

Yazışma Adresi / Mailing Address

Harp Akademileri Komutanlığı
Stratejik Araştırmalar Enstitüsü
Yenilevent / İstanbul

Telefon / Phone: + 90 212 398 01 00 - 3842 Faks / Fax: + 90 212 398 01 00 - 3802

E-Posta / E-mail: saren@harpak.edu.tr - guvenlikstratejileri@gmail.com

Web: www.harpak.edu.tr/saren

Güvenlik Stratejileri Dergisi

• The Journal of Security Strategies

Güvenlik Stratejileri Dergisi

The Journal of Security Strategies

STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ
STRATEGIC RESEARCH INSTITUTE

Yıl / Year : 3

Sayı / Issue : 5

Haziran / June 2007

- Avrupa'dan Türkiye'ye Yahudi Göçünün Stratejik Olarak Kullanılması (1880-1920)
Ali ARSLAN
- Değişen Güvenlik Algılamaları Işığında Tehdit ve Asimetrik Tehdit
Ahmet KÜÇÜKŞAHİN ve Tamer AKKAN
- Güçsüz Güç
Sait YILMAZ
- İran Nükleer Programının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri
Dilek AYDIN
- Rusya'nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikaları'nın Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri
Fatih AKGÜL
- Orta Asya ile Hazar Bölgesinde Mevcut ve Planlanan Yeni Boru Hatlarının Türkiye'nin Enerji Koridoru Olmasına Etkileri
Selim GÖKÇEGÖZ
- Küresel Güçlerin Karadeniz Stratejilerinin Önündeki Engel: Montrö
Başak BÜKÜLMEZ

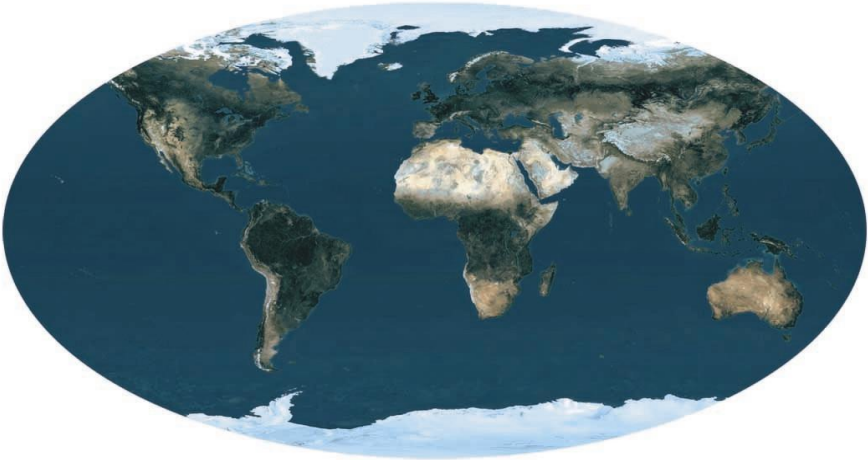
ISSN: 1305 - 4740

5

ISSN: 1305 - 4740

GÜVENLİK STRATEJİLERİ DERGİSİ

STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ

GÜVENLİK STRATEJİLERİ DERGİSİ

ULUSAL HAKEMLİ DERGİ
Haziran 2007 Yıl 3 Sayı 5
ISSN : 1305-4740

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
P.Kur.Kd.Alb.Ahmet KÜÇÜKŞAHİN

YAYIN KURULU

P.Kur.Kd.Alb.Ahmet KÜÇÜKŞAHİN
Öğ.Alb.İzzet TOPAL
İng.Müt.Dilek ÇETİNKAYA
Svl.Me.Fatma Şerife DUMAN

DANIŞMA KURULU

İsth.Alb.Erdoğan ÖZDİL
Doç.Dr.Mu.Bnb.Türken BAŞ
P.Bnb.Orhan SEZGİN

REDAKSİYON

İng.Müt.Şeyda EROĞLU
Svl.Me.Fatma Şerife DUMAN

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Nurşen MAZICI
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Prof. Dr. H.Beril DEDEOĞLU
Prof. Dr. Jale CİVELEK
Prof. Dr. Kerem ALKIN
Prof. Dr. Hasan SAYGIN
Prof. Dr. Beril TUĞRUL
Prof. Dr. Huriye KUBILAY
Prof. Dr. Haydar ÇAKMAK
Prof. Dr. Bener KARAKARTAL
Prof. Dr. Tayyar ARI
Prof. Dr. Hasret ÇOMAK
Prof. Dr. Naz ÇAVUŞOĞLU
Prof. Dr. Suat ÖKSÜZ
Doç. Dr. Sanem Suphiye BAYKAL
Doç. Dr. Türker BAŞ
Doç. Dr. Yaşar ONAY
Doç. Dr. Ercüment TEZCAN
Doç. Dr. Nuriye Ayşe BOZTOSUN
Doç. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA

Doç. Dr. Yaşar HACISALİHOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Münevver CEBECİ
Yrd. Doç. Dr. Oya DAĞLAR
Yrd. Doç. Dr. Esra HATİPOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Sezai Enis TULÇA
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali Mert GÖKIRMAK
Yrd. Doç. Dr. Özgür TONUS
Yrd. Doç. Dr. Uğur ÖZGÖKER
Yrd. Doç. Dr. Naci DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Şamil ÜNSAL
Dr. Kur. Alb. Ahmet KÜÇÜKŞAHİN
Dr. Barış ÖZDAL
Dr. Fırat PURTAŞ
Kur. Alb. Samet ÖZ
(E) Tuğg. Süha ATATÜRE
(E) Tuğg. Servet CÖMERT
(E) Tuğg. Atalay KOCATEPE
(E) Kur. Alb. Cemil ŞENALP
(E) Kur. Alb. Ali Nazmi ÇORA
(E) Kur. Alb. Nazmi ÇEŞMECİ

BASKI

Harp Akademileri Basım Evi

YAZIŞMA ADRESİ

Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yenilevent/ İstanbul
Telefon: 0 212 284 80 65-2150 Faks: 0212 284 80 65-2150
e-posta: saren@harpak.tsk.mil.tr

Stratejik Araştırmalar Enstitüsü yayını olan Güvenlik Stratejileri Dergisi, yılda iki kez Haziran ve Aralık aylarında yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler eser sahiplerine aittir ve Harp Akademileri Komutanlığı ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü sorumlu tutulamaz.

STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ
GÜVENLİK STRATEJİLERİ DERGİSİ

Yıl 3 Sayı 5 Haziran 2007

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	5
1- AVRUPA'DAN TÜRKİYE'YE YAHUDİ GÖÇÜNÜN STRATEJİK OLARAK KULLANILMASI (1880-1920) Ali ARSLAN	7
2- DEĞİŞEN GÜVENLİK ALGILAMALARI İŞİĞİNDA TEHDİT VE ASİMETRİK TEHDİT Ahmet KÜÇÜKŞAHİN, Tamer AKKAN	41
3- GÜÇSÜZ GÜÇ Sait YILMAZ	67
4- İRAN NÜKLEER PROGRAMININ TÜRKİYE'NİN GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ Dilek AYDIN	105
5- RUSYA'NIN PUTİN DÖNEMİ AVRASYA ENERJİ POLİTİKALARI'NIN TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ Fatih AKGÜL	129
6- ORTA ASYA İLE HAZAR BÖLGESİNDE MEVCUT VE PLANLANAN YENİ BORU HATLARININ TÜRKİYE'NİN ENERJİ KORİDORU OLMASINA ETKİLERİ Selim GÖKÇEGÖZ	157
7- KÜRESEL GÜÇLERİN KARADENİZ STRATEJİLERİNİN ÖNÜNDEKİ ENGEL: MONTRÖ Başak BÜKÜLMEZ	193

ÖN SÖZ

Harp Akademileri bünyesinde bulunan Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün "Ulusal Hakemli Dergi" niteliğinde çıkardığı "Güvenlik Stratejileri Dergisi"nin beşinci sayısında yedi makale yer almaktadır.

"Avrupa'dan Türkiye'ye Yahudi Göçünün Stratejik Olarak Kullanılması (1880-1920)" başlıklı makalede; Osmanlı Devleti'nin 1890'larda Yahudi göçüyle başa çıkmakta zorlandığı, Britanyalıların Arabistan'da belli bir siyasi çizgi izlemeye ve Filistin'deki Yahudi yerleşimlerinin siyasi bir kart haline gelmeye başladığı belirtilmektedir. II. Abdülhamid'in Yahudileri Bulgarlara ve Yunanlara karşı kullanmak için İzmir, Selanik ve Bursa'ya yönlendirmeye çalıştığını ama başarısız olduğunu işaret eden makalede, İttihat Terakki'nin Yahudileri İzmir, Selanik, Bursa ve Makedonya'ya yerleştirmek istediği öne sürülmektedir.

"Değişen Güvenlik Algılamaları Işığında Tehdit ve Asimetrik Tehdit" başlıklı makalede iki kutuplu dünya düzeninde güvenliğin bir ülke silahlı kuvvetlerinin başka ülkelerde yarattığı tehditler ve buna karşı tedbirler olarak gündeme geldiği, ancak daha sonraki yeni dünya düzeninde tehdit ve güvenlik algılamalarının değiştiği belirtilmektedir. Makalede, ABD'nin asimetrik tehdit kavramı ile henüz tanımlanmamış bir alan yaratarak bunu sık sık istismar ettiği söylenmektedir. Makalede sonuç olarak, asimetrik tehdit kavramının iyi çalıştırılmayan bir sistem veya üstesinden gelinemeyen her türlü sorunun başına konulduğunu ve yönetim zafiyetlerine kılıf olduğu iddia edilmektedir.

"Güçsüz Güç" başlıklı makalede; güvenlik ve istihbarat ilişkisinin uluslararası düzeydeki yeni aktör, yöntem ve araçlarından söz edilerek; "demokrasi", "çağdaşlaşma" ve "kalkınma" gibi modellerle ve vakıf, enstitü, araştırma merkezi, çok uluslu şirket vb. yapılarla hedef ülkedeki kurumlar ve kitlelerle doğrudan ilişkiye geçilmesinin ve toplum ile iktidar arasında bir ağ örülmesinin hedeflendiği; bu şekilde devlet egemenliğine paralel bir egemenlik kurulduğu öne sürülmektedir.

"İran Nükleer Programının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri" başlıklı makalede; İran'ın nükleer silah üretme kapasitesine ulaşmasının ve bunun Rusya ve Çin gibi küresel aktörlerce desteklenmesinin bölge ülkelerin güvenlik algılamalarını değiştirdiği belirtilmektedir. Küresel aktörlerin tutumunun incelendiği makalede, Türkiye'nin orta ve uzun

vadede gerçekleşmesi muhtemel tüm tehlikeleri iyi analiz ederek hazırlanması ve sorunun daha karmaşık bir hal almadan barışçıl yollarla çözümlenmesinde etkin bir rol oynaması gerektiği savunulmaktadır.

“Rusya’nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikaları’nın Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri” başlıklı makale; Rusya’nın Putin döneminde uyguladığı Avrasya enerji politikalarının Türkiye’ye etkileri incelenerek, bunların ilişkilere muhtemel yansımaları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Makalede Türkiye’nin yürüteceği çok yönlü dış politikanın Rusya’ya bağımlılığını azaltacağı ve ülkeyi bölgedeki en önemli enerji geçiş koridoru yapacağı savunulmaktadır.

“Orta Asya İle Hazar Bölgesinde Mevcut Ve Planlanan Yeni Boru Hatlarının Türkiye’nin Enerji Koridoru Olmasına Etkileri” başlıklı makalede; mevcut ve planlanan yeni hatlarla Türkiye’nin Asya–Avrupa enerji koridorundaki rolü ele alınmaktadır. Türkiye, Rusya, İran, ABD ve AB’nin bölgeyle ilişkilerinin değerlendirildiği makalede, aktif bir geçiş ülkesi olduğu zaman Türkiye’nin Boğazlarda trafiği azaltacağı, geçiş ücretleriyle ekonomik girdiler elde edeceği ve doğal gaz ihtiyacında Rusya ve İran’a bağımlılığını azaltarak, enerji güvenliğinde politik güç elde edebileceği öne sürülmektedir.

“Küresel Güçlerin Karadeniz Stratejilerinin Önündeki Engel: Montrö” başlıklı makalede; ABD donanmasının Karadeniz’e çıkmasının önünde en büyük engelin Montrö olduğu ve Montrö’yü değiştirme veya feshetme senaryolarının ABD stratejisinden doğduğu belirtilmektedir. Bölge devletlerinin NATO veya AB üyeliği hedefleri yüzünden ABD ve AB’nin bölgede hakimiyet imkanı olduğunu işaret eden makalede Türkiye’nin, kendi çıkarlarını koruyan Montrö’nün tadili veya feshi girişimine direnmesinin ve Rusya’yla hareket ederken ABD’yi de tamamıyla saf dışı bırakmamasının yerinde olacağı değerlendirilmektedir.

Ahmet KÜÇÜKŞAHİN
Dr.P.Kur.Kd.Alb.
SAREN Müdürü

AVRUPA'DAN TÜRKİYE'YE YAHUDİ GÖÇÜNÜN STRATEJİK OLARAK KULLANILMASI (1880-1920)

Yazar : Ali ARSLAN*

Özet

Doğu Avrupa'dan ve Rusya'dan gelen Osmanlı vatandaşı Yahudilerin gümrük ofislerinde gerekli prosedürlerden geçtikten sonra ülkeye girmelerine izin verilmişti. Ancak, 1890'larda, Osmanlılar Yahudi göçüyle başa çıkmakta zorlanmıştı. Yabancı devletlerin vatandaşları gizlice Osmanlı topraklarına giriyordu. Britanyalılar, Suriye ve Arabistan'da Osmanlı Devletine karşı belli bir siyasi çizgiyi takip ediyordu. Filistin'deki Yahudi yerleşimleri artık uluslararası alanda siyasi bir kart haline gelmişti. Osmanlı Devleti yabancı ülkelerin politikalarıyla ilgili şüpheler taşımaktaydı ve aynı dönemde, Yahudi Siyonist Örgütü kurulmadan önce, Filistin'deki Yahudi kolonilerinin sayısı 20'ye ulaşmıştı. Koloniler bir tür özerklik içinde organize olmaya başlamış ve hatta para bastırmıştı. Bunun ardından, II. Abdülhamid Yahudilerin toprak almasını ve yolculuk yapmasını sınırlandırmıştı. Ancak II. Abdülhamid kapitülasyonlar ve siyasi zayıflık yüzünden istediğini elde edememişti.

Yahudilere karşı planlarında başarıya ulaşamayan Abdülhamid yönetimi, Yahudi göçünü Filistin dışındaki bölgelere, örneğin İzmir, Selanik ve Bursa'ya yönlendirmeye çalışmıştı. Amaç, Yahudileri Selanik'te Bulgarlara karşı ve Batı Anadolu'da Yunanlara karşı kullanmaktı. 1908'den sonra da Yahudi politikasında büyük bir değişiklik yaşanmamıştı. Osmanlı topraklarına Yahudi göçünü durduramayan İttihat Terakki, Yahudileri İzmir, Selanik, Bursa, Makedonya ve Mezopotamya'ya yerleştirmeyi tercih etmişti.

Anahtar kelimeler: Yahudi göçü, Filistin, İzmir, Selanik, Balkanlar, Osmanlı Devleti.

* Prof. Dr., İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi.

Abstract

Jews, coming from Eastern Europe and Russia, who were Ottoman citizens, were allowed in the country by processing necessary procedures in customs house. But in 1890's, Ottomans were having difficulties in coping with Jewish migration. Citizens of foreign states were coming to Ottoman lands secretly. Britons were following a certain politic line in Syria and Arabia against Ottoman State. Jew settlement in Palestine was an international political card now. Ottoman State had doubts about policies of foreign countries and in the same period, before Jews'Zionist Organisation has been installed, Jews'colonies in Palestine reached to number 20. They started organizing a kind of autonomy and even coined money. After that, Abdülhamid II restricted them in buying land and traveling. But he couldn't get what he wanted because of the capitulations and political weakness.

Abdulhamid administration, that couldn't success in its plans against Jews, tried to rotate Jewish migration to regions except for Palestine; like İzmir, Selanik and Bursa. The target was to use Jews against Bulgarians in Selanik and Greeks in Western Anatolia. There wasn't a big difference in Jewish policy after 1908 too. Ittihat Terakki that couldn't stop Jewish migration to Ottoman land, preferred to settle them into İzmir, Selanik, Bursa Macedonia and Mesopotamia.

Key Words: Jewish migration, Palestine, Ottoman State, İzmir (Symirna), Selanik (Salonica), Balkans.

A- GİRİŞ

Roma İmparatorlarına tapmayı kabul etmeyen Yahudilerin Kudüs'teki kutsal tapınakları İÖ 74'te Romalılar tarafından yıkılmış ve Yahudiler dünyanın dört bir yanına dağıtılmışlardı. Roma İmparatorluğunda Hıristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesi Yahudilerin zulüm görmesini daha da arttırmıştı.

Yahudiler, XIII-XVI. yüzyıllarda Batı Avrupa'dan sürülmüşlerdi.

XV. Yüzyılda Doğuya doğru devam eden Yahudi göçünde sığındıkları mekanlar genel olarak Osmanlı toprakları olmuştı. Batı Avrupa'dan Doğu Avrupa'ya göçen Yahudilerin bu topraklarda barınabilmelerinde, Balkanlarda ve Doğu Avrupa'da hakimiyetini kuran Osmanlı Devleti'nin büyük rolü bulunmaktadır. Osmanlıların bu topraklardan çekilmesine paralel, Doğu Avrupa'daki Yahudiler için tekrar kötü günlerin başlayacaktır. İrkçı anlayışların artması da bu kötü günleri iyice karanlığa dönüştürecek.

Batı ve özellikle Doğu Avrupa'da Yahudi düşmanlığının zirveye çıktığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında, bu menfi gelişmenin aynı zamanda bir Doğu Avrupa ülkesi olan Osmanlı Devleti'ni etkilemediği görülmektedir. Osmanlı Devleti, Yahudilere düşmanlık yerine, kendi vatandaşı olanlar için 1865 yılında yeni bir nizamname yürürlüğe koyarak, onların dinî cemaat olarak örgütlenmelerini daha mükemmel hale getirdiği gibi sosyal dayanışmalarına da katkıda bulunmuştu. Hatta Yahudi cemaatine kendi mensuplarından cemaat kurumları için özel vergi toplama hakkını da daha sağlam temellere kavuşturmuştu.

Doğu Avrupa ve Rusya'da yaşanan baskılar sırasında, Yahudiler bir yandan Yahudi olarak yaşamak ve hayatlarını kurtarmak için çaba gösterirlerken, diğer yandan Filistin'de bir devlet kurma düşüncelerini olgunlaştırmaya başlamışlardı. Osmanlı Devleti, Yahudi göçünün bu yönlerini iyi kavramış ve Yahudi göçüne karşı alacağı tavrı da bu noktaları dikkate alınarak şekillendirmişti. 1870'li yıllarda uğradıkları zulüm dolayısıyla mecburen yaşadıkları yerleri terk ederek Osmanlı Devleti'ne sığınan Yahudilerin göçü insanî nitelikli olduğu için Osmanlı Hükümeti bunları kabul etmekte hiçbir mahzur görmemişti. Diğer ülkelerde tahkir edilen Yahudilere karşı Osmanlı yönetimince ortaya konan bu tavır, Osmanlı Yahudilerini de çok memnun etmişti.

1870-1880'lerde Doğu Avrupa'dan Yahudi göçleri başladığında Filistin'de bir Yahudi devleti kurmak isteyenler, bu konuyu düşünce ve plan noktalarından çözüme bağlamışlardı. Onlar için yapılması gereken, bu planın tatbikinin yapılması ve ortaya çıkacak engellerin aşılmasından ibaretti.

Rusya'da 1892'de Yahudilere baskının zirveye çıkması üzerine

bunlar akın akın emniyetli ülkelere göç etmeye başlamışlardı. Yahudilerin göçü sürecinde iki önemli özellik göze çarpılmaktadır. Bunlardan birisi, canlarını kurtararak çoluk-çocuğuyla beraber Yahudi olarak yaşayabilmek; ikincisi ise bu göç ortamında Filistin'de bir Yahudi vatanı kurmak veya en azından buna zemin hazırlamak şeklindedir. Bu Yahudi göçünü planlı bir şekilde dönüştürmek isteyen Testor Herzl'in liderliğindeki Siyonistler 1897 Basel'deki gerçekleştirdikleri Kongresi ile Siyonist Teşkilatı'nı kurmuşlardı. Bu teşkilat bir İsrail devleti kurmak için faaliyete geçmiş ve bütün Yahudileri bu yönde çalışmaya teşvik etmişti.

Canını kurtarmak ve rahat yaşamak için başta ABD, Kanada olmak üzere Türkiye dahil pek çok ülkeye göç edilmişti. 1880-1914 tarihleri arasında Avrupa'dan sadece ABD'ye göç eden Yahudilerin sayısı 3 000 000'u bulmuştu.

Dinî ve milli amaçla yapılan göçün hedefi ise Filistin'di. XIX. asrın başlangıcından beri dinî maksatlarla bazı Yahudiler gelip kutsal şehirlere yerleşmeye başlamışlardı. Ancak, dinî ve ticarî alan dışında kolonizasyon için ilk ziraî Yahudi göçü 1882 yazında başlamış ve 3000 kadar Yahudi Yafa'ya ayak basmış ve yeni bir süreç başlamıştı. Doğu Avrupa ve Rusya'da yaşanan baskılar sırasında, Yahudiler bir yandan hayatlarını kurtarmak için mücadele ederlerken, diğer yandan Filistin'de bir devlet kurma düşüncelerini, Yahudi önderlerinin etkisiyle, olgunlaştırmaya başlamışlardı. Osmanlı Devleti'nin Yahudi göçüne karşı alacağı tavırda bu noktalar dikkate alınarak şekillenecekti¹. Bu Yahudi göçünden Batılı devletler de stratejik olarak faydalanmaya başlamışlardı.

Bu çalışmada, Avrupa'da ırkçılığın arttığı bir dönemde ortaya çıkan Yahudi göçünden, Filistin'in kendi topraklarında olması dolayısı ile en fazla etkilenen Osmanlı Devleti'nin bundan stratejik bir fayda sağlayıp sağlayamadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Avrupa'daki büyük güçlerin Yahudilerden nasıl faydalanmak istedikleri Yahudiler konusunda kendi ülkelerinde uyguladıkları politikalar ile Osmanlı Devletinde ortaya koydukları politikalarındaki farklılıklar tespit edilecektir. Türklerin bu konuda emperyalist devletlere karşı geliştirdiği politikaları ile strateji oluşturma ve uygulaması incelenecektir.

¹ Ali ARSLAN, *Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü*, Truva Yayınları, İstanbul 2006, s. 2-50.

A- BÜYÜK DEVLETLERİN DOĞU STRATEJİLERİNDE YAHUDİLERİ KULLANMALARI

1- İngiltere'nin Türklere Karşı Yahudilerden Faydalanma Politikası

XVIII. yüzyılda Cebelitarık ve Malta'ya yerleşen İngiltere, sömürgesi olan Hindistan ile arasında kalan ve Osmanlı Devleti'ne ait olan topraklarda nüfuzunu arttırarak gelecekte bu bölgeyi kontrol etmeyi hedefliyordu. Bu hedef istikametinde öncelikle faydalanacağı gayrimüslimlerdi. Böyle bir arayış içinde olan İngiltere için, Filistin'de bir Yahudi devleti kurmak için bazı Yahudilerin 1830'larda faaliyetlerini hızlandırması büyük bir nimetti. İngiliz yönetimi bu düşüncedeki Yahudilerle iyi ilişkiler kurmuş ve Yahudilerin Filistin'e yerleşmesi konusunda çalışmalar yapan İngiliz vatandaşı Moses Montefiore'e Kraliçe Victoria tarafından 1837 tarihinde "Sir" unvanı verilmişti. Moses Montefiore de, Filistin'de İngiltere himayesinde bir Yahudi devleti kurulması gerektiğini 1839 yılında ifade etmişti.²

Yahudilerden de faydalanarak bölgeyi kontrol altına alma hedefi istikametinde çalışmalar yapan İngiltere, istediği imkana da kısa süre içerisinde kavuşacaktı. 1840 tarihinde Şam'da Hıristiyanların Musevilere karşı giriştiği hareket dolayısıyla yaşanan olayların birçok Musevi'nin ölümü ile sonuçlanması üzerine, özellikle Batı Avrupa'daki Yahudiler, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Yahudilerin can ve mal güvenliği için yardım yapılmasını propaganda yoluyla talep etmişlerdi. Bu talebe ilk cevap veren İngiltere olmuş ve Yahudileri himayesine almakla kalmamış, Palmerston, 11 Ağustos 1840 tarihinde İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Ponsonby'ye gönderdiği mektupta, Avrupa'da zulme uğrayan Yahudilerin Filistin'de kurulacak bir "Yahudi Yurdu"na yerleştirilmelerinin Türkiye için de yararlı olacağını iddia etmişti. Palmerston, "Musevi göçmenlerin servetinin yerli halka iş imkanları açacak, teknik bilgilerinin ise endüstrinin gelişmesini sağlayacağı için Osmanlı Devleti'nin zenginlik kaynakları artacak ve

² Mehmet Salih Arı, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında II. Abdülhamid Dönemin'de Yahudilerin Filistin'e Yerleşim Çabaları", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 24, İstanbul 2005, s. 110.

Batı'nın 'Hasta Adamı' olmaktan kurtulacaktır" demişti³.

Doğu Akdeniz limanları ile yakından ilgilenen İngiltere, Yahudiler için de çok önemli olan Akka, Hayfa, Yafa ve Gazze gibi Filistin limanlarının haritalarını hazırlamış ve bu limanlarda yapılan çalışmaları, yenileştirmeleri yakından takip etmeye başlamıştı⁴.

İngiltere, 1847 tarihinde Yahudilerin himaye edilmesi uygulamasında genişleme yapmayı kararlaştırmıştı. Lord Shaftesbury'nun gayretleri ve İngiltere'deki Yahudi lobisinin de katkısı ile Başbakan Palmerston, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Avusturya, Rusya, Fransa veya başka bir ülke vatandaşı olup da bir problemle karşılaştığında, ilgili devletin temsilcisinin sessiz kalması halinde İngiliz konsoloslarının bu Yahudiler lehine müdahale etmeleri için yetki vermişti. İngiltere'nin bu politikasından şüphelenen diğer devletler de Filistin'e gelen Yahudilere himaye belgesi dağıtmaya başlamışlardı⁵.

Almanya'nın etkin bir güç olarak ortaya çıkması ve 93 Harbi (1877-78) neticesinde Osmanlı Devleti'nin oldukça zayıfladığının tezahür etmesi üzerine İngiltere Osmanlı Devleti'nin elindeki stratejik topraklara yerleşmeye başlamıştı. Kıbrıs adasına yerleşmesi bu sürecin başladığını gösteren önemli bir gösterge olmuştu. Osmanlı topraklarında nüfuzunu arttırmak isteyen İngiltere politikalarına da hizmet edecek Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesi projesi de, bu dönemde gündeme getirilmişti. İngiliz Muhafazakar Parti'sinin eski milletvekillerinden Oliphant, bu konudaki görüşlerini İngiltere Başbakanı Disraeli'ye anlatmıştı. Bu projeyi uygun gören Disraeli, bu projenin yazılı hale getirilerek Dışişleri Bakanı Salisbury'ye iletmesini istemişti. Bu konu Salisbury tarafından da uygun görülmüş ve bu projeye yardımı dokunabilecek Osmanlı ülkesindeki İngiliz diplomatlarına da birer mektup bizzat Salisbury tarafından yazmıştı. Bunun üzerine Oliphant, İstanbul'a gelerek hazırladığı projeyi Mayıs veya Haziran 1879 tarihinde II. Adülhamid'e sunmuştu. Bu arada

³ Mim Kemal Öke, *Siyonizm'den Uyarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu*, Ufuk Kitapları İstanbul 2002, s. 84.

⁴ Ruth Kark, "Rise and decline of coastal towns", *Ottoman Palestine 1800-1914*, Editor; Gad G. Gilbar, Leiden 1990, s. 83-84.

⁵ Mim Kemal Öke, *Filistin Sorunu*, s. 55.

İngiltere'de Türk düşmanlığını keskin bir şekilde ifade eden Gladstone hükümeti işbaşına gelmiş ve ilişkileri iyice gerilmişti. Oliphant'ın projesine cevap almak için İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Layard doğrudan II. Abdülhamid'e müracaat etmiş ve ancak 1880'de bu proje uygun görülmemişti. Yahudilerin Filistin'e yerleşmesini İngiliz hükümetinin doğrudan desteklemesi esasında köklü bir değişimin habercisiydi. Artık İngiltere Filistin'de sahipsiz kalan Yahudileri himaye etmekle yetinmemekte, onları Filistin'e yerleştirerek stratejik açıdan önemli bir merkez oluşturmak istemekteydi. Osmanlı Devleti'ne ait toprakları doğrudan idare etmeye yönelik İngiltere kısa bir süre sonra Mısır'ı işgal ederek bu politikasını şüphe götürmez bir şekilde ortaya koymuştu⁶.

Osmanlı Devleti ile Osmanlı borçları karşılığında Filistin'i istediği sırada, İngiliz Hükümeti ile de Filistin'e bitişik olan İngiltere'nin işgali altında bulunan Mısır'a bağlı olan Sina yarımadası⁷ ile Filistin'in denizden komşusu olan ve İngiltere'nin zoraki yönetimi altında olan Kıbrıs'a Yahudilerin yerleşmesi görüşmeleri yapılmıştı⁸.

Herhangi bir devletin tek başına Siyonistleri himayelerine alarak Filistin'de bir Yahudi devletini himayeye kalkması halinde bir savaşın başlamasından çekinen İngiltere, Siyonistlerin hemen bir devlet kurması için destek vermekten çekiniyordu. Çünkü, Filistin bölgesini de içine alan Suriye'yi kendi nüfuz bölgesi olarak gören Fransa böyle bir durum karşısında Suriye kıyılarında demirlemiş olan donanmasıyla saldırıya geçecekti. Bu tehlike dolayısı ile İngiltere, Siyonistlerin Başkanı Herzl'e Uganda'yı vaat ederek, onların bu bölgeye ilgisini azaltmak istemiş ve bu sayede de Fransa'nın Filistin'e girmesini engellemişti⁹.

Siyonistleri kendi politikasının aracı olarak gören İngiltere'nin uluslararası alanda Fransa'nın yanında olmasına duyduğu ihtiyaç dolayısı ile Filistin'de hemen bir Yahudi devleti kurulması fikrini içeren politikasından vazgeçmişti. Belki de bu sayede İsrail'in kuruluşu elli (50) yıl gecikmişti. Ancak, Osmanlı Devleti'nin Araplarla meskun

⁶ Ali ARSLAN, *Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü*, Truva Yayınları, İstanbul 2006, s.

⁷ Alan R. Taylor, *İsrail'in Doğuşu*, İstanbul 2001, s. 19.

⁸ Mim Kemal Öke, *Filistin Sorunu*, s. 56.

⁹ Mim Kemal Öke, *Filistin Sorunu*, s. 71-72.

topraklarında yaşayan veya bu bölgelerde yerleşmek isteyen Yahudileri devamlı desteklemiştir. I. Dünya Savaşı sonunda da Filistin'i Yahudi yerleşimine tamamen açarak bu günkü İsrail Devleti'nin kurulmasında birinci derecede etken olmuştur. I. Dünya Savaşı sonunda Fransızlara Güney Anadolu'dan toprak vererek Filistin'den uzaklaştıran İngiltere, Filistin'e Yahudilerin yerleşmesini ve Arap bölgesinde Arap olmayan bir devletin kurulmasını sağlamıştır. İngiltere bu sayede uzun süre bölgede etkinliklerinin baki kalmasının yolunu açmıştır.

2- Fransa'nın Yayılma Politikasında Yahudilerin Yeri

İngiltere gibi, sömürgecilik faaliyetlerinde Yahudilerden faydalanmak isteyen Fransa bu yönde politikalar üretmiştir. Fransa'nın Kuzey Afrika'da genişlemesine paralel Fransa'da yaşayan Yahudiler de Fransızlarla birlikte hareket etmişlerdir. Bu Yahudiler Cezayir'de Fransızların yerleşmesine Cezayir Yahudilerinin batılılaşması istikametinde çalışarak katkıda bulunmuşlardır. Bu arada Yahudilerin de kalkınmasına yardımcı olmuşlardır. Kuzey Afrika'daki Fransa'nın diğer bir sömürgesi olan Tunus'a da Fransızlarla beraber Fransa vatandaşı Yahudiler de girmiş ve AIU (Dünya Yahudi Birliği-Alyans) 1875 tarihinde Tunus'un Djedeida şehrinde bir tarım okulu açmıştır¹⁰.

Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı İngiltere ve Fransa ile ittifak yapması ve Osmanlı yönetiminin gayri Müslimler lehine statü değişikliğine gideceğinin ortaya çıkması üzerine, Avrupalı Yahudiler Osmanlı Yahudileri ile daha fazla ilgilenmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nde yapılacak düzenlemelerin Yahudileri de kapsamı için Fransa'daki Yahudilerin Merkez İdare Meclisi III. Napolyon'a, İngiltere'deki Temsil Heyeti (Board of Deputies) İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Claendon'a müracaat ederek Osmanlı Hükümeti'nin yapacağı ıslahata Yahudilerin de dahil edilmesi istemlerini bildirmişlerdir. Bu talepler Fransa ve İngiltere tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu siyasal teşebbüsle de yetinmeyen Avrupalı zengin Yahudi ailelerinden Fransız ve İngiliz Rothschild aileleri Osmanlı Devleti'nin dış borç müzakereleri başladığı sırada Islahat Fermanı'ndan Yahudilerin de faydalanmalarını

¹⁰ Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s. 166.

gündeme getirmişlerdi.

1854 yılında Paris'teki Merkez İdare Meclisi, Comite de Bienfaisance'ın başkanı ve Rothchild'lerin sekreteri Albert Cohn'u doğuya göndermişti. İstanbul'da bulunduğu sırada Padişah ve Hariciye Nazırı ile görüşen Cohn, gayrimüslimler hakkında yapılacak düzenlemelere Yahudilerin de dahil edilmesini talep etmişti. Zaten Osmanlıların da bir ayırım yapmak gibi düşünceleri olmamıştı. Islahat Fermanı'nda Hıristiyanlara ve diğer gayri Müslim vatandaşlara yeni haklar getiren bu düzenlemeyi Avrupalı Yahudiler memnuniyetle karşılamıştı¹¹.

Paris merkezli Alyans okulları, Fransa'nın resmi kuruluşları olmadığı için, Fransız yetkililer Alyans'tan gelen bireysel müracaatlara cevap vermekte ve zorluklarla karşılaştıklarında yardım edilmesini diplomatlarına bildirmekteydi. Yıllar ilerledikçe hem Fransız hem de Alyans teşkilatının birbirine daha da yakınlaştığı görülmektedir. 17 Nisan 1868'de Fransız Dışişleri Bakanı Marquis de Moustier, Kudüs'teki Fransız Konsolosu'na Kudüs'teki M. Krieger'in kurduğu Yahudi okuluna resmi yardım sağlanması talimatını verdiği gibi, Alyans teşkilatı da 1879 tarihinde Fransız konsoloslarının Alyans okullarını himayesinin "ihtiyari" olmaktan çıkarılarak "yasal bir düzenlemeye kavuşturulması" için Dışişleri Bakanı Waddington'a başvurmuştu. Bunun üzerine Waddington, Osmanlı Devleti'ndeki Alyans okullarına ve öğretmenlerine yardım edilmesi için Fransa'nın İstanbul Büyükelçiliği'ne talimat vermişti. Ancak bu gelişme Osmanlı yöneticileri tarafından hoş karşılanmamıştı. Alyans okullarının resmi olarak Fransız himayesine girmesinin Osmanlı Devleti'ndeki Yahudilere zarar vereceği kanaatine varan Alyans Teşkilatı, Fransız Dışişleri Bakanı'nun talimatından faydalanma yoluna gitmemişti. Kudüs'teki Alyans okulu müdürü Nissim Behar'ın 1886'da Alliance Française'den yardım isteğine de Alyans örgütü şiddetle karşı çıkmıştı. Alyans okullarını himayede Fransa'nın İstanbul Büyükelçiliği de resmi bir tavır ortaya koymamış ve 1901'de Fransa'nın himayesindeki okullar listesine Alyans okullarını

¹¹ Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s 23-25.

dahil etmemişti¹².

Fransızların Siyonizme karşı bir tavır sergilemelerinde kendilerine özgü nedenleri vardı. Filistin'i de içine alan bölgeyi ele geçirerek Büyük (Birleşik) Suriye (la Syrie Integrale) oluşturmak isteyen Fransa, Alyans teşkilatına (örgütüne) daha sıcak davranmaya başlamıştı. Fransa, Osmanlı üzerindeki mücadeleye geç başlayan, fakat kısa zamanda büyük ilerleme kaydeden Almanya'nın Siyonistleri desteklediğine inanmaktaydı. Fransızlar, Siyonizmi Fransa'nın Suriye'deki çıkarlarını baltalamaya yönelik bir "Alman" oyunu olarak görmekteydiler. 1900 tarihinde, Fransa'nın Kudüs Konsolosu "Siyonizm ister Almanya ile henüz tam rayına oturmamış gizli bir yakınlaşma sağlasın, ister çıkar temelinde hareket etsin... Alman yayılmacılığının yeni bir biçimi olarak ortaya çıktığı"nu ileri sürmüştü. 1901'de Almanya Yahudilerinin o vakte kadar bu işlevi gören Alyansa karşı, Osmanlı Devleti'nde okullar açmak için, Berlin'de Hilfsverein Örgütünü kurmaları Almanya'nın yeni politikasını su yüzüne çıkarmıştı. Bulgar Prensiği'ndeki Alman etkisinin artmasına paralel Siyonist ve bunların yan kuruluşu Hilfsverein'in güçlenmesi ve Alyans okullarının faaliyetlerinin bitme noktasına getirilmesi üzerine Fransızlar, 1904 yılında Alman-Siyonizm bağlantısında nihâî kararı vermiş ve Siyonizmin Alman karakterli olduğu sonucuna varmıştı. Sefaridler arasında Fransa'nın Alyans, Eşkanaziler arasında ise Almanya'nın Hilfsverein örgütü nüfuz sahibiydi. Fransa, kendi çıkarlarına ve sömürgecilik faaliyetlerine daha uygun olduğu için Alyans teşkilatını desteklemeye daha özel bir gayret göstermeye başlamıştı¹³.

Osmanlı Devleti'nde okulların herhangi bir kuruluş adına kayıt edilmesini yasaklayan kanunun bozularak Kudüs'teki Eveline de Rothschild Okulu'nu İngiliz-Yahudi Cemiyeti adına kaydedilmesi üzerine Fransa, Osmanlı yönetimine 1904 tarihinde sözlü bir nota vermiş ve AIU'in bir Fransız "derneği" statüsünde kabul edilmesini istemişti. Önceleri buna yanaşmayan Osmanlı Hükümeti AIU'in bir Fransız kurumu olduğunu 1908 tarihinde kabul etmişti. Fransızlar, Siyonizmi; Alman Siyonizmi (Germano-Siyonisme) olarak tarif etmeye

¹² Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s. 220-230.

¹³ Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s. 230-232.

başlamışlardı. Böylece Fransa, Siyonistlere karşı Alyans teşkilatı ile işbirliğini güçlendirilmişti. 1912-1913'te Selanik'teki Yahudilerin Selanik'in serbest bir liman haline getirilmesi teklifine de Fransa karşı çıkmıştı. Fransızları bu tavra iten Selanik'in Siyonistlerin ele geçirmesi halinde buranın Alman ve Avusturya'nın nüfuzuna açık bir merkez haline gelebileceği düşüncesi idi¹⁴.

I. Dünya Savaşı sonunda Siyonistlerin İstanbul'daki ağırlığı karşısında, Fransız Yüksek Komiserliği Alyans okullarındaki İbrani'ce ders saatlerinin artırılmak suretiyle Siyonistlerle uzlaşmaya gidilmesini tavsiye etmiş ve örgüt de buna uymuştu. 1920 yılında Alyans ile Fransız yönetimi arasında yakınlık en üst düzeye çıkmış ve Fransız hükümetleri devamlı olarak AIU'a her yıl 1.500.000 Frank bağış yapmaya başlamışlardı¹⁵.

Doğu Avrupa'dan Yahudi göçünün başladığı bir dönemde, İngiltere Doğu politikaları dolayısı ile Osmanlı Devleti'nin Araplarla meskun olan topraklarını ele geçirmek isteyen İngiltere için Yahudiler önemli bir vasıta olarak ortaya çıkmıştı. Fakat Fransa İngilizlerden farklı düşünmekteydi. Fransa, Filistin'i kendisinin payı olarak gördüğü Büyük Suriye projesinin bir parçası olarak gördüğü için Filistin'de kurulacak bir Yahudi devletine karşı bir tavır takınmıştı. Fransa bu konu hariç Yahudilerin yanında yer almakta ve özellikle Kuzey Afrika ve Doğu politikalarında yerleşik Yahudiler ile Fransa'da yaşayan Yahudiler vasıtası ile irtibat kurarak kendi politikası doğrultusunda onlardan faydalanmakta idi.

I. Dünya Savaşı sonunda, İngiltere Fransa'ya Filistin'i kendisine bırakması karşılığında Osmaniye, Anteb, Mardin'i de içine alan Güney Anadolu'yu verecek ve bunu da Sevr Anlaşması ile gerçekleştirmek isteyecektir. Ancak Mustafa Kemal Paşanın önderliğinde yapılan Milli Mücadele sayesinde Fransızlar Osmaniye, Anteb ve Mardin'den çıkarılacaktı.

¹⁴ Aron Rodrigue, **Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması**, s. 233-236.

¹⁵ Aron Rodrigue, **Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması**, s. 239.

3- Almanların Almanya'da Yahudilerden Kurtulma Politikası

Yahudilerin aşağı ırktan olduğu inancının en fazla yaygın olduğu Almanya'da, bu anlayışa zıt bir şekilde XIX. yüzyıl sonunda Siyonizmi destekleyen bir yönetim vardı. Filistin'e göç etmeyi hedefleyen Yahudileri destekleyen Almanlar, ülkelerindeki birçok olumsuzluğun sebebi olarak gördükleri Yahudilerden bu sayede kurtulmak istiyorlardı. 1898 yılında Almanya'nın Viyana Büyükelçisi, Siyonist Teşkilatın Başkanı Herzl'e "Alman İmparatoru Osmanlı Padişahına tavassut (aracılık) etmeye ve Doğu'daki tüm Musevileri* (tutarsızlık) himayesine almaya hazırdır" demişti. Bundan bir ay sonra da, Alman İmparatoru Kayzer, Herzl ile görüşürken ona Siyonizme sempati duyduğunu söylemişti. Alman İmparatoru Osmanlı Padişahı ile görüşmede Siyonistler konusunu gündeme getirmiş ve "Siyonistler, Türkiye için hiçbir zaman tehlikeli değillerdir. Fakat Yahudiler her tarafta baş belası olduklarından onları Almanya'dan kovup kurtulmak istiyoruz" demişti. Wilhelm'in bu sözlerini geçiştiren II. Abdülhamid, Wilhelm ile beraber Kudüs'e gönderdiği Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'dan imparatoru Siyonistlerle ilgili fikirlerinden vazgeçirmesi yönünde çalışması yapmasını istemişti. Filistin'de Yahudi kolonilerini gezerken Tevfik Paşa, İmparatora, "Padişahın ne Siyonizmle ne de bağımsız bir Yahudi krallığı ile işi olduğunu" söylemişti. Neticede Alman İmparatoru, II. Abdülhamid ve Osmanlıları gücendirmemek için Siyonistlere destek vermekten vazgeçmişti. Zaten Almanya Başbakanı Kont Bülov, Siyonistleri desteklemenin Osmanlı egemenlik ve toprak bütünlüğüne aykırı olduğu için ülkesinin Siyonizmi desteklemesine karşı çıkmaktaydı¹⁶. Böylece Almanya, dünya politikası için ihtiyaç duyduğu Osmanlı Devleti'ni kendisinden uzaklaştırmamak için Siyonistlerin Filistin'de bir devlete kurmasını desteklemekten vazgeçmek zorunda kalmıştı. Ancak Filistin'deki Yahudiler ile ilişkilerini tamamen kestikleri söylenemez. Esasında Yahudileri Almanya'da yaşamalarından memnun olmayan Alman yöneticileri, Siyonistler vasıtası ile Filistin'de etkilerini arttırmak, bu sayede İngiltere

* Osmanlı yönetimi özellikle Osmanlı Devleti'nde yaşayan Yahudiler için Musevi kelimesini kullanmaktadır. Biz de buna uygun davranarak vesikalarda Musevi kelimesini kullandık.

¹⁶ Mim Kemal Öke, *Filistin Sorunu*, s. 69-70.

ve Fransa'ya karşı politikalar ortaya koymak istiyorlardı. Bu politika ile Almanlar, hem Almanya'daki Yahudilerden kurtulma hem de onları Doğu politikalarında kullanma fikrini taşımaktaydılar.

4- Rusların Rusya'daki Yahudilerden Kurtulma Politikası

Almanya'nın Doğu Avrupa'daki en büyük rakibi olan Rus Çarlığı, Almanların Siyonizm'i desteledikleri dönemde, Siyonistleri desteklemişti. Almanların Önyasya'daki politikalarını gerçekleştirmek için Yahudileri kullanarak burada kendi kontrollerinde bir Yahudi devleti kurma politikası izlediğini düşünen Rus Çarlığı, daha önce davranarak kurulacak bu Yahudi devletini kendi himayesine alma politikasına yönelmişti. Rus Dışişleri Bakanı Plehve, Ağustos 1903 tarihinde Dr. Herzl'e yazdığı mektupta; "amacı Filistin'de bağımsız bir devlet kurmak olduğu sürece Rus Hükümeti olarak Siyonizm'in arkasındayız" demişti. Ancak, Almanya'nın Siyonizm'i temel politika aracı olarak desteklemekten vazgeçtiğinin ortaya çıkması üzerine Rus Çarlığı da Siyonizm'i desteklemekten uzak durmaya başlamış ve Rus Dışişleri Bakanı Plehve de daha önce verdiği sözleri gündemden çıkarmıştı¹⁷.

Almanya'nın Doğu Avrupa ve Rus Çarlığı'nın güney batısındaki Osmanlı ile ilişkilerini dikkatlice izleyen Rus Hükümeti, buna karşı politikalar üretmeye çalışmakta, en azından Almanya'dan geri kalmama düşüncesini taşımaktaydı. Rusya'nın Siyonistleri desteklemesinin diğer bir sebebi de Rus Çarlığı da yaşayan Yahudilerin buradan göçmelerini teşvik etmek ve onlardan kurtulmak düşüncesi olmalıdır.

5- ABD'nin İngiltere'yle Paralel Politika İzlemesi

XIX. yüzyılda sömürgecilik faaliyetlerini Amerika kıtası ve Pasifik civarında gerçekleştiren ABD, Osmanlı coğrafyasında eğitim, kültür, ticaret ve özellikle misyonerlik alanlarında politikalarını yoğunlaştırmıştı. ABD'nin İstanbul Büyükelçiliğine atanan Yahudi asıllı Oscar Straus, Yahudileri lehine girişimlerde bulunmuş ve Filistin'e

¹⁷ Mim Kemal Öke, *Filistin Sorunu*, s. 71.

Yahudilerin yerleşmelerini engelleyen yasakların kaldırılması için çalışmıştı. Padişah II. Abdülhamid'i ikna edecek devlet erkanına rüşvet vermeyi tasarladığının Ali Ferruh Bey tarafından bildirilmesinden sonra, Padişahın isteği üzerine ABD elçisi 1900 tarihinde görevinden alınmıştı¹⁸. ABD'ye dönen Oskar Straus, devamlı olarak buradaki Osmanlı elçisi ile görüşmüş ve onu Rusya Yahudileri lehine Padişahu nezrinde girişinde bulunması için ikna etmeye çalışmıştı. Straus, dünya maliyesinin ekseriyetinin Yahudilerin elinde bulunduğu, Osmanlı Devleti'nin Rusya'dan gelecek Yahudiler için gerekli kolaylıkları göstermesi halinde, "Yahudi sermayedarlarının yardımını kazanacağını" ve mali problemlerini kolaylıkla çözeceğini belirtmişti. Viyana, Londra gibi merkezlerde yayınlanan "ekseri gazetelerin Museviler tarafından idare olunduğu" belirten Straus, Avrupa kamuoyunu ikna etmek için de Yahudilerin yardımcı olacaklarını ifade etmişti. Straus, Rusya'dan göçen ve göçecek Yahudilere karşı Osmanlıların gösterecekleri kolaylıklar dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin büyük maddi menfaatler temin edeceğini Osmanlı elçisi Ali Ferruh Bey'e izah etmişti. Ali Ferruh Bey de Straus'un fikirlerin İstanbul'a bildirmişti¹⁹.

Doğu Avrupa'dan büyük göç alan ABD'nin Yahudilere yönelik politikaları İngilizlerle paralellik göstermekteydi. ABD Siyonistlere desteğini diplomatik vasıtalarla da ortaya koymaktaydı. II. Dünya Savaşı sonunda, İngiltere yerine bölgenin kontrolünü hedefleyen ABD, İngiliz politikasında olduğu gibi, Arap çoğunluğa karşı İsrail'i destekleme politikasını sürdürmüştür.

¹⁸ Mim Kemal Öke, *Filistin Sorunu*, s. 86-87.

¹⁹Washington Elçisi Ali Ferruh Bey'in gönderdiği tahrirat tercümesi; BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), Y. PRK, AZN, 23/104, lef 2.

B- AVRUPA'DAN YAHUDİ GÖÇÜ KARŞISINDA OSMANLI YÖNETİMİNİN TAVRI VE BU GÖÇTEN STRATEJİK OLARAK YARARLANMASI

1- II. Abdülhamid Döneminde Yahudi Göçüne Karşı Tavrı Ve Bu Göçten Yararlanması

a- İlk Göçler Karşısında Osmanlı Yönetiminin Tavrı

1870'li yıllarda muhacir Yahudilere kapılarına açan Osmanlı yönetimi, bunların uygun yerlere iskanlarını da sağlamıştı. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, Rusların Kafkasya'da ilerleyerek Kars, Ardahan ve Batum ele geçirmeleri sürecinde, 1877 yılında Kafkasya'dan kaçan Yahudiler Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardı. Bu Yahudiler Aydın'a, Alyans tarafından oluşturulan bir çiftliğe yerleştirilmişlerdi²⁰.

Osmanlı idaresinin bu tavrından dolayı çok memnun olan İstanbul Yahudi Hahambaşılığı bu memnuniyetini doğrudan Padişah II. Abdülhamid'e bildirmişti. Hahambaşı Kaymakamı tarafından 1877 tarihinde gönderilen yazıda; adalet ve merhametle Osmanlılığın "ihtiva ettiği acizperverliğin" tarihte olduğu gibi ispat edildiği belirtilmişti. Bu yazıda; "Mecbur-ı terk-i dâr u diyar olan Museviler" in Osmanlı topraklarına "iskânı"nda Osmanlı yönetimi tarafından gösterilen "şefkat ve merhamet" için büyük küçük bütün Musevilerin "teşekküratı" kaydedilmişti²¹.

Gördükleri zulüm dolayısıyla mecburen yaşadıkları yerleri terk ederek Osmanlı Devleti'ne sığınan Yahudileri sadece insanî nitelikli olduğu için kabul etmekte bir beis görmemişti. Osmanlı Yahudileri de devletin bu politikasından çok memnun olmuşlardı.

b- İngiltere'nin Yahudi Politikasına Karşı Osmanlı Devleti'nin Yahudi Göçmenlerin Filistin'e Yerleşmelerini Yasaklaması

24 Nisan 1877'de Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş, ancak rahat hareket edebilmek için Çar, 8 Haziran 1877'de Mısır,

²⁰ Henri Nahum, *İzmir Yahudileri*, İstanbul 2000, s. 47.

²¹ İstanbul Yahudi Hahamhanesi Kaymakamı tarafından 1294 (1877) tarihinde II. Abdülhamid'e gönderilen teşekkür yazısı; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA)*, Y. PRK. AZN, 1/78.

Süveyş, Boğazlar ve İstanbul'a dokunulmayacağı hususunda İngiltere'ye teminat vermişti. Savaşta yenilen Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Ayestafanos Antlaşması İngiltere tarafından kendi çıkarlarına aykırı bulunmuştu. Bu arada İngiltere Anadolu'yu Rusya'ya karşı korumak vaadiyle Kıbrıs'ın idaresinin kendisine bırakılmasını 4 Haziran 1878'de Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmişti. 13 Haziran da başlayan Berlin Konferansı 13 Temmuz 1878'de sona ermiş, fakat Anadolu'da Osmanlı lehine ciddi bir düzenleme yapılmamıştı.

Doğu Avrupa ve Rusya'da zor durumda olan Yahudilerle ilgili Berlin Antlaşması'nda açık bir hüküm mevcut değildi. Ancak, Osmanlı Devleti'nin terk ettiği topraklarda yaşayanların mal ve emlaklarını satarak hicret etme hakkı tanınması Rusya'nın etkisinin arttığı bölgelerdeki Yahudilerin göçü için bir fırsattı. Çünkü göç hakkı sadece Müslümanlara değil "isteyen" herkese tanınmıştı²².

93 Harbi sonunda özellikle Balkanlardan Osmanlı Devleti'ne yoğun bir şekilde yaşanan göç sırasında, İngiltere'nin Ortadoğu politikalarına da hizmet edecek Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesi projesi gündeme getirilmişti. Bunun üzerine 1879'da Filistin bölgesinde incelemeler de yapan Oliphant, İstanbul'a gelerek hazırladığı projeyi Mayıs veya Haziran 1879 tarihinde II. Adülhamid'e sunmuştu. Bu arada İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'na yönelik gözdağı vermesi, İngiltere'de Türk düşmanı Gladstone hükümetinin işbaşına gelmesi ilişkilerin iyice gerilmesine neden olmuştu. Oliphant'ın projesi, İngiliz Büyükelçisi Layard'ın menfi veya müspet bir cevap verilmesi için doğrudan II. Abdülhamid'e müracaatı üzerine 28 Cemaziyelevvel 1297(1880) tarihinde Meclis-i Vükela'da görüşülmüşü²³.

Bu projeye göre, Padişahın himayesinde merkezi İstanbul olmak üzere Filistin topraklarına göçmen yerleştirmek için "Arz-ı Filistin'de Muhacirîn-i Osmanî Kumpanyası" kurulacaktı. Bu kumpanyanın Avrupa'da da şubeleri olacaktı. Belka Sancağı'nın Ürdün ile Darülhac

²² Berlin Antlaşması(Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953, 403-424), m. 12, 30,39. Rusya ile İstanbul Andlaşması (Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953, 425-427), m. 7.

²³ Ş. Tufan Buzpınar, "II. Abdülhamid Dönemi'nin İlk Yıllarında Filistin'de Yahudi İskanı Girişimleri (1879-1882), *Türkiye Günlüğü*, 30, Eylül -Ekim 1994, s. 58-60.

arasında bulunan 4.356.000 dönüm arazi bu şirkete satılacak ve Suriye eyaletine bağlı ayrı bir mutasarrıflık olarak düzenlenecekti. Bu şirketin idaresinde olacak bu mutasarrıflığa Yahudilerle beraber Müslüman muhacirler de yerleştirilecekti²⁴. Ancak, buradaki esas hedefin Yahudi muhacirler olduğu açıktır. Bu konu Meclis-i Vükela tarafından dikkatle incelenmiş ancak çok tehlikeli bulunmuştu. Osmanlı Hükümeti bu isteğin ne ile neticeleneceği konusunu da düşünmüş ve böyle bir yapının oluşturulması "hükümet içinde hükümet demek" olacağından "politikaca ve idarece" mahzurlu olacağına karar vermişti. Padişah, Oliphant'ı yemeğe davet etmiş ve hükümetin kararını açıklamıştı²⁵.

Fakat İngiliz Oliphant, bu konudaki çalışmalarına devam etmiş ve Yahudilerin durumlarını incelemek üzere Doğu Avrupa'ya gitmişti. 1882 yılında Romanya ve Moldavya Yahudileri arasında incelemeler yapan Oliphant, ABD Büyükelçisi Wallace aracılığı ile Osmanlı Hükümeti'ne yeniden müracaatta bulunmuş ve Osmanlı vatandaşı olmayı kabul eden Yahudilerin Filistin dışındaki Suriye topraklarındaki boş arazilere 500'er ailelik gruplar halinde yerleşmelerine müsaade edilmesini istemişti. Sadrazam Said Paşa'yla görüşen Wallace'a muhacir Yahudilerin Filistin dışındaki özellikle Mezopotamya ve Halep'e 200-250'şer ailelik gruplar halinde yerleşebilecekleri, bunun için özel bir izne de gerek olmadığını belirtmişti²⁶.

Yahudi göçünün büyük dalgalara dönüştüğü 1882'de, Osmanlı yönetimi Yahudi göçünü, Filistin dışında yerleşmek şartıyla, kabul kararına ulaşmıştı.

Kutsal mekanları ziyaret için giderek buralarda yerleşmeye başlanması üzerine, yabancı uyruklu Yahudilerin bu bölgede kalmalarına sınır getirilmişti. Kudüs ve civarında bir aydan fazla kalma yasağının uygulanmasında başta İngiltere olmak üzere ilgili ülkelerin konsolosları, Yahudi vatandaşlarının geldikleri ülkelere dönmeleri için hiç bir kolaylık göstermemişlerdi. İngiltere Konsolosu, Kudüs ve

²⁴ Oliphant'ın layihası için bakınız; Bayram Kodaman-Nedim İpek, "Yahudilerin Filistin'e Yerleştirilmeleri ile ilgili Olarak II. Abdülhamid'e 1879'da Sunulan Layiha", *Belleten*, LVII, 37, s. 575-585.

²⁵ Buzpınar, *agm*, s. 61.

²⁶ Buzpınar, *agm* 62.

civarında bir ayla sınırlandırılmanın İngiliz Yahudileri için kabul olunamayacağını ve kendi Büyükelçisi tarafından emir verilmesi gerektiğini bildirmişti. Bu konu Osmanlı Hükümetinin 20 Kasım 1887 tarihli toplantısında görüşmüş ve Kudüs'te çok farklı inanç ve mezhebe mensup insanlar arasında hassas bir şekilde mevcut bulunan dengenin bozulmaması gerektiği ve Kudüs'ün "ticaretgah olmadığı" için ziyaretçilere sınırlama getirilmesinin doğal olduğunu belirtmişti. "Arz-ı Filistin'e" yerleşerek burayı "tavattun" (vatan edinmek) etmek isteyen Yahudilere getirilen yasakların muhafaza edilmesine hüküm veren Osmanlı Hükümeti, ziyaretçiler için daha önce uygulanmaya başlanan bir ay sürenin az olduğuna karar vermiş ve bu sürenin üç aya çıkarılmasını uygun görmüştü²⁷.

Osmanlı Devleti istikametinde yoğun olan ilk Yahudi göçünün başladığı 1870'li yıllarda Osmanlı yönetimi bunu insanî gerekçelerle çok normal bir tarzda karşılamıştı. Ancak, Oliphant'ın 1879 yılında Filistin bölgesine Yahudilerin yerleşmesini hedefleyen projesini Osmanlı Devleti'ne sunması, Osmanlı yönetiminde tereddütler meydana getirmiş ve Yahudilerin Filistin dışında yerleşmeleri konusunda karar alınmıştı. 1880'li yıllarda da Osmanlı Devleti'ne sığınan Yahudileri kabul etme, devletin şanının bir gereği sayılmış, ancak Yahudilerin Filistin'e iskanları engellenmeye çalışılmıştı.

Filistin'e yerleşemeyen Yahudi muhacirlerin buraya yakın mahallere yerleşmelerinin artması üzerine, 27 Ocak 1897 tarihine Meclis-i Vükela yeni bir karar ortaya koymuştu. Meclis-i Vükela, yabancı ülkelerden hicret eden Musevilerin Arz-ı Filistin'de iskanları yasak olduğu gibi, bunların "Arz-ı Filistin civar ve inhâsından ma'dûd olan Suriye ve Beyrut vilayetleri dahilinde iskanları dahi mahzurdan salim olmayacağına" karar vermişti. Yani Filistin civarında bulunan topraklara da Yahudilerin yerleşmesi yasaklanmıştı. Bu çerçevede 250 Musevi ailenin Suriye ve Beyrut vilayetlerine iskana da izin vermemişti²⁸. Böylece 1879'da Oliphant'ın Filistin'e Yahudi

²⁷ Meclis-i Vükela'nın 8 Teşrinisanı 1303(20 Kasım 1887) /4 Rabiülevvel 1305 tarihli mazbatası; BOA, MV, 26/47.

²⁸ Meclis-i Vükelâ'nın 21 Şaban 1314/14 Kanunusani 1312 (26 Ocak 1897) tarihli mazbatası; BOA, MV, 91/19.

yerleştirilmesi projesini teklifinden sonra Kudüs civarına Yahudilere kapatan Osmanlı yönetimi, Yahudilerin Suriye ve Beyrut vilayetlerinde yoğunlaşmaları üzerine bu alanı genişletmişti. Osmanlı Devleti'nin Yahudilerin iskanına kapattığı alanı genişlettiği tarihin, Theodor Herzl'in yazdığı Yahudi Devleti kitabından sonra I. Siyonist Kongre (21-31 Ağustos 1897) tarihinden önce olduğu dikkate alınmalıdır.

c- İstanbul'da Sayıları Artan Yahudi Mültecilerin Tehlikeli Olabileceği Endişesi

On yıl gibi bir sürede gittikçe artan bir şekilde Yahudilerin Osmanlı topraklarına ve özellikle İstanbul'a gelmeleri, Osmanlı yöneticilerinde bazı tedbirler alma düşüncesinin ortaya çıkmasına vesile olmuştu. Göçün çok yoğunlaştığı Ekim 1891 tarihine gelindiğinde, Rusya'dan hicret eden Musevilerden bir çoğunun Galata semtine dağılmaları bazı Osmanlı idarecileri tarafından tehlikeli bulunmaya başlanmıştı. Hatta en son gelen 90 kişilik bir Yahudi grubundan yabancı ülke vatandaşı olanlar Galata'ya giderlerken, Osmanlı vatandaşı olduğunu iddia edenlerin belgelerinin doğruluğu anlaşılncaya kadar gümrükte tutuldukları ortaya çıkmıştı. Bu durumun tehlikeli bir hal almakta olduğuna dikkati çeken Şehrenti, durumu Padişaha bildirmişti. Bunun üzerine II. Abdülhamid de, "ileride devlete bir gaile-i azime idebilmeleri ihtimaline mebni Musevilerin buraya hicret ve vürudlarının suret-i katiyede meni zımnında ciddi bir çare düşünülerek keyfiyetin bir karar altına alınarak" bir mazbatayla kendisine bildirilmesini istemişti²⁹. Padişah, İstanbul'daki muhacir Yahudilerin sayısının artmasını tehlikeli bularak bunların İstanbul'a gelişinin kesinlikle engellenmesini istemişti.

1891'de İstanbul'da muhacir olarak bulunan Osmanlı vatandaşı Yahudilerin İstanbul'dan çıkarılıp uygun görülen eyaletlere yerleştirilinceye kadar her hangi bir hastalığın yayılmasına meydan vermeden "müctemian bir yerde ikamet ettirilmeleri" için Şehramanetiyle Zabtiye Nezareti'nin gerekli tedbirleri alması da

²⁹ 28 Rebiülevvel 1309 (1 Kasım 1891)/20 Te 1307 tarihli Meclis-i Mahsus mazbatası; BOA, Y.A.Res, 56/41.

kararlaştırılmıştı³⁰.

Yahudi muhacirlerin İstanbul'da çoğalmalarının devam etmesi üzerine 27 Temmuz 1892 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Musevi muhacirlerinin İstanbul'da çoğalmasının zararlı olduğu, bunların ya geldikleri mahalle iadeleri veya yabancı ülkelerden istediklerine gitmeleri hakkında Zabıtye Nezareti'ne malumat verilmişti³¹.

Çeşitli yollarla İstanbul'a gelen Yahudilerin sayısının devamlı artması II. Abdülhamid'in de dikkatini çekmişti. "İskanları için münasip mahaller bulunamamasından dolayı" "muhacirîn-i Museviye kullarının İstanbul'a sirayetine sebep" olunacağına dikkati çeken II. Abdülhamid, Osmanlı Hükümeti tarafından bunlar hakkında kesin bir çözüm bulmasını istemişti³².

Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne Odesa'dan 17 Yahudi muhacirin Liman Dairesi önüne mavna içinde bırakılması üzerine II. Abdülhamid, "taharet ve nezâfete riayet eylememeleri hasebiyle şurada burada ikametleri hıfz-ı sıhhiyece tecviz edilemeyeceğinden" dolayı Yahudilerin göçünün kabul edilemeyeceğini ve İstanbul'daki göçmenlerin de Selanik gibi uygun yerlere gönderilmesini istemişti³³.

Osmanlı yönetimi, özellikle Osmanlı vatandaşı olmayan Yahudi göçmenlerin kaçak olarak İstanbul'da dağılmalarını hem güvenlik hem de salgın hastalıklar dolayısıyla tehlikeli görmüştü. 1891 tarihine gelindiğinde göçünün engellenmesi veya İstanbul dışında Osmanlı topraklarına sevk edilmeleri düşüncesi ortaya çıkmıştı.

d- Yahudi Mültecilerin Planlı Olarak Yerleştirildiği Yerler

Osmanlı yönetiminin Filistin dışındaki topraklarında

³⁰ 28 Rebiülevvel 1309 (1 Kasım 1891)/20 Te 1307 tarihli Meclis-i Mahsus mazbatası; BOA, Y.A.Res, 56/41.

³¹ Zabıtye Nezareti'nin 18 Temmuz 1308(30 Temmuz 1892) tarihli tezkeresi; BOA, İrade-i Hususiye, 1310 M 2, no: 41.

³² II. Abdülhamid'in 6 Muharrem 1310/18 Temmuz 1308(30 Temmuz 1892) tarihli iradesi; BOA, İrade-i Hususiye, 1310 M 2 no: 41.

³³ Padişah'ın 7 Muharrem 1310/ 19 Temmuz 1308 (19 Temmuz 1892) tarihli iradesi; BOA, İrade-i Hususiye, 1310 M 7, no: 57.

Yahudilerin yerleşmesine karşı olmadığı anlaşılmaktadır. Bunların ilerde bir probleme sebep olmaması için 1887 tarihinden itibaren tedbirler alınmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Mesela Dobruca'daki 400 ailenin Osmanlı topraklarına hicret etmek istemeleri üzerine yapılan tahkikatta bunlardan İstanbul'a ulaşmış olan sekiz aileye Hüdavendigar Vilayeti'nde yer verildiği diğerlerinin aynı şekilde buraya geleceği anlaşılmıştı. Meclis-i Vükela, Yahudi muhacirlerinin Hüdavendigar Valiliğince "tensip olunacak mahallere müteferrikan iskan edilmek üzere" hicretlerinin kabul edilmesini karar vermişti³⁴. Bursa civarına, Yahudi muhacirlerin grup olarak değil de müteferrik olarak iskan edilmek istenmesi, Osmanlı yöneticilerinin Yahudilerin çok büyük gruplar halinde bulunmalarını tehlikeli bulduğunu ortaya koymaktadır.

1891 tarihinde İstanbul'da Yahudi mülteci konumunda olan Osmanlı vatandaşı Yahudilerin gerekli pasaport kontrolleri yapıldıktan sonra uygun görülen Osmanlı vilayetlerine sevk edilerek oralarda tavattun (vatan edinme) ve iskan (yerleşme) edilmeleri Meclis-i Vükela tarafından kararlaştırılmıştı. Ayrıca, Meclis-i Vükela muhacirlerin içlerinde fakir olanların yol masraflarının "Zuhurat Tertibi'nden" karşılanmasını da kararlaştırmıştı. Yine bu Yahudilerin sağlık açısından korunmasını da tasarlanmıştı³⁵.

Rusya'dan hicretle İstanbul'a gelen ve devam etmekte olan Yahudi muhacirlerin "iskanları için münasip mahaller bulunamamasından dolayı şurada burada" geçici olarak iskan edilmiş olduğunu gören II. Abdülhamid'in, bu probleme Babıali'ce kesin bir çözüm bulmasını istemişti³⁶. Bu arada, deniz yolu ile gelen Yahudilerin gemilerden çıkarılarak mavnalarla İstanbul'da deniz ortasında bırakılması karşısında Zaptiye Nezareti de Dahiliye Nezareti'nden deniz üzerinde kalan bu muhacirler hakkında ne yapılacağını sormuştu³⁷.

³⁴ Meclis-i Vükela'nın 21 Haziran 1303(3 Temmuz 1887)/12 Şevval 1304 tarihli mazbatası; **BOA, MV, 21/36.**

³⁵ 28 Rebiülevvel 1309 (1 Kasım 1891)/20 Te 1307 tarihli Meclis-i Mahsus mazbatası; **BOA, Y.A.Res, 56/41.**

³⁶ II. Abdülhamid'in 6 Muharrem 1310 (31 Temmuz 1892)/18 Temmuz 1308 tarihli iradesi; **BOA, İrade-i Hususiye, 1310 M 2 no: 41.**

³⁷ Zaptiye Nezareti'nin 18 Temmuz 1308(30 Temmuz 1892) tarihli tezkeresi; **BOA, İrade-i Hususiye, 1310 M 2, no: 41.**

Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne Odesa'dan 17 Yahudi muhacirin Liman Dairesi önüne Mavna içinde bırakılması üzerine II. Abdülhamid, Yahudi göçünü engellenmesi için yeniden "gayet müessir çare" bulunmasını hükümetten istemişti. Diğer taraftan II. Abdülhamid, gerek bu 17 muhacirin ve gerekse daha önce gelinmiş olup Balat ve sair yerlerde iskan edilenlerin Filistin dışında "Musevi sakin olan Selanik gibi münasip mahallere" gönderilmesini emretmişti³⁸. Bu arada bahsi geçen 17 muhacir geçici olarak Hasköy'e yerleştirilmişti. II. Abdülhamid'in gelmiş olan Yahudilerin Filistin dışında uygun yerlere yerleştirilmesi emri üzerine, bu doğrultuda uygulanmaya başlanmış, bu 17 muhacir ile bunlardan sonra gelen 45 kişilik kabile nezaret altına alınarak, 22 Temmuz 1308 (14 Ağustos 1892) tarihinde İdare-i Mahususa vapuruyla İzmir'e gönderilmişti. Bu arada daha önce İstanbul'a gelen 426 kişi de aynı vapurla Adana ve Mersin'e gönderilmişti. İstanbul'da geçici olarak bulunan göçmen Yahudilerin İzmir, Adana ve Mersin'e gönderilmesinden sonra 62 kişilik bir grup daha İstanbul'a ulaşmıştı. Osmanlı yetkilileri bu defa yeni bir yol izlemiş ve bu Yahudileri İstanbul'da geçici olarak barındırmadan, geldikleri gemilerden indirmeden İzmir ve Selanik'e sevk etmişlerdi³⁹. 28 Ağustos 1893 tarihte Çikopof adlı Rus vapuru ile İstanbul'a gelen Rus ve Osmanlı vatandaşı Yahudilerin geçici olarak Galata'da münasip bir yere yerleştirilerek, daha sonra gidecek vapurlarla İzmir'e nakil iskan edilmesi Sadaret tarafından emredilmişti⁴⁰.

Rusya'dan Yahudilerin Osmanlı topraklarına gelişi devam etmiş ve Eylül 1894'de 200 kişinin geleceği ortaya çıkmıştı. Rusya Büyükelçiliği yolcuların Osmanlı vatandaşı olduğu için gemilerle İstanbul'a gelmesini Rus yetkililerin de engelleyemeyeceğini bildirmesi üzerine Osmanlı Hükümeti, bu konuyu 15 Eylül 1894 tarihinde görüşmüş, bu defa gelenlerin Osmanlı vatandaşı oldukları için karantinadan geçirilip gerekli sahhi tedbirler alındıktan sonra İstanbul'a

³⁸ Padişah'ın 7 Muharrem 1310/ 19 Temmuz 1308 (19 Temmuz 1892) tarihli iradesi; BOA, **İrade-i Hususiye**, 1310 M 7, no: 57.

³⁹ Padişah'ın 24 Muharrem 1310/ 5 Ağustos 1308 (17 Ağustos 1892) tarihli iradesi; BOA, **İrade-i Hususiye**, 1310 M 24, no: 172.

⁴⁰ Padişah'ın 15 Safer 11311 ve 15 Ağustos 1309(29 Ağustos 1893) tarihli iradesi; BOA, **İrade-i Hususiye**, 1311 s 15, vesika no: 87.

girişlerine izin verilmeden 100 kişinin İzmir'e, diğer 100 kişinin de Selanik'e gönderilmelerine karar vermişti. Bu göçmenlerin gittikleri yerlerde uygun olan yerlere iskanlarının gerçekleştirilmesini kararlaştırmış ve bu işin gerçekleştirilmesi Zaptiye Nezaretine havale edilmişti. Hariciye ve Dahiliye Nezaretlerine de bilgi verilmesine hüküm verilmişti⁴¹.

Osmanlı Devleti'nin Filistin'e göçe yönelik tedbirleri arttırması ve göçün yönünü Selanik ile İzmir'e yönlendirmesi bu iki şehrin nüfuslarını arttırmıştı. Yahudiler buralarda da sadece Selanik ve İzmir şehir merkezlerine yerleştirilmemişti. Bu iki merkezden bölgeye dağıtımları sağlanmıştı. Mesela 1892 Ağustos ayında Selanik'e 1500 kişi gelmiş ve bunların 400'ü Manastır ve Üsküb'e gönderilmişti⁴².

Ayrıca II. Abdülhamid'in Yahudileri Doğu Anadolu'ya yerleştirilmesi ilgili projeler üzerinde kafa yorduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, II. Abdülhamid 1893'te Hahambaşı Moşe Levi'yi huzuruna çağırarak Rusya'dan gelmek isteyenleri Doğu Anadolu'ya yerleştirmek istediğini ve bunlardan 10000 kişilik bir askeri kuvvet teşkil etmesi düşündüğünü belirtmişti. Ancak bu düşünce uygulamaya konmamıştı.

Osmanlı topraklarına gelmekte olan Yahudilerin Filistin dışındaki bölgelere büyük gruplar halinde olmamak üzere yerleştirilmesi bir devlet politikası olarak benimsenmişti. Yahudilerin büyük çoğunluğunun, Yahudilerin daha önce yoğun olarak buldukları yoğunlukta buldukları Selanik ve İzmir gibi ticaret şehirlerine yerleştirildikleri görülmektedir. Bunun dışında, ticaret ve tarımın birlikte yürütüldüğü Bursa, Mersin ve Adana gibi bölgelere de Yahudilerin yerleştirilmesi politikasının benimsendiği anlaşılmaktadır. Bütün Yahudilerin bir şehirde toplanmamasına da çok özen gösterildiği görülmektedir.

⁴¹ Meclis-i Vükelâ'nın 3 Eylül 1310 (15 Eylül 1894)/16 RA 1312 tarihli mazbatası; **BOA, MV**, 81/51.

⁴² Meropi Anastasiadou, **Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik**, çeviren Işık Ergüden, İstanbul 2001, s. 105-106.

2- II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE YAHUDİ GÖÇÜNE KARŞI TAVIR VE BU GÖÇTEN FAYDALANILMASI

II. Meşrutiyet dönemi başlarında bazı İttihatçıların söylem bazında Yahudileri umutlandıran açıklamaları icraata dönüşmemiş, II. Abdülhamid döneminde devlet adına alınan kararların uygulamasına devam edilmişti. Yahudilerin göçüne engel olamayan İttihatçılar da Yahudileri Filistin'den uzak tutabilmek için II. Abdülhamid'in İzmir ve Selanik uygulamasına benzeyen bir tarzda, muhacir olarak gelen Yahudileri Makedonya ve Mezopotamya'ya yerleştirme politikasına yönelmişlerdi.

a- Göçmen Yahudilerin Makedonya'ya Yerleştirme Teşebbüsü

Yahudilerin Filistin'e yerleşerek burada bir devlet kurma düşüncelerinden dolayı, II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi, insanî boyutta olmak üzere zulme uğrayan Yahudilerin Filistin dışında Osmanlı topraklarına yerleştirilmesi gündeme gelmişti. Bundaki amaç Yahudilerin sermayesini ülke menfaatleri için kullanmak, tarım ve sanayi alandaki tecrübelerinden yararlanmaktı. İttihatçıların aklına gelen ve 1907'den itibaren mücadelenin zirveye çıktığı yer Makedonya olmuştu. Buranın Rum ve Bulgarlar tarafından ele geçirilmemesi için Osmanlı Devleti'ne sadık olan unsurlar 1885'lerden itibaren desteklenmişti. Bu bölgede yaşayan nüfusları 100.000 civarında olduğu tahmin edilen Ulahlar da ayrı bir cemaat haline getirilmişti⁴³. Bu politikayı devam ettiren İttihatçılar, Osmanlı Devleti'ne sadık olacak Yahudilerin Makedonya'ya yerleştirilmesi konusunu da incelemişlerdi. İttihatçıların önde gelen liderlerinden Dr. Nazım, Temmuz 1909'de Musevilerin Makedonya'ya yerleştirmek için bazı projeleri olduğunu açıklamıştı. AIU'nin Fransa'daki yöneticileri ile devamlı yazıştığı bilinen Dr. Nazım, 7 Ocak 1910'da Paris'te JCA ile Vardar nehri kıyısının Yahudilerin yerleşimine açılmasını ve buraya 200 bin göçmen Yahudi'nin yerleştirileceğini açıklamıştı. Ancak bu proje tatbik

⁴³ Bu konuda bakınız: Ali Arslan, "Grek-Vlach Conflict in Macedonia", (Academie des Sciences de Bulgarie) *Etudes Balkaniques*, , XXXIX/2 (2003, Sofia), s. 78-102; Ali Arslan, "Vlachs of Manastir", 2004.

edilmeden bu defa Yahudilerin Mezopotamya'ya yerleştirilmeleri gündeme alınmıştı⁴⁴.

Yahudilerin Makedonya'ya yerleştirme düşüncesi yeni bir düşünce değildi. Hatta kısmen II. Abdülhamid döneminde uygulanmıştı. Daha önce incelendiği gibi II. Abdülhamid, İstanbul'da sayıları artan Yahudilerin Selanik gibi yerlere yerleştirilmesini istemişti. Muhacir Yahudiler sadece Selanik şehri ve civarına değil, Üsküb ve Manastır gibi yerlere de yerleştirilmişti. Buralar da o dönem Makedonya coğrafyasına dahildi. İttihatçıların yaptığı, Selanik ismi yerine Makedonya'yı öne çıkarmalarıdır. Diğer bir nokta da, o tarihte dünyadaki en büyük Yahudi şehri olan Selanik'te Yahudilerin sayısının daha da artmasını engellemek ve muhacir Yahudileri Balkanlardaki çatışma alanına yerleştirerek Makedonya'yı kontrolde tutmak için onlardan faydalanma düşüncesi olabilir.

b- Göçmen Yahudilerin Mezopotamya'ya Yerleştirme Teşebbüsü

Filistin'e Yahudi göçüne yasak getiren ancak Avrupa'da zulme uğrayan Yahudilere de yardım etmek isteyen ve onlardan ülke için yararlanmayı düşünen İttihatçılar, göçmenlerin Mezopotamya'ya yerleştirilebilecekleri kanaatine varmışlardı. Bu görüş, Talat Bey, Nesim Mazliyah, Sasun Efendi ve Rıza Tevfik'ten oluşan Osmanlı milletvekillerinin Temmuz 1909'de Avrupa gezileri sırasında açıklanmıştı. Sasun Efendi, Rum, Arnavut ve Bulgar meseleleri varken, hükümetin bir de Musevi meselesi istemediğini, iskan edilecek Yahudilere kesinlikle otonomi verilmeyeceğini açıklamıştı. Bu heyetteki milletvekilleri, Londra'dan ayrılmadan önce İngiliz-Siyonist Federasyonu'nun daveti sonucunda bu kuruluşun yetkilileri ile görüşmüşler ve ayrılıkçı Yahudileri istemediklerini açık bir şekilde beyan etmişlerdi. Bu konuda İttihatçıların ciddi oldukları bu heyetin İstanbul'a dönüşünden üç ay sonra Evkaf Nazırı Hamada Paşa'nın Yahudilerin Mezopotamya'ya iskanlarının hangi şartlarda gerçekleştirilmesi gerektiği hakkındaki raporunu Sadrazama sunması ile

⁴⁴ Mim Kemal Öke, *Filistin Sorunu*, s. 115-118.

ortaya çıkmıştı. Bu konuda Berlin'deki Osmanlı Büyükelçisinin girişimiyle AJKO de bir plan hazırlamış ve Osmanlı Hükümeti'ne sunmak üzere örgütün başkanı Dr. Alfred Nossig İstanbul'a gelmişti. Dünya politikası izlemeye başlayan Almanya'nın desteklediği Yahudi teşkilatlarının himayesinde Mezopotamya'ya Yahudilerin yerleştirilmesi projesinden, bu bölgeyi kendi nüfuz bölgesi olarak gören İngiltere rahatsız olmuştu. Bağdat-Berlin Demiryolu ile bölgeye giren Almanlardan sonra Almanya'daki Yahudi teşkilatlarının desteği ile Yahudilerin bu bölgeye yerleşme ihtimali İngiltere'yi ürkütmüştü. Zaten İttihatçıların sömürgecilğe karşı tavırlarından ve kendilerini "Asya'nın dirilişinin öncüleri" olarak görmelerinden rahatsız olan İngiltere, Osmanlıların Almanlardan sonra sermaye sahibi Yahudilerle yakınlaşmasını engellemek ve Yahudileri kendinden uzaklaştırmamak için tedbirler aldığı gibi, Osmanlı Devleti'nde de iktidardaki İttihatçıların muhaliflerini desteklemişti. İngiltere'nin, İstanbul Büyükelçiliği yetkilileri, İttihatçıların Siyonistlerle işbirliği yaptığını ve Almanların da Siyonistleri desteklediğini yaymıştı. İngiltere'nin etkisi yanında zaten Yahudilerin de Mezopotamya'yı değil Filistin'i istemeleri sebebiyle bu proje başarısız olmuştu⁴⁵. II. Abdülhamit döneminde olduğu gibi, İttihatçılar da, Doğu Avrupa'daki kıyımlardan kaçan Yahudileri Filistin dışına yerleştirmek için ortaya atılan bu projede dikkat çeken nokta "her halükarda çok önemli bir yoğunlaşmadan kaçınmayı arzu" etmeleridir⁴⁶.

Filistin'e Yahudilerin göçünü engellemek, Yahudilerin sermayelerinden faydalanmak ve Doğu Avrupa'dan göçer Yahudilere insanî olarak yardım etme mecburiyetinden dolayı Mezopotamya fikri ortaya atılmıştı. Bu, muhacir Yahudilerin Filistin dışında Osmanlı topraklarına yerleşebilecekleri hakkında 1880'lerden itibaren devlet politikası haline gelen anlayışın bir devamıdır. II. Meşrutiyet döneminde, Yahudilerin Mezopotamya'ya yerleştirilmesi projesinde Alman etkisi olduğu doğrudur. Ancak bu fikir İttihatçıların bulduğu bir çözüm yolu değildi. Çünkü ilk defa bu fikir 1882'de Sadrazam Said Paşa tarafından, Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesi için çalışan İngiliz

⁴⁵ Mim Kemal Öke, *Filistin Sorunu*, s. 116-130.

⁴⁶ Henri Nahum, *İzmir Yahudileri*, İstanbul 2000, s. 143.

Oliphant'a aracılık eden ABD Büyükelçisi Wallace'a söylenmişti.

Muhacir Yahudilere karşı gösterilen tavırda II. Meşrutiyet döneminde de bir farklılık görülmemektedir. Tartışılan konu, Yahudiler değil Siyonist Yahudilerin Filistin'i istemeleridir. Bu dönemde de, Yahudilere karşı bir tavır bulunmamakta ve Filistin dışında Makedonya ve Mezopotamya gibi bölgelere muhacirlerin yerleşebileceği bile İttihatçılar tarafından teklif edilebilmektedir. Bu da, Osmanlıların Yahudi göçü karşısında aynı tavra sahip olduklarını göstermektedir. Yani Avrupa'da kötü muamele isteyenler Osmanlı topraklarına gelebilir, ancak Filistin Yahudilere verilemez anlayıştır. Bu anlayışta Yahudi düşmanlığı değil, topraklarını koruma gayreti mevcuttur.

3- YAHUDİLERİN YERLEŞTİKLERİ ALANLAR VE NEDENLERİ

İzmir ve Selanik Bölgelerine Yerleştiriliş Nedenleri

Osmanlı Devleti'nin Yahudilerin İzmir ve Selanik gibi yerlere yerleştirmek istenmesinde özel bir sebep olabilir mi? Aslında Yahudilerle Rumlar arasındaki düşmanlığın temelleri Doğu Roma İmparatorları Büyük Kostantin ve II. Teodosius'un Yahudileri "nefret edilecek, ahlaksız, günahkar ve iğrenç bir mezhep" mensupları olarak tanımlamalarına kadar uzanmaktadır. Hıristiyanlarca Hz. İsa'nın öldürülmesinden sorumlu tutulan Yahudiler, daha sonraki dönemlerde "kan iftiraları" dolayısıyla yeni bir boyuta taşınmıştı. Yahudilerin Pesah'ın kutlanması sırasında gerekli olan hamursuz ekmeğe kan katmak için Hıristiyan çocukları öldürdüğü iddiaları Yahudilerle Rumlar arasında Osmanlı döneminde devamlı gündeme gelmiş ve bu yüzden iki grup arasında ciddi bir düşmanlık ortaya çıkmıştı⁴⁷. Ayrıca İngiltere'nin desteğiyle XIX. Yüzyılın başlarından itibaren ticari alanda büyük gelişme gösteren Yunan ve Rum tüccarlara rakip olarak, yüzyılın sonlarına doğru özellikle Avrupa'da yeni zenginleşmeye başlayan Yahudilerin de yardımı ile gittikçe gelişen Yahudi tüccarları ortaya çıkmıştı. Böylece dinsel alandaki zıtlık yanında ticari alanda da bir

⁴⁷ Yahudilerle Rumlar arasındaki tartışmalar ve kan iftiralalarının asılsız olduğuna dair bilgiler için bakınız; Henri Nahum, **İzmir Yahudileri**, s. 87-100.

rekabet ortaya çıkmıştı.

Yahudi göçünün yoğun olarak Osmanlı topraklarına doğru yönelmesi üzerine Osmanlı idarecileri Yahudileri Filistin'den uzak tutarken bundan faydalanma yoluna da gitmelerini tespit ediyoruz. Bu Osmanlı Devleti'nin Yunan-Rum ile Yahudiler arasındaki bu zıtlıktan faydalanmak istediği anlaşılmaktadır. Siyasi kaygılarla başka yerlerde Yahudilerin toplanmasına müsaade etmeyen Osmanlı yöneticileri, İzmir ve Selanik'e göçmen Yahudileri kendi elleri ile yerleştirmişlerdi. Bu dönemde Osmanlı sınırları içinde bulunan Selanik'i ele geçirmek için Yunan ve Bulgarlar ciddi çalışmalar yapmaktaydılar. Yunanistan, Adalar Denizi (Ege) ve Batı Anadolu'yu ele geçirmek için stratejik çalışlara yürüterek nüfus dengelerini lehine değiştirmek için uğraşmaktaydı⁴⁸. Yahudiler Selanik ve İzmir'e yerleştirmeye II. Abdülhamit döneminde başlamış, İttihatçılar döneminde de devam edilmiştir. Selanik'in de içinde bulunduğu Osmanlı Makedonya'sına Osmanlı Hükümeti'nin Yunan, Bulgar ve Sırlarla mücadelesine katkı sağlamak için Yahudilerin yerleştirilmesi oldukça mantıklıdır. Bölgenin ticari kapısı hükmünde olan Selanik'te büyük miktardaki Yahudi nüfusu daha da arttırılarak, özellikle Yunanlıların bölgedeki nüfuzları kırılmaya çalışılmıştı. Bunda Balkan Savaşlarına kadar başarılı olduğunu da söylemek mümkündür. II. Abdülhamit'in bu politikasını İttihatçılar daha da ileri götürerek, muhacir Yahudileri, sadece Selanik civarına değil, bugünkü Yunanistan'ın kuzey bölgelerini de içine alan Makedonya'ya yerleştirerek buradaki dengeleri Osmanlı lehine çevirmek istemişlerdi. Yunanlılarla arası bozuk olan Yahudilerin kaçmak zorunda oldukları Bulgaristan ve Sırbistan gibi ülkeler lehine politikalara alet olmayacakları malumdur. Çünkü, Osmanlı Makedonya'sının Üsküb ve civarını Sırlar ele geçirmek isterlerken, Bulgarlar da Üsküb'den Selanik'e kadar bütün bölgeyi ele geçirmek için çaba gösteriyordu. İttihatçıların Yahudi muhacirleri bütün Makedonya'ya yayarak Sırp ve Bulgarların bölgedeki emellerine karşı da bir set çekmeye çalıştıkları görülmektedir. İttihatçıların diğer bir

⁴⁸ Yunanistan'ın bu politikaları için bakınız; Ali ARSLAN, "Yunanistan'ın Doğu Ege Politikası Ve Osmanlı Devleti'nin Adalardaki Halkla İlişkileri Ve Yardımları", İ.Ü Edebiyat Fakültesi, **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı:12, İstanbul 1998, s. 23-36.

korkusu da, Selanik civarında Yahudi nüfusun çoğunluğa dönüşmesi de olabilir. Selanik'te çoğunluğa ulaşacak Yahudilerin de tehlikeli olabileceğini düşünmüş olmaları gerekir.

II. Abdülhamid döneminde İzmir'deki Rum nüfusu ciddi bir tehdit oluşturmamakla birlikte, bu bölgeye Rum göçünü teşvik eden ve bunda da belli bir oranda başarı gösteren Yunan politikasına karşı, Yahudilerin İzmir ve Batı Anadolu'ya yerleştirilmesi de Yunanlıların politikalarının önünü kesecek ve Osmanlılara yardımcı olacaktı. Özellikle İttihatçıların, Batı Anadolu'ya sadece Yahudileri yerleştirmekle kalmayıp, Yunanistan'ın politikalarını engellemek için, Balkanlardan sürülen Müslümanları⁴⁹ Batı Anadolu'ya yerleştirdiği bilinen bir gerçektir. Yunanlıların, İzmir'i 1919'da işgal ettiklerinde buradaki Rum yoğunluğunu arttırmak için Türkleri çeşitli baskılarla yıldırarak İzmir'i Yunanistan'a bağlamak istedikleri de malumdur.

Yahudilerin İzmir ve Selanik'e yerleştirilmesindeki diğer bir neden de ticarî nitelikli olmalıdır. Yahudilerin dönemin önemli ticaret merkezleri olan İzmir ve Selanik'e yerleştirilmelerinde bilhassa Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nin ticarî hayatında öne çıkan Rumların iktisadî alanda da sınırlanması hedefi de bulunması gerekir. Selanik ve İzmir'deki mücadelenin iktisadî alanda da yapılması gerektiğine şüphe yoktur.

Kısacası Osmanlılar, Balkanlardaki topraklarını korumak ve İzmir'in tehlikeye düşmesini engellemek için Yahudi göçünden de faydalanmak istemişlerdi. Selanik'i ele geçiren ve İzmir'i bir süre işgal eden Yunanistan da Osmanlı Devleti'nin politikalarının tam tersini yani Yahudileri buralardan uzaklaştırma politikalarını uygulamaya çalışmıştı.

4- YUNANİSTAN'IN SİYONİST DÜŞÜNCE DEN STRATEJİK OLARAK FAYDALANMASI

I. Dünya Savaşı sonrasında, İngiltere'nin himayesinde

⁴⁹ Balkanlardan göçler ve yerleştirildikleri yerler için bakınız; Yıldırım AĞANIĞLU, *Balkanların Makus Talihi Göç*, İstanbul 2000.

Yahudilerin Filistin'e serbestçe yerleşmeye başlamaları dinsel olarak Yahudilerin hayallerini gerçekleştirdiği için bir zafer havası meydana gelmişti. Filistin konusunda, Osmanlı yöneticilerinin karşı tavrı dolayısıyla sesiz kalmak zorunda kalan Yahudiler, artık bu engelden kurtulmuşlardı.

a-Yunanlıların İşgal Ettikleri İzmir'den Yahudilerin Gücünü Sağlama Çabaları

İşgal altındaki İstanbul'daki Yahudiler, Filistin konusunda çalışmalarını bir federasyon tarzında örgütlenme ile devam ettirirken, Yunan işgali altındaki İzmir'de de Siyonistler aynı tavrı göstermekteydiler. İzmir'de Yunan, Ermeni ve Siyonist bayrakları yan yana dalgalanmaktaydı. Siyonist gazeteler coşkulu bir şekilde "Yahudi Devleti" başlıkları ile yayınlanmakta idi. La Boz de İzmir gazetesi 29 Mayıs 1919'da "Yahudi ulusunun bağımsızlıktan yoksun kaldığı 1850 yıldan sonra İngiltere'nin himayesi altında bir Yahudi Devleti doğdu..... Filistin'i dünya uygarlığına ve kültürüne örnek olacak bir ülke haline getirmek için çaba sarf etmek gerekecek" diye yazıyordu. Artık her gün Yahudilerin Filistin idealini besleyen şiirler yayınlanarak Yahudilerin Filistin'de toplanmasına çalışılıyordu. 29 Mayıs 1919 tarihindeki La Boz de İzmir gazetesinde şu şiir yayınlanmıştı:

Her Zaman Filistin'de kalacağım

İsrail'in adını yüceltmek için

Tüm gücümü koyacağım

Şevkle çalışacağım

+++++

Kudüs cevap verdi:

Bağrıma gel ve sevin

Ben de istiyorum ki:

Beni asla terk etmeyin

Ve toprağımı

Çiçek ve güllerle süsleyin

+++++++

Gelip güzel Filistin'i görelim

Güle benzeyen

Süt ve bal ülkesini

Havası tertemiz, güzelliği ışıltılı⁵⁰

İzmir'deki bu Siyonist hava Yunanlıların da lehineydi. Yahudilerin İzmir'den Filistin'e göçmeleri Yunanların lehine bir gelişme idi. Sevr Anlaşması ile İzmir'in ilhaki için fırsat yakalayan ancak nüfus olarak azınlıkta olan Rumların sayısını arttırmaya çalışan Yunan yönetiminin Yahudileri de gönderme politikası mantıklı bir davranıştır. Osmanlı yöneticileri, Yahudileri İzmir'e yerleştirerek Yunan politikalarına engel olmak isterlerken, Yunan idarecileri buraya yerleşmiş olan Yahudilerin İzmir'i terk etmesini sağlayacak her türlü faaliyeti desteklemekteydiler. Bunun için Filistin'e Yahudilerin göçünü sağlamaya çalışan Siyonist düşünce Yunanlıların bu politikasına hizmet edecek en önemli unsurdu.

b- Selanik'in Yunanistan'a Bırakılması

Osmanlı döneminde Balkanların ticari kapısı olan Selanik'te yoğun bir Yahudi nüfusu mevcuttu. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan gelen Yahudileri buraya yerleştirme politikasının da katkısıyla Selanik şehrindeki gruplar arasında Yahudi nüfusu ilk sıraya yükselmişti. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşlarında yenilerek Selanik'i terk etmesi üzerine bu şehrin paylaşılması bir problem olarak ortaya çıkmıştı.

Bunun üzerine 1912-1913'te Selanik'teki Yahudiler Selanik'in bir serbest liman haline getirilmesini teklif etmişlerdi. Bu teklif üzerinde Avrupalı büyük devletler anlaşma sağlayamamışlardı. Özellikle Fransa, serbest liman haline getirilecek Selanik Siyonistlerin ele geçirmesi halinde Alman ve Avusturya'nın nüfuzuna açık bir merkez haline

⁵⁰ Henri Nahum, *İzmir Yahudileri*, s. 194-195.

gelebileceği düşüncesi ile bu fikre karşı çıkmıştı⁵¹. 1913 tarihli Bükreş Andlaşması ile Selanik, Yunanistan'a bırakılmıştı. 1913 tarihli nüfus sayımına göre Selanik şehrinde 61.439 Yahudi, 45.867 Türk, 39.956 Rum, 6.236 Bulgar yaşamaktaydı. Buradaki Yahudi nüfusu 1917 yılındaki yangından sonra azalmış, bir Yahudi şehri haline gelmiş olan Selanik bu özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Yüzde 75'i Yahudilere ait olan yanan mülklerin kamulaştırılması Selanik'ten Yahudilerin kovulma girişi olarak yorumlanmış olup, bu konuda birçok değişik yorum yapılmaya devam etmektedir⁵². II. Dünya Savaşı'na kadar Selanik'te önemli bir Yahudi nüfusu mevcut idi. Nazilerin baskıları dolayısıyla Selanik'teki Yahudi nüfusu hızla azalmıştı. Bugün çok küçük bir Yahudi cemaati Selanik'te yaşamlarını devam ettirmektedir.

B- SONUÇ

Tanzimat döneminden itibaren Kudüs'te yerleşen Yahudilerin mahalleler kurmalarına ve 1870'ten itibaren Yahudi yerleşim birimlerinin kurulmaya başlanmasına rağmen, Filistin dahil göçmen Yahudilerin Osmanlı topraklarına gelip yerleşmelerini engellemek için herhangi bir kısıtlama yapılmamıştı. Ancak, İngiliz eski milletvekillerinden Oliphant'ın Filistin bölgesine Yahudilerin yerleşmesini hedefleyen projesini 1879 yılında Osmanlı Devleti'ne sunması, Osmanlı yönetiminde tereddütler meydana getirmiş ve yapılan teklifin "devlet içerisinde devlet" oluşturulmak istendiği şeklinde algılanmasına yol açmıştı. Oliphant'ın bu teklifi, Yahudilerin Filistin dışındaki bölgelere yerleşmeleri gerektiği kararının oluşumunda etkili olmuştu. Çünkü artık İngiliz yönetimi de Suriye ve Arabistan bölgelerinde Osmanlı aleyhine politikalar üretmeye başlamıştı. Artık Yahudilerin özellikle Filistin bölgesine göçü bir uluslararası kart haline dönüşmeye başlamıştı. Bu tereddütlerin oluşmasına rağmen 1880'li yıllarda Osmanlı Devleti'ne sığınan Yahudileri kabul etmeyi, yani mazluma yardım etmeyi, devletin şanının bir gereği sayılmış, ancak Filistin'e Yahudilerin göçü engellenmeye çalışılmış ve bu devlet

⁵¹ Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s. 233-236.

⁵² Alexandra Yerolympo, "Yangının Rolü", *Selanik 1850-1918*, Yayına Hazırlayan, Gilles Veinstein, İstanbul 2001, s. 276-281.

politikası haline getirilmişti.

Doğu Avrupa ve Rusya'dan kara ve deniz yolundan gelen Yahudilerden Osmanlı vatandaşı olanların gümrüklerde resmî işlemlerini yaptırarak ülkeye yerleşmesinde bir sakınca görülmemişti. 1890'lı yıllara gelindiğinde Osmanlı yönetimi artık Yahudi göçü ile baş edemez bir duruma gelmişti. Bundan dolayı, yabancı devlet vatandaşı olan Yahudiler kaçak olarak Osmanlı topraklarına sığınmaya başlamışlardı.

Yahudilerin Filistin'e yönelik yasaklara rağmen istediği neticeyi elde edemeyen II. Abdülhamit yönetimi, Yahudi göçünün yönünü Filistin dışındaki Osmanlı topraklarına çevirmeye çalışmış ve Yahudileri İzmir, Selanik ve Bursa gibi bölgelere yerleştirme politikası takip edilmişti. Bundaki hedef, Yunan ve Bulgarlara karşı Selanik'te Yahudilerden faydalanmak, İzmir için faaliyet gösteren Yunanlara karşı da Batı Anadolu'da gelecek için tedbirler almaktı.

İttihatçıların liderliğindeki II. Meşrutiyet döneminde Avrupa'da zulme uğrayarak Türkiye'ye gelen Yahudi muhacirlerin İzmir, Selanik, Bursa, Adana, Makedonya, Mezopotamya gibi yerlere yerleştirmekte bir sakınca görülmemekte, ancak Filistin konusunda menfi bir tavır ortaya konarak, Yahudilerin Filistin'e yerleşmesine engel olunmaya çalışılmaktadır. İttihatçılar da, Yahudilerden Osmanlı Devleti'nin güvenliğini sağlama, iktisadi ve ticari hayatta onlardan faydalanma yoluna gitmişlerdi.

Dönemin en büyük gücü olan İngiltere, Avrupa'dan başlayan Yahudi göçüne kendi ülkesindeki Yahudilerin de katkısını sağlayarak, Osmanlı Devleti elinde olan Arabistan, Irak ve Suriye'de bunlardan faydalanma yoluna gitmişti. Kurulacak bir Yahudi devletinin kendisinin bu bölgedeki en büyük dayanağı olacağını planlamış ve I. Dünya Savaşı sonunda da bu sürecin gerçekleşmesine izin vermiştir. ABD de İngiltere ile paralel bir politika izlemiş ve daha sonra da bölgedeki İngiliz politikasının varisi olmuştur.

Almanya, Rusya ve Avusturya-Macaristan ülkelerindeki Yahudilerden kurtulmak için Yahudi göçünü ve Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasını desteklemişlerdi. Sadece politik manevralar

dolayısıyla, bazen bunu siyasal bazen de ekonomik ve kültürel-eğitim boyutunda devam ettirmişlerdi.

Türklerin, Yahudi göçünü Selanik ve İzmir'e yönlendirerek, Yunanlıların genişleme politikalarını engelleme stratejisini Yunanistan'ın çok iyi anladığını, Selanik'i eline geçirdikten ve İzmir'i işgal ettiği dönemki politikalarından anlamaktayız. XIX. Yüzyılın başında Yahudilerin en fazla bulunduğu şehir unvanına sahip olan Selanik, kısa süre içerisinde bu özelliğini kaybedecektir. İşgal altındaki İzmir'de de Yunanlılar, Yahudilerin Filistin'e göç etmesi için her türlü teşviki yapmış, Siyonist çalışmaları desteklemiştir.

DEĞİŞEN GÜVENLİK ALGILAMALARI İŞİĞİNDA TEHDİT VE ASİMETRİK TEHDİT

Yazar : Ahmet KÜÇÜKŞAHİN *
Tamer AKKAN **

Özet:

Güvenlik olgusunun, tehdit algılamasıyla başladığını söyleyebiliriz. İki kutuplu dünya düzeninin sonuna kadar güvenlik, daha çok bir ülke silahlı kuvvetlerinin karşı ülkelerde yarattığı tehdit ve buna karşı alınan tedbirler olarak gündeme gelmiştir. İki kutuplu dünya düzeninin yıkılmasını müteakip oluşan yeni dünya düzeni içerisinde tehdit ve buna bağlı olarak güvenlik algılamaları da değişmiştir.

Değişen güvenlik algılamaları çerçevesinde tehdit ve güvenlik politikasının vazgeçilmez bir unsuru haline gelen asimetrik tehdit kavramları arasında, şartlara göre değişkenlik gösteren bir bağ mevcuttur.

Yapılan incelemede, asimetrik tehdidin evrensel bir tanımı olmaması ve yapısı gereği, bazen bilinen simetrik tehditlerin farklı bir anlayışla kullanımını ifade etmek, bazen de terör gibi tehditler için kullanılmakta olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda asimetri, üzerinde yeterli kavramsal çalışma yapılmadan kullanılan bir terim olarak gözükmektedir. Tanımının yapılamamasından dolayı gerek yapısal gerekse tanımsal sorunları ile kolaylıkla siyasi olarak istismar edilen bir tehdit kavramı haline gelmiş ve sık sık da kullanılmaktadır. Bununla birlikte asimetrik tehdit, özellikle politik yöneticiler için bir can simidi niteliğini almıştır. Bu kapsamda, ABD'nin, bu kavramı kullanarak uluslararası hukukça henüz tanımlanmamış bir alan yarattığı ve bu durumu sık sık istismar ettiği değerlendirilmektedir. Daha sonra Çin ve Rusya gibi diğer devletlerce de konu istismar edilmeye başlanmıştır.

* Dr.P.Kur.Alb., Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN) Müdürü.

** Mu.Yzb., Milli Savunma Bakanlığı Avrupa Birliği Müktesebatı Şubesi, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası Subayı.

Sonuç olarak asimetrik tehdit kavramı, iyi çalıştırılmayan bir sistem veya üstesinden gelinemeyen her türlü sorunun başına konularak adeta yönetim zafiyetlerine kılıf olmuştur.

Anahtar kelimeler: Güvenlik, tehdit, asimetrik tehdit, güvenlik kavramı, asimetrik tehdit kavramı.

Abstract:

The basic concept which gives rise to the concept of security is threat perception. Till the end of the bi-polar world order, security had been considered as the threat by the armed forces of a country against the other countries and the measures taken against those threats. In the new world order, which came into existence after the collapse of bi-polar world order, threats and thus security perceptions have changed.

Within the framework of changed security perceptions, there is a connection varying according to the conditions between the threat concept and the asymmetric threat concept that has become an indispensable factor of the security policy.

In a research made, since there was no universal definition of asymmetric threat and due to its structure, it was determined that it was used in order to state the use of already known symmetric threats with a different conception and sometimes to refer to such threats as terrorism. In this context asymmetry seems as a term that is used without sufficient conceptual study on it. Since it cannot be defined, it has become a conception of threat that is politically easily exploited and it is frequently used. In this context, it is thought that USA, by using this concept, creates a field that has not been defined by international law yet and thus frequently exploits this situation. Subsequently, other states such as China and Russia have also started to exploit this issue.

Asymmetric threat forms the variable part of the threat concept that points out a general expression. Sometimes it forms only a part of the threat and sometimes it forms an abstract notion. Generally speaking, it is the shadow of the threat.

Key words: Security, threat, asymmetric threat, security concept, and asymmetric threat concept.

Giriş

Güvenlik olgusunun, tehdit algılamasıyla başladığını söyleyebiliriz. İki kutuplu dünya düzeninin sonuna kadar güvenlik, daha çok bir ülke silahlı kuvvetlerinin karşı ülkelerde yarattığı tehdit ve buna karşı alınan tedbirler olarak gündeme gelmiştir. İki kutuplu dünya düzeninin yıkılmasını müteakip oluşan yeni dünya düzeni içerisinde tehdit ve buna bağlı olarak güvenlik algılamaları da değişmiştir. Bu makalede değişen güvenlik algılamaları çerçevesinde tehdit ve güvenlik politikasının vazgeçilmez bir unsuru haline gelen asimetrik tehdit kavramları ile bu iki kavram arasındaki ilinti ortaya konmaya çalışılacaktır.

Günümüzde uluslararası sistem içerisinde devletlerin alışageldikleri güvenlik anlayışı değişmiştir. Güvenlik anlayışındaki bu değişim, dünya insanlarını birbirlerine daha fazla yaklaştıran teknolojik gelişmelerin ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan küreselleşmenin bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte uluslararası sistemin dengesini bozan organize suçlar, yasadışı göç, insan kaçakçılığı, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı, para aklama gibi yeni tehditler ön plana çıkmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sonrasında küresel güvenlik ortamını derinden etkileyen ve şekillendiren en önemli olay 11 Eylül terör saldırıları olmuştur. Saldırıların sonucunda yeni küresel güvenlik tehditleri – terörizm, kitle imha silahlarının yayılması, devlet yönetimi zayıf devletler vb. – uluslararası güvenlik gündeminin tepesine oturmuştur. Bu açıdan 11 Eylül olayları, bölgesel güvenlik problemlerinin küresel etkilerini ortaya çıkarmış ve bölgesel güvenlik problemlerini de küreselleştirmiştir¹. Güvenlik problemlerinin küreselleşmesi başta egemen güçler olmak üzere tüm ülkeleri kendi ulusal güvenlikleri için yeni bir anlayış çerçevesinde tedbirler almaya yöneltmiştir.

Devletlerin temel amacı varlıklarını sürdürmek ve halkının güvenliğini sağlamaktır. Bir devlet, kendi ülke güvenliğini sağlarken sadece diğer devletleri değil, öteki uluslararası aktörleri de dikkate almak durumundadır. Güvenlik, hiç kuşkusuz, güç ile birlikte

¹ Armağan Kuloğlu, "Broken Balances After The Cold War: Searches for Regional Stability", The Thirteenth International Conference on Security and Cooperation, Antalya, 2003, s.102.

düşünülmesi gereken bir kavramdır. Güvenlik ihtiyacı olan her aktörün, kendi güvenliğini bir esasa bağlamadan önce hedeflerini, durumunu ve gücünü net olarak ortaya koyması gerekir. Güvenlik sağlayıcı donanımlarını; (örneğin ordusu, istihbaratı, iletişim olanakları, ekonomisi, coğrafyası, komşuları, istikrarlı/istikrarsız bölgelere yakınlığı, denizlerle çevrili olup olmaması, nüfus çokluğu, demografik özellikleri, doğal kaynaklara sahip olup olmaması gibi unsurları) benzerleri ile karşılaştırarak tanımlamak durumundadır². Aslında devletin nihai amacı güç oluşturmak değil, halkının refah ve mutluluğu için güvenliği sağlamaktır. Güç oluşturmak bu anlamda sadece araç olarak değerlendirilmelidir. Buna rağmen tarih boyunca ve günümüzde uluslararası ilişkiler sisteminde araç ve amacın sık sık karışabildiği görülmektedir.

Ulusal güvenlik konusu incelenirken, kavramın oluşumunda ulusal çıkarlar, bunlara yönelik tehditler ve bu tehditlere karşı alınacak tedbirlerin ana gündem maddeleri olacağını söylemek mümkündür. Ulusal çıkar Türkiye Cumhuriyeti 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanununda: “Devletin bekası ve güvenliği ile milletin refahını sağlamak için ulaşılmaması ve korunması gereken amaçlardır”³ şeklinde tanımlanmıştır. Burada en dikkat çeken husus ‘beka’ kavramının yanında çok daha yoruma muhtaç olan ‘milletin refahı’ kavramıdır. Bu ve benzeri ucu açık tanımlar, tüm diğer uluslar için de geçerlidir. Bir ulusun çıkarlarının sınırları, yalnızca hükümet edenlerin yorumları ile sınırlıdır. Bu durum, güvenlik kavramının çok daha tartışmalı hale gelmesine yol açmaktadır.

“Güvenlik mülahazalarının ilk basamağı, şüphesiz tehdit algılamalarıdır.”⁴ Güvenlik ve tehdit, karşılıklı ve sürekli olarak birbirlerini tetikleyen iki kavramdır. Algılanan tehditler sebebiyle güvenlik tedbirleri alınırken, alınan bu güvenlik tedbirleri hasım tarafından tehdit olarak algılanır ve ilave güvenlik tedbirleri alınmasına yol açar. Bu karşılıklı etkileşimde tehdit koşullarının değerlendirilmesi, devlet stratejisinin oluşturulmasında ve savunma doktrininin

² Beril Dedeoğlu, Uluslararası Güvenlik ve Strateji, Derin Yayınları, İstanbul, 2003, s.51

³ Milli Güvenlik Kurulu Web Sayfası, (Çevrimiçi) <http://www.mgk.gov.tr/sss.html>, 5 Ocak 2006.

⁴ Yaşar Büyükanıt, “Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik” Sempozyumu Açış Konuşması, 29 Mayıs 2003. (http://www.tsk.mil.tr/bashalk/konusma_mesaj/2003/saremaciskonusmasi_290503.htm)

düzenlenmesinde kritik role sahiptir. Herhangi bir devletin karşı karşıya kaldığı tehdidin yapısı, büyüklüğü, özellikleri hiç bitmeyecek bir tartışmanın konusudur. Devlet adamları için tehdidin algılanmasından tedbirin alınmasına kadar geçen süreç, kendine has özelliği olan kritik bir aşamadır.

Dönüşüm süreci yaşayan dünyanın, yeni güvenlik sorunlarıyla karşılaşmasının dönüşümün bir sonucu olduğu, bu bağlamda, bilgi toplumu ekseninde, ulusal güvenlik anlayışında bir değişimin yaşanması gerektiği öne sürülebilir⁵. Bu durumda güvenlik sorunları, askeri tehditlerin dışına çıkarak, çeşitlilik gösterebilecektir. Bilgi teknolojilerini yoğun olarak kullanan devletler, bilgi sistemlerine ve dolayısıyla bilgi sistemlerine dayalı ekonomilerine yönelik, asimetrik tehditlerle vurulabilecektir⁶. Bilgi toplumuna dönüşmekte olan toplumları, yeni fırsatların yanı sıra, yeni güvenlik sorunlarının da beklediği kabul edilebilir.

Yeni güvenlik anlayışı çerçevesinde askeri, ekonomik, siyasal, sosyal ve çevresel meseleler bir bütün içerisinde analiz edilmelidir. Uluslararası terörizm ve bilgi savaşı operasyonları gibi tehdit kaynakları, yeni bir güvenlik anlayışının gerekli olduğunu savunmak amacıyla incelenebilir. Ancak, yeni bir güvenlik anlayışının geliştirilmesi gerektiğine işaret edebilmek amacıyla, incelenebilecek geniş kapsamlı bir örneğin asimetrik savaş olgusu olduğu öne sürülebilir.⁷ Bu bağlamda asimetrik savaş ve tehdit, yeni değil, yeni uluslararası ortama en fazla uyan kavramlar olarak değerlendirilmektedir.

Yapılan incelemede, asimetrik tehdidin⁸ evrensel bir tanımı olmaması ve yapısı gereği, bazen bilinen simetrik tehditlerin farklı bir

⁵ Joseph S. Nye Jr, *The Paradox of American Power: Why the World Only Superpower Can't Go it Alone*, New York, Oxford University Press, 2002, s.57

⁶ David J.Rothkoph, "Cyberpolitics: The Changing Nature of Power in the Information Age," *Journal of International Affairs*, No: 2, Spring 1998, s. 342-350

⁷ Engin Önder, *Soğuk savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Güvenlik Anlayışında Yaşanan Değişim: Asimetrik Savaş Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Eylül 2004, s.41.

⁸ Asimetrik tehditlerin neler olduğu üzerinde yapılan incelemeler ise, daha çok belirli bir ülkeye yönelik yapılmıştır. Bu konuda en yoğun akademik çalışmaların yapıldığı ve aslında kavramı da literatüre kazandırmış olan ABD kaynaklı çalışmalar; genellikle ve doğal olarak konuyu ABD özelinde incelemişlerdir. Bu tehditlerin büyük bir kısmı, diğer devletler için de geçerli tehditlerdir. İncelenen konunun özelliği nedeniyle tehdit kavramı genel anlamıyla ele alınarak analiz edilecektir.

anlayışla kullanımını ifade etmek, bazen de terör gibi tehditler için kullanılmakta olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda asimetri, üzerinde yeterli kavramsal çalışma yapılmadan kullanılan bir terim olarak gözükmektedir. Tanımının yapılamamasından dolayı gerek yapısal gerekse tanımsal sorunları ile kolaylıkla siyasi olarak istismar edilen bir tehdit kavramı haline gelmiş ve sık sık da kullanılmaktadır. Bununla birlikte asimetrik tehdit, özellikle politik yöneticiler için bir can simidi niteliğini almıştır. Bu kapsamda, ABD'nin, bu kavramı kullanarak uluslararası hukukça henüz tanımlanmamış bir alan yarattığı ve bu durumu sık sık istismar ettiği değerlendirilmektedir. Daha sonra Çin ve Rusya gibi diğer devletlerce de konu istismar edilmeye başlanmıştır. Sonuç olarak asimetrik tehdit kavramı, iyi çalıştırılmayan bir sistem veya üstesinden gelinemeyen her türlü sorunun başına konularak adeta yönetim sorumluluğundaki zafiyetlere kılıf olmuştur.

Tehdit

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre tehdit; “birinin gözünü korkutma, korku vermek, gözdağı”⁹, Meydan Larousse'da; “sonradan verilecek bir ceza ile korkutma, gözdağı”¹⁰ olarak tanımlanmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri Müşterek Askeri Terimler Sözlüğünde ise; “Milli menfaatlere ve milli güvenliğe yönelik her çeşit faaliyet ve girişimlerdir. Mütecaviz veya mütecaviz olması muhtemel ülkelerin harp potansiyelleri ve harp hazırlıkları başta gelen tehditlerdir”¹¹ diye ifade edilmektedir. Bununla birlikte “tehdit terimi, bir tarafın, talepleri karşılanmadığı takdirde karşı tarafı cezalandırmayı şartlı bir taahhüde bağlayan eylemleri ifade etmekte için de kullanılmaktadır. Ancak alışılmış dilde, sahip olunan değerlere yönelik ‘tehditler’olarak; salgın hastalıklara, sellere, depremlere veya kuraklığa sıklıkla başvurulduğu görülmektedir.”¹²

Ülkelerin dünya üzerindeki konumu, doğal zenginlikleri, toplumunun yapısı, ulusal hedefleri ve ülkenin tarihi, güvenlik

⁹ Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.

¹⁰ Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi, 12'nci Cilt, Meydan Yayınevi, İstanbul.

¹¹ TSK Müşterek Askeri Terimler Sözlüğü (MS 76-3), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

¹² David A.Baldwin, “Güvenlik Kavramı”, Uluslararası Güvenlik Sorunları, Derleyenler: Dr.Kamer Kasım, Zerrin A.Bakan, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s.18

anlayışını ve bu bağlamda tehdit algılamasını farklı kılar. Örneğin, 11 Eylül'den sonra Avrupa Birliği (AB) ve ABD'nin tehdit algılamaları büyük ölçüde örtüşse de tehdide verdikleri karşılık stratejileri çok farklıdır. Bunun sebepleri farklı güvenlik kültürleri, yetenekleri ve en önemlisi de tehdit değerlendirmesindeki değişimlerdir. Ülkelerin risk ve tehdit algılamaları, ülke yönetiminin elinde bulundurduğu güçle (imkân ve kabiliyetlerle) orantılı olarak farklılık gösterir. Bu durum normal bir yaklaşımdır. Bu bağlamda rejimin meşruiyeti de önemlidir. Halkın desteğini almamış olan rejimlerin tehdit algılaması içerisinde kendi halkı da yer alacaktır. Bu durum yöneticiler nazarında halkın sürekli olarak şüpheyle görülmesine neden olacaktır.

Ülke için neyin tehdit olduğunu ortaya koyabilmek için, öncelikle ülkenin hayati çıkarlarını oluşturan; vazgeçilmezlerinin, olmazsa olmazlarının ve varlığının temellerini oluşturan dayanakların neler olduğunu ortaya konulması gerekir. Temel dayanaklar belirlendikten sonra ülke içinde ve dışında meydana gelen ve gelmesi muhtemel olaylar bu dayanakların ışığı altında değerlendirilerek tehditler tespit edilir.

"Amerika Birleşik Devletleri, askeri güç olmadan güvenlik de olmaz anlamında politikalar sürdürmektedir. Oysa, tehdit kavramı harfi harfine somut olamaz. Tehdidin etkili ve kalıcı olabilmesi için, öznel bir boyutunun da olması gerekir. Tehdidin asıl hedefi olan insanların fikrine, korku, şüphe ve endişenin ortak duygularını düşürmesi gerekir. Milletın hayatını altüst etmesi, o millet için değerli olan varlıkları ortadan kaldırması ve hatta yıkıcı güçlerin kötü niyeti veya siyasi ideolojisiyle kendisinin ortadan kaldırılması korkusunu taşıması gerekir."¹³

Bununla birlikte son yıllarda global güvenlik algılamasında değişime yol açan jeostrateji, enformasyon ve yönetim alanlarında üç önemli temel devrim yaşanmıştır. Bunlara bağlı olarak ülkelerin 'tehdit' ve 'düşman' algılamalarını tarif eden yöntemleri de değişmiştir. Ülkelerin ekonomik, siyasi ve temel güvenlik yapılarına karşı gelecek her türlü davranış ve bu davranışı sergileme niyeti tehdit olarak

¹³ Jean-Michel Valantin , Küresel Stratejinin Üç Aktörü, Türkçesi; Ömer Faruk Turan, Babıali Kültür Yayıncılığı, Haziran 2006, s. 19,20.

algılanmakta olup, yeni dönemde bu tehditlerin algılanması ulusal fiziki tehdit (örneğin, bir ülkenin sınırlarına yönelik doğrudan askeri tehditler), ulusal çıkar tehdidi (örneğin, bir ülkenin ekonomik çıkarlarına yönelik, ticari ilişkilerin kesilmesi, ambargo v.s. gibi tehditler) ve ortak değerler tehdidi (örneğin, uluslar arası örgütlerce belirlenmiş demokrasi, insan hakları gibi tehditler) olmak üzere üç temel kategoride değerlendirilmektedir.¹⁴

Kısaca bu üç kavramı değerlendirmek gerekirse ulusal fiziki tehdit bir ulusun somut değerlerine yapılan ve bu bağlamda söz konusu somut değerlerin buldukları yerler ile sınırlı olan tehditlerdir. Tespiti en kolay tehditler bu tür tehditlerdir. Ulusal çıkar tehdidi ise, daha genel olarak somut ve soyut tüm çıkarları kapsayan daha geniş bir tanımdır. Burada sadece sahip olunan değerler değil ayrıca kaybı ile dolaylı olarak zarar görülecek değerlere yönelik tehditler de bu kapsamda değerlendirilebilir. Ortak değerler tehdidi ise; farklı aktörlerce de paylaşılan ortak tüm değerlere yönelik tehditler olarak değerlendirilmektedir.

Bu yeni tanımlar ışığında tehditlerin kimlerden ve nelerden kaynaklandığı konusunda yeni bir sınıflandırma yapılmaktadır.¹⁵ Bunlar;

- Bölge ve devletten kaynaklanan tehditler,
- Ulus üstü gruplardan kaynaklanan tehditler,
- Teknolojinin tehlikeli kullanımından kaynaklanan tehditler,
- Zayıflayan yönetimlere sahip devletlerin edilgen tehditleri,
- Saldırgan devletlerin yarattığı tehditler,
- Birleşik amaçlı istihbarata ait ortaklıkların yarattığı tehditler,
- Çevre ve sağlığa saldırı amaçlı tehditlerdir.

Bu kaynaklar mevcut uluslararası sistem ve nitelikleri göz önüne alınarak incelendiğinde büyük kısmının devletler açısından asimetri oluşturdukları görülmektedir. Bu durum günümüzde asimetrik

¹⁴ Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, "Global Güvenlik Mimarisinde Yeniden Yapılanma", Nisan 2004, (Çevrimiçi) http://www.turksae.com/fase/index.php?text_id=26, Nisan 2004.

¹⁵ A.g.e.

tehditlerin ön planda olmasının da sebeplerinden birini teşkil etmektedir.

Tehdidin algılanmasında “Çoğu zaman devletler, çıkarlarını gerçekleştirmek ve diğer aktörler üzerinde egemenlik kurmak için ‘sanal tehditler’ yaratarak ulusal ve uluslararası toplumları buna inandırma yolunu seçerler. Bu sanal tehdit karşısında alınan güvenlik önlemlerinin, gerçek tehditler karşısında alınandan o kadar büyük bir farkı da bulunmamaktadır.”¹⁶ Sanal tehdidi ortaya çıkartanlar, tıpkı şayialarda olduğu gibi bir müddet sonra yarattıkları tehde kendileri de inanmaya başlamaktadırlar. Tehdidin ne için tehdit olarak kabul edildiği, gerçekleştirilmek istenen hedefle doğrudan bağlantılıdır. Başka bir ifade ile önemli olan gerçekleştirilmek istenen hedeflerdir.

Asimetrik Tehdit

Asimetri terimi son dönemlerde o kadar çok kullanılmıştır ki, asimetrik olabilecek veya olmayacak birçok kavram bu şekilde tanımlanmaya çalışılmıştır. Aslında hiç de asimetrik olmayan tehditler asimetrik olarak nitelenmeye başlanmıştır. Bu durum, tam anlamıyla bir kavram kargaşasının doğmasına yol açmıştır. Bu kargaşa sonunda asimetrik olanla olmayan birbirine girmiştir. Başka bir deyişle ‘asimetri’ ve ‘asimetrik’ terimleri slogan haline gelmiş ve her türlü durum için, yararlı analitik içeriği olmadan kullanılmaya başlanmıştır.¹⁷

Öncelikle, asimetrik tehdidin ne olduğunu ortaya koyabilmek için asimetri ve onun da kökü olan simetri kelimelerinin tanımlarını vererek işe başlamak uygun olacaktır. Sözlük anlamlarına bakıldığında ‘simetri’ kelimesinin, ‘bakışım, benzerlik’; ‘simetrik’ kelimesinin ise ‘bakışım, benzer’ anlamlarına geldiği, ‘asimetri’ kelimesinin ise, ‘bakışimsızlık, benzersizlik’; ‘asimetrik’ kelimesinin ise ‘bakışimsız, benzer olmayan, gücüyle orantılı olmayan’ anlamlarına geldiği

¹⁶ Beril Dedeoğlu, a.g.e., s.52.

¹⁷ Stephen J. Blank, Rethinking Asymmetric Threats, Carlisle, U.S. Army War College Strategic Studies Institute Publications, 2003, s.3.

görülmektedir.¹⁸ Bir başka tanıma göre asimetri; karşılaştırılamazlık ya da hiçbir ortak ölçüsü olmayan iki şey arasındaki ilişkidir.¹⁹

Asimetrik tehdit için Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Kurulunun tanımı; “Asimetrik tehdit, yarattığı ani ve hazırlıksız durum nedeni ile ülkelerin siyasi, sosyal ve ekonomik sistemlerinde istikrarsızlıklara neden olan, düşük seviyede kuvvet ve teknoloji kullanarak etkin olmayı amaçlayan tehdit algılamasıdır”²⁰şeklinde dir. ABD Genelkurmay Başkanlığı ise asimetrik tehdidi, hasmın normal harekât tarzlarından belirgin bir şekilde farklı metotlar kullanarak, bir yandan onun zayıflıklarını istismar ederken, diğer yandan onun kuvvetlerini yıkmak ve aldatmak amacıyla yapılan girişimleri tanımlamak için kullanılan bir terim, olarak ifade etmiştir.²¹

Bu tanımlamalar paralelinde asimetrik tehdidi dilbilimsel olarak, hasım açısından tam olarak benzer bir karşılık vermenin mümkün olamayacağı tarzda icra edilen tehdit olarak tanımlamak mümkündür. Asimetrik tehdit kavramını tanımlarken, gerek bu kavramın gerekse bu tehdidin gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkacak olan asimetrik savaş kavramının da tanımlarını incelemek faydalı olacaktır.

“Asimetrik savaş, bir çatışmada en az bir tarafın, düşmanı karşısında avantajlı konuma geçebilmek amacıyla, düşmanından eylem, düşünce ve organizasyon olarak farklı hareket ettiği savaş yapma anlayışı olarak tanımlanabilir. Kavram, 1990’lı yıllarda özellikle ABD savunma çevrelerinde ele alınmaya başlanmıştır. Ancak kavramın uluslararası toplumun gündemine taşınmasının, ABD’ye karşı girişilen 11 Eylül terör saldırıları ile olduğu kabul edilebilir. Saldırıları gerçekleştirdiği kabul edilen grubun, uluslararası düzende örgütlenmiş bir küresel terör şebekesi olmasının; asimetrik savaşın sadece güçsüz aktörler tarafından terör eylemleri aracılığıyla uygulanabilecek bir mücadele yöntemi olduğu algılamasına sebep olduğu öne sürülebilir.

¹⁸Türk Dil Kurumu Web Sayfası, (Çevrimiçi) <http://www.tdk.gov.tr /tdksozluk /sozbul. ASP?kelime=%20Şubat 2006>.

¹⁹ Philip Babcock Gove, ed., Webster's Third New International Dictionary of the English Language, Springfield, Merriam-Webster Inc., 1981, s.136.

²⁰ Milli Güvenlik Kurulu Web Sayfası, (Çevrimiçi) <http://www.mgk.gov.tr/sss.html>, 5 Ocak 2006.

²¹ David Salisbury, “Asymmetric Warfare and the Geneva Conventions: Do we need a new Law of Armed Conflict in the Age of Terrorism?”, (Çevrimiçi) <http://wps.cfc.forces.gc.ca/papers/nssc/nssc4/salisbury.doc>, 5 Ocak 2006.

Ancak, bu çalışma kapsamında asimetrik savaş; soğuk savaş sonrası uluslararası güvenlik ortamında yaşanan değişimlerin bir sonucu olarak, devlet ve devlet dışı aktörler tarafından uygulanabilecek bir savaş yapma anlayışı olarak ele alınmıştır.”²²

Asimetrik tehdit kavramı, Amerikalılar tarafından üretilmiş ve günümüzde Amerika’ya yönelik, neredeyse tüm tehditleri anlatmak için kullanılan bir terimdir. Asimetrik tehditler başlangıçta, ABD kuvvetlerine ve çıkarlarına karşı potansiyel düşmanların, operasyon ve eylemleri olarak tanımlanmaktadır. Bu saldırılar çoğunlukla kimyasal, biyolojik, nükleer, terörist veya bilgi saldırıları veya zayıf noktalara karşı saldırılar olarak ifade edilmektedir. Tartışmalı şekilde, bu saldırılar asimetrik değildir. Aslında terörizmi hariç tutarsak bunlar simetrik saldırılardır. ABD kimyasal, biyolojik, nükleer ve bilgi vasıtalarına sahiptir; bu sebeple bu şekil saldırılar asimetrik olamazlar.²³

Yukarıda belirtilen yaklaşıma karşın, son on yıllık dönemin çok bilinen ve konuşulan bir kavramı olsa bile asimetrik tehdidi yeni olarak nitelenecek çok da doğru olmayacaktır. Onu, kökeni Sun Tzu’nun ‘savaş aldatmaya dayanır’ prensibinden Liddell Hart’ın ‘dolaylı tutumuna’, Edward Luttwak’ın ‘stratejinin paradoksal mantığı’na dayandırarak eski bir kavram için yeni bir kelime olarak düşünmek gerektiği²⁴ iddiasında bulunanlar da mevcuttur. Ancak, Sun Tzu’nun ‘aldatma’ kavramı benzer çağrışımlar yapsa da, aslında asimetri mantığıyla tam olarak örtüştüğü söylenemez. Yinede Sun-Tzu’nun fikirleri bu konuda yön gösterici olmuştur.

Yeni güvenlik anlayışı içerisinde savaşın doğasının değil özelliklerinin değiştiği değerlendirilmektedir. Eğer savaşın doğası değişmiş olsaydı onu başka türlü adlandırmak gerekirdi. 21’inci yüzyılda savaşın doğası neyse 20’nci, 19’uncu ve hatta milattan önce 5’nci yüzyıldaki ile aynıdır.²⁵ Bu durumda asimetrik tehdit ve asimetrik savaş

²² Engin Önder, a.g.e., s.96, 97.

²³ Timothy L. Thomas, “Deciphering Asymmetry’s Word Game”, Combined Arms Center Military Review, July - August 2001. s. 32.

²⁴ Stephen J. Blank, Rethinking Asymmetric Threats, Carlisle, U.S. Army War College Strategic Studies Institute Publications, 2003, s.4.

²⁵ Colin S. Gray “How Has War Changed Since the End of the Cold War?”, Parameters, Spring 2005, (Çevrimiçi) http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0IBR/is_1_35/ai_n15674067/pg_5, 2 Şubat 2006.

aslında zaten varolan kavramlardır demek yanlış olmayacaktır.

Asimetrik Tehdidi, Simetrik Tehditten Ayıran Unsurlar:

Birilerinin terörist kabul ettiğinin diğerlerince özgürlük savaşçısı kabul edilebildiği bir ortamda, birileri için asimetrik tehdit olarak nitelenen hareketler, diğerlerinin standart hareket tarzı olabilmektedir.²⁶ Asimetrik tehditlerin net bir tanımının yapılmasındaki zorluğu aşmak için bulunan en akılcı yöntem, onun özelliklerini ve sonuçlarını ortaya koyarak bir noktaya varmaktır. Colin Gray'ın bu yönde yaptığı çalışmasında asimetrik tehdit ile ilgili ortaya koyduğu hususlar şöyledir²⁷:

- Alışılmadık ve sıra dışıdır.
- Ortaya çıkışında süregelen savaş kanunlarıyla tanımlanmamış araçları kullanmasıyla, kuralsızdır.
- Mevcut kabiliyet ve planlarımızda karşılığı olmayan bu tehditler tehlikeli görünebilir veya görünmeyebilir, fakat bildiğimiz savaştan farklı görünecekleri kesindir.
- Özellikle varlıklarımıza -askerî ve daha büyük ihtimalle sivil-karşı yüksek oranda desteklenmiştir.
- Yalnızca çıkarlarımıza zarar vermek değil aynı zamanda, diğer alanlarda gücümüzü dengelemek ve etkisiz hale getirmek üzere tasarlanmıştır.
- Aynı türde cevap verilmesi zordur. Bu aslında en az doğru olanlardandır. Örneğin özel kuvvetler 'üniformalı teröristler'olarak hareket etmek üzere salıverilebilirler.
- Orantılı ve fark gözeterek karşılık verilmesi zordur. Asimetrik tehditler doğaları gereği, kurban açısından, 'karşılık verme seviyesi' açmazı ortaya çıkartmaya uygundurlar.

²⁶ Colin S. Gray, "Thinking Asymmetrically in Times of Terror", Parameters, Spring 2002, s. 5.

²⁷ A.g.e., s. 5-6.

- ‘Bilinmeyenin gizemi’ onun korkutuculuk olasılığını artırır. En üstün güvenlik kurumları bile eğer neye bakmaları gerektiğini bilmiyorlarsa, bazı tehditleri gözden kaçırabilirler.

Gray’ın sıralamış olduğu yukarıdaki özelliklerinden de istifade ile daha genel bir özellikler listesi çıkarmak faydalı olacaktır. Bunlar; orantısızlık, sıra dışılık, öngörülemezlik, çok yönlülük (askerî, ekonomik, kültürel, sosyal vb.), hedef gözetmezlik, zayıflıkları istismarcı olmak, psikolojik etki odaklı olmak, maliyet etkin olmak, yüksek teknoloji ve/veya mevcut teknolojilerin farklı konseptle kullanımı ve dinamikliktir.

Muhtemel asimetrik tehditleri, geleneksel tehdit tiplerinden ve konvansiyonel saldırılardan ayıran bir başka özellik de, fiziksel kontrol kurma amacı taşımamakla birlikte, ju-jitsu²⁸ yöntemlerine benzer bir şekilde, daha çok hedefe zarar verme amacı gütmesidir.²⁹ Tüm bu özelliklerden yola çıkarak bazı tehditler asimetrik olarak nitelenebilir. Bu metot asimetrik tehditleri tanımlayabilmek için kullanılacak etkin bir yöntemdir.

Öte yandan tüm bu özellikler değerlendirildiğinde, gayri nizami harp uygulamalarının da tüm bu özellikleri kapsadıkları görülmektedir. Ancak asimetrik tehditler, gayri nizami harbe göre kullanılan araç ve düşünce modellerinin nitelik ve kapsamı açısından gayri nizami harbi de kapsayan daha üst seviye bir kavram olarak değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte asimetrik tehditlerin genel olarak tehdit kavramı içinde bir alt başlık mı olduğu, ya da aralarında ne tür bir ilişki olduğu konusu incelendiğinde; asimetrik tehditlerin tehdit kavramı içerisinde net olarak konumlandırılmasının mümkün olmayacağı değerlendirilmektedir. Her tehdit zamana, mekâna, kullanım konseptine, taraflara ve duruma göre asimetrik olabilme potansiyeline sahiptir. Asimetrik tehditler, tehdit kavramı içerisinde uluslararası sistemin yapısına paralel, dönemsel olarak değişen oranlarda yer işgal edebilme özelliğine sahiptir. Bu oranı tespit için, mevcut uluslararası

²⁸ Ju jitsu Japonca’da genel olarak Asya dövüş sanatlarına verilen isimdir. Ana felsefesi hasmın hamlesi sonucu ortaya çıkan enerjinin yine hasma karşı kullanılmasıdır. Ayrıntı için bkz. Microsoft® Encarta® Encyclopedia 2002. © 1993-2001 Microsoft Corporation.

²⁹ Gray, “Thinking Asymmetrically in Times of Terror”, s. 6.

sistem, bu sistem içindeki aktörler ve ortaya çıkan tehditler çok boyutlu olarak analiz edilmelidir.

Çağdaş yazılı eserlerde, asimetrik tehditler genellikle terörizm, Irak ve Afganistan'da denenmiş olan klasik olmayan gerilla taktikleri, gerilla savaşları, kitle imha silahlarının kullanımı, siber savaş ya da bilgi savaşını kapsamaktadır. Son zamanlarda balistik füzelerin kullanımı ve bir erişim-önleme stratejisi ya da bölgeden dışlama stratejisine şekil verecek diğer silahlar ve bazı durumlarda meskûn mahal muharebesi, asimetrik tehditler kapsamına alınmıştır. Bu tanımlar silah sistemlerini, hassas saldırı ve çarpışma imkân ve kabiliyetlerini bozmaya adanmış teknolojileri de içine alabilmektedir. ABD'nin askerî amaçlar için uzayı kullanma kabiliyetlerini engellemek üzere tasarlanmış kabiliyetler de yakında bu tanımlar içinde yer alabilir.³⁰

Asimetrik Tehdidin Kapsamı:

Aslında kimilerince genel ve detaylı bir asimetrik tehditler listesi çıkartma girişimi, kavramın dinamik yapısı sebebiyle, hata olarak değerlendirilmektedir³¹. Ancak buna rağmen, genelde bahsedilen tehditlerin asimetrik olup olmadıklarına dair bir analiz yapmak, faydalı olacaktır. Asimetrik tehditler başlığı altında, değişik tehditler sıralanmaktadır, bunlardan halen ön planda olanlar aşağıdaki gibidir.

- Terörizm
- Kitle imha silahları
- Ekonomi alanındaki tehditler
- Bilişim (siber) alanındaki tehditler
- Psikolojik harekât
- Organize suçlar
- Çevresel tehditler

³⁰ Blank, a.g.e., s.4.

³¹ Steven Lambakis. v.d. "Understanding The Asymmetric Threats To The United States", Comparative Strategy, 21: Fairfax,, National Institute For Public Policy, 2002, s. 256.

Bu sıralama uzatılabilir ya da kısaltılabilir, eklemeler ve çıkarmalar mümkündür, çünkü bugün asimetrik olan yarın çok sıradan olabilmektedir. Bazen sıradan bildiğimiz bir tehdit ya da herhangi bir olgu, değişik bir kullanım konsepti ile bir anda asimetrik bir tehdide dönüşebilmektedir. Örneğin, ABD, sahip olduğu nükleer kapasite ile başlangıçta tüm rakiplerine karşı mutlak bir asimetrik tehdit iken bilahare başta Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) olmak üzere hasımları aynı imkâna kavuşunca bu asimetrik avantajını yitirmiştir. Bu bağlamda, 11 Eylül 2001 gününe kadar sadece yolcu taşımaya yaradığı düşünülen yolcu uçaklarının bir anda en büyük gökdelenleri imha edebilecek birer silaha dönüşmesi ve yarattığı asimetri, konu ile ilgili en bilinen ve en iyi örneklerden biri niteliğindedir.

Uluslararası sistemde asimetrik tehdit ve yaklaşımlar ve bunların sonucu olarak da asimetrik harpler hep olmuştur. Tarihten asimetri ile ilgili verilebilecek en iyi örneklerden biri şüphesiz Romalılarla barbar Alman kavimleri arasındaki savaşlardır. Roma ordusu, şehirler, tarım arazileri veya sulama sistemleri gibi sabit varlıklara sahip olan düşmanlara karşı savaşmak üzere teçhiz edilmiş bir ordudur. Düşmanlarını yendiğinde, onların ticari, idari merkezlerini ve güvenlik sistemlerini kontrol altına alarak zaferlerini tamamlamaktaydı. Buna karşın, kabiliyetleri, varlıkları ve güç kaynakları sabit veya en azından yoğunlaşmamış olan düşmanlara karşı daha az kullanışlıydı.³² Sayılan sistemlere sahip olmayan, ormanlarda göçebe hayatı yaşayan söz konusu Alman kavimler ile Romalılar arasındaki ilişkiyi asimetrik olarak nitelemek mümkündür. Yakın tarihte ise ikinci dünya savaşı sırasında Japon kamikazelerin³³ saldırıları ve ABD'nin Japonya'ya karşı atom bombası kullanması en bilinen asimetrik faaliyetlerdir.

11 Eylül ile başlayan süreç aslında sadece varolan asimetriyi çok çarpıcı bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Asimetrik tehdit için en bilinen ve en iyi örnek Amerika Birleşik Devletlerinin mevcut durumudur.

³² Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Roman Empire From the First Century A.D. to the Third*, Baltimore, The John Hopkins University Press, 1976, s. 45.

³³ Kamikaze Japonca'da kutsal rüzgar anlamına gelmektedir. Terim İkinci Dünya Savaşı sonlarında patlayıcı yüklü uçaklarla ABD gemilerine karşı intihar saldırıları gerçekleştiren pilotları nitelemek için kullanılmıştır. Bkz. "Kamikaze", Microsoft® Encarta® Encyclopedia 2002. © 1993-2001 Microsoft Corporation.

Amerika Birleşik Devletleri, şu an kendi iddiasınca terörle savaştadır. Bu savaşta bir taraf bildiğimiz aktör devlet iken karşı tarafında kim ya da kimler olduğu, boyutlarının gücünün ne olduğu konusunda netlik olmayan bir tehdit bulunmaktadır. Kurulduğundan beri halkı tarafından dokunulmaz ve erişilemez olarak algılanan ABD, bu saldırı ile bir anda dokunulmuş olmuştur. Aslında, beyinlerde yaratılan etki, ölen 3000 kişiden ya da yıkılan iki kuleden çok daha fazlası demektir. Aslında yıkılan, ABD halkının beyinindeki kutsal dokunulmazlık inancının kendisidir.

Doğrudan ABD topraklarına yönelik ilk dış tehdit Hawaii'deki Pearl Harbor baskınıdır. Olayda tehdidin kimden geldiği ve niteliği gayet açıktı ve karşılığı derhal verilmiştir. Hemen sonra ABD savaşa girmiş ve askerler haricinde yüz binlerce Japon atom bombası ile yakılarak³⁴ öldürülmüştür. Doğrudan ülkeye yönelik müteakip tehdit ise, Sovyetler Birliği tarafından Küba'ya yerleştirilen füzeler krizidir. Burada da tehdidin tüm korkunçluğuna rağmen kaynağı, kapasitesi ve yöntemleri gayet iyi bilinmekteydi. Ama 11 Eylül'den sonra kim sorusunun net bir cevabı bulunmamaktadır. Bu dönüm noktasından sonra ABD ve beraberinde tüm dünya, artık tehditlerin sadece bilinen aktörlerden gelmeyeceğini anlamıştır. Bu anlayış sonucu dünya, bu tehditleri yok etmek için ortak bir çaba içine girme yönünde adımlar atmaya başlamıştır.

Asimetri konusundaki en yaygın yanlış algılamalardan biri de tekyönlülüktür. Oysa asimetri bir mukayese sonucu ortaya çıkar ve çift yönlüdür. En basit anlatımla, El Kaide, ABD için ne kadar asimetrik ise, ABD de El Kaide için o kadar asimetriktir. Bu yanlış algı, daha ziyade asimetrik tehdit ile terör kavramının örtüştürülmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu konudaki yanlış algı sonucu asimetrik tehditlerin sadece güçsüz aktörlerden güçlülere yönelik olarak gerçekleşebileceği zannedilmektedir. Ancak güçlüden güçsüze yönelik asimetrik tehditler de mevcuttur. Günümüzde güçlü ülke denildiğinde ilk akla gelen ülke şüphesiz ABD'dir. Yine aynı şekilde belki de kendini en fazla asimetrik tehdit altında hisseden ülke de ABD'dir. Ama

³⁴ Ayrıntı için bkz. The Fog Of War, Belgesel Film, Yönetmen, Errol Morris, Sony Pictures, ABD, 2003 Amerikalı eski bakan Robert S. McNamara ile röportaj.

düşünüldüğünde görülecektir ki aslında sözlük tanımıyla değerlendirilecek olursa ABD dünyanın en asimetrik silahlı kuvvetidir.³⁵

Asimetri, sadece teröristlere özgü bir durum değildir. Bu durum daha çok insanların mevcut çevre şartları ve yaşam koşulları içinde, ne oranda baskı altında kaldıkları ile ilgili bir durumdur. Bu anlamda, görece daha olumlu çevre şartlarına ve yaşam koşullarına sahip güçlü aktörler açısından bir zorluk vardır. Ancak bu zorluk güçlü ülkelerin de sonuna kadar etik ilkelerle, kendilerini sınırlayacakları anlamına gelmemektedir. Tarihe bakıldığında, güçlü ülkelerin de zorda kaldıklarında, şu an vahşice buldukları, terörist veya diktatörlere yakıştırdıkları eylem türlerini yapmak konusunda, pek de tereddüt göstermedikleri görülmektedir. En sık bahsedilen ve lanetlenen tehditlerden kitle imha silahları olarak değerlendirilen, kimyasal, biyolojik ve nükleer silahları ele alalım: Öncelikli olarak bu silahların hemen hiçbiri teröristlerin ya da geri kalmış ülkelerin laboratuvarlarında geliştirilmemiştir. Üstelik ilk kullanımları da hep güçlü ülkelere yapılmıştır. ABD tarafından Kızılderili savaşları sırasında çiçek hastalığı taşıyan battaniyelerin Kızılderililere verilmesi ile yapılan biyolojik saldırı,³⁶ yine ABD tarafından Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan nükleer bombalar, Vietnam savaşı sırasında kimyasal silahların kullanımı, güçlü ülkelerin de belli bir noktadan sonra, etik kuralları aşabileceğine dair örneklerdir. Burada önemli olan, ülkelerin bu eşiklerini doğru tespit etmektir.

Güçlüden güçsüze doğru da asimetrik tehditler olabileceği konusunda, zamanın Genelkurmay II nci Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt'ın tespitleri de, bu fikirle paralellik göstermektedir. 2003 yılında yapmış olduğu konuşmada³⁷; Sayın Büyükanıt, "Batılı ülkelerce asimetrik tehdit algılaması her ne kadar 'güçsüzden güçlüye'yönelik bir tehdit olarak tanımlanmaktaysa da; günümüzde görülen birçok örnekte olduğu gibi 'güçlüden güçsüze'doğru yönelen, farklı biçimdeki bir asimetrik tehdit algılamasının varlığından da söz etmek mümkündür.

³⁵ Thomas, a.g.e., s. 33.

³⁶ Steven Lambakis. v.d., a.g.e., s. 262.

³⁷ Yaşar Büyükanıt, "Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik" Sempozyumu Açış Konuşması, 29 Mayıs 2003, (Çevrimiçi) http://www.tsk.mil.tr/bashalk/konusma_mesaj_/2003/saremaciskonusmasi_290503.htm, 7 Mayıs 2005.

Çünkü, bir ülkeyi zayıflatmak için kullanılan askerî seçenekler artık daha az tercih edilmektedir.” demiştir.

Asimetrik olmanın yalnızca güçsüzlere özgü bir durum olmadığını en iyi ifadelerinden biri de, ABD deniz kuvvetlerinden emekli Tümamiral Cebrowski ve yazar Barnett’e aittir. Söz konusu şahıslar, “Aslında asimetrik savaş kavramının yükselmesi büyük oranda bizim eserimizdir. Devasa savaş sistemimizin yaratmakta olduğu, savaşın her alanındaki eşleşme sorunu Amerika’nın ve düşmanlarının savaşma biçimini değiştirmektedir”³⁸ demektedirler.

Bütün bunların yanı sıra asimetri, çoğu zaman ekonomikliği ve etkinliğiyle dayanılmaz bir çekiciliğe sahiptir. Bu yüzden asimetrik etki imkânına sahip ülkeler arasında simetrik bir savaş ihtimali hızla düşmektedir. Bu bağlamda asimetrik tehditleri kullanmak aslında sadece zorunluluk değil, aynı zamanda mantıklı ve bilinçli bir tercihin sonucudur.

Bunların yanında dünyada yaşanan demografik değişimler, artan yaşam süresi beklentileri, birçok ülkede toplumların insan kaybına dayanma eşiklerini çok aşağılara çekmiştir. Başta gelişmiş ülkelerde olmak üzere toplum ve aile demografisi sebebiyle neredeyse savaştan soğutulmuştur.³⁹ Bu durum da ülkeleri, demografik yönden sıkıntıya sokmayacak veya kayıpları kabul edilebilir seviyelere indirecek, yeni ve asimetrik yollar aramaya itmektedir.

Mücadele Açısından Asimetrik Tehdit:

Asimetrik tehditleri ve ilgili kavramları ortaya koymak sorunu çözmekte, sadece bir çıkış noktası sağlamaktadır. Asimetrik tehditlerle mücadele ederken hangi noktada zafer kazanılmış olunduğu ya da böyle bir noktanın var olup olmadığı, halen belirsiz bir konudur. Bu mücadelede güçsüzlerin güçlülere göre sahip olduğu ciddi bir avantaj vardır. Güçsüzün adına terörist, direnişçi ya da gerilla ne

³⁸Arthur K. Cebrowski ve Thomas P. M. Barnett, “The American Way of War”, Proceedings of the U.S. Naval Institute, Ocak 2003, ss. 42-43.

³⁹Edward N. Luttwak, Barış İstiyorsan Savaşa Hazır Ol Savaşa ve Barışta Stratejinin Mantığı (Çev. Melike ATİK), İstanbul, Truva Yayınları, 2005, ss. 119.

denirse densin kazanmak için tek yapması gereken kaybetmemektir. Öte yandan hasmı durumundaki güçlü aktör ise kazanamadığında kaybetmiş olacaktır.⁴⁰

“Uluslararası aktörlerin kullanabileceği genel bir mücadele biçimi olması asimetrik savaşın, sadece askeri güç kapsamında değerlendirilmesini engellemektedir. Asimetrik savaş, siyasal, sosyal boyutları da bulunan bir olgudur. Üstelik, asimetrik savaşın uluslararası sistemde yaşandığı düşünülen değişim kapsamında anlaşılması, asimetrik savaşın sadece askeri yöntemlerle sona erdirilemeyecek bir mücadele tarzı haline gelmesine yol açmaktadır.⁴¹” Ancak buna rağmen asimetri yinede sık sık askeri alanlarda ortaya çıkmaktadır ve askeri alanda bulunacak çözümler sayesinde geliştirilebilecek konseptler diğer alanlarda da ihtiyaç duyulacak mücadele anlayışının gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Askeri anlamda düşünüldüğünde mücadele konusunda en akla yakın çözüm asimetrik tehditler ile savunma değil, güvenlik bazlı genel bir yaklaşımla mücadele edilebileceği fikridir. Burada hedef, belirlenmiş cephele hattında değil, komple bir bölgede değişik formlarda bilgi teknolojileri ve yeni nesil silahlarla eş zamanlı savaşarak, sonuca ulaşmaktır. Barnett bu konuda Amerika'nın düşmanının, onu, asimetrik savaş yöntemiyle yenilgiye uğratmak isteyeceğini, bu yüzden personeli ağ kabiliyetini kullanarak olabildiğince yayarak mücadele edilebileceğini belirtmiştir.⁴² Ancak bu yöntem, belli avantajlar sağlamakla birlikte, yeni sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. Harekât alanında yayılmak için, ileri teknoloji ve küçük birlikler halinde teşkilatlanmak veya çok daha büyük sayılarda asker bulundurma ihtiyacı vardır. İleri teknoloji getirdiği avantajların yanında bilgi savaşları konusunda kullanılanı daha hassas hale getirmektedir. Fakat daha önemlisi küçük birlikler halinde teşkilatlanmanın getireceği dezavantajlardır. Hasımın asimetrik yöntemlerden bir anda geçici bir süre için de olsa klasik savaş teorilerine bir dönüş yaparak sıklet merkezi oluşturması durumunda, operatif seviyede olmasa da taktik ve

⁴⁰ Jeffrey Record, “Why the Strong Lose”, Parameters, Winter 2005-06, s.20.

⁴¹ Engin Önder, a.g.e., s.98.

⁴² Thomas P.M. Barnett, Pentagonun Yeni Haritası 21'inci Yüzyılda Savaş ve Barış, 1001 Kitap, İstanbul, 2005, s. 399.

stratejik seviyelerde bir başarı elde etme imkânı olabilmektedir. 1993 yılında Somali'de, ABD askerlerince yapılan harekât⁴³ sonunda, alınan taktik seviyedeki bir yenilgi ve sonucunda verilen kayıpların operatif seviyede harekât üzerinde anlamlı bir etkisi olmamasına rağmen, stratejik seviyede bütün bir harekâtın durdurulması ile sonuçlanmıştır. Ancak bu örnekte ABD açısından hayati çıkarlardan bahsetmek mümkün değildir. Hayati çıkarlar söz konusu olduğunda ülkeler, bu harekâta devam edeceklerdir.

Sonuç

Sonuç olarak güvenlik kavramı, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren eskiye kıyasla çok daha karmaşık bir hale gelmiştir. Uluslararası sisteme yeni aktörler, yeni tehditler ve bu bağlamda yeni güvenlik anlayışları hakim olmaya başlamıştır. Yeni dönemde tehdit kavramı düşman kavramından çok daha önemli olmaya başlamıştır. Geçmiş dönemin klasik anlayışındaki düşman kavramı ortadan kalkmıştır. Düşmanı isimlendirme eğilimi geri plana kaymış, tehditlerin belirlenmesi ve onunla mücadele ön plana çıkmıştır. Bu durumun sebebi, tehdidin kaynağı olabilecek aktörlerin artık çok daha geniş bir yelpazede ve coğrafyada yer almasıdır. Eskiden tehdidin kaynağı genellikle komşu devletler olarak düşünüldüğü için düşmanı bulmak daha kolaydı, oysa günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle coğrafyanın anlamı değişmekte, böylece düşmanı bulmak ve adlandırmak giderek daha zor hale gelmektedir.

Asimetrik tehdit kavramı, yeni uluslararası sistemin karmaşık tehdit ve güvenlik anlayışlarını karşılayabilecek bir kavram olarak düşünülebilir. Buna rağmen asimetri, üzerinde yeterli kavramsal çalışma yapılmadan kullanılan bir terim olarak gözükmektedir. Bir ülkenin veya aktörün güvenlik ortamını tespit etmesi ve gerekli

⁴³ Birleşmiş Milletler kararı ile ABD öncülüğünde Somali'de bulundurulmuş Barış Gücü ve bunların operasyonlarıdır. Komutanlığını Korg. Çevik Bir yapmıştır. Barış Gücünün amacı; Somali'deki direnişin lideri Muhammed Aidid'in kilit adamlarından bazılarını ele geçirmektir. Bu harekât sonucu yüzlerce Somalilinin yanı sıra 18 ABD askerî ölmüş ve 73 askerde yaralanmıştır. Bu harekâttan kısa bir süre sonra ABD ordusu Somali'den çekilmiştir. Bkz. McNair Paper 62, The Revenge of the Melians: Asymmetric Threats and the Next QDR, 2000. (Çevrimiçi) <http://www.ndu.edu/inss/McNair/mcnair62/toc.html>, 3 Mart 2006.

tedbirleri alması için, gerekli en öncelikli faaliyet olan tehditlerin değerlendirilmesi konusunda yapılacak yanlışlıklar, önemli sorunlara yol açabilir ve özellikle güvenlik alanında sıkıntılar yaratabilir.

Bu kapsamda, hareket serbestisi kazanmak maksadıyla ABD'nin, bu kavramı kullanarak uluslararası hukukça henüz tanımlanmamış bir alan yarattığı ve bu durumu sık sık istismar ettiği değerlendirilmektedir. Bu istismar daha sonra diğer devletlerce de kullanılmaya başlanmıştır. Rusya'nın Çeçenistan ve Çin'in Doğu Türkistan bölgelerindeki olayları en bilinen asimetrik tehdit örneği olan terör olarak nitelendirmeleri ve bunlara karşı yürüttükleri politikaları da Amerikan müdahalesine karşı diplomatik alanda karşı çıkılmaz kılma çabaları konu ile ilgili en bilinen örneklerdir.

Yapılan incelemede, asimetrik tehdidin evrensel bir tanımı olmaması ve yapısı gereği, bazen bilinen simetrik tehditlerin farklı bir anlayışla kullanılırken, bazen de terör gibi tehditler için kullanılmakta olduğu tespit edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı esnasında ABD'nin Japonya'ya attığı atom bombaları asimetrik tehdit olarak nitelendirilirken, günümüzde, bir terör örgütü olan El-Kaide'nin oluşturduğu tehdit de asimetrik tehdit olarak ifade edilmektedir.

Her tehdit, zamana, mekâna, kullanım konseptine, taraflara ve duruma göre asimetrik olabilme potansiyeline sahip olduğu değerlendirilmektedir. Asimetrik tehditler, tehdit kavramı içerisinde uluslararası sistemin yapısına paralel olarak değişen oranlarda dönemsel bir yer işgal ederler. Bu oranı tespit için, mevcut uluslararası sistem, bu sistem içindeki aktörler ve ortaya çıkan tehditler çok boyutlu olarak analiz edilmelidir. Hegemon devletlerin bünyelerine ve çıkarlarına uygun olarak üretmiş oldukları tehdit yaklaşımları ya kullanılmamalı veya bünyeye uydurularak kullanılmalıdır.

Hangi tehditlerin asimetrik olduğunu net olarak ortaya koymak mümkün değildir. Aslında, asimetrik tehdit, daha somut olan ve daha alışılmış olan tehdidin gölgesi gibidir. Bazen tehdidin tamamını, bazen bir bölümünü ifade ederken bazen de hiçbir şeyi ifade etmeyebilmektedir. Asimetrik tehdidi, bir duvara ayna ile yansıtılan ışık gibi de düşünebiliriz. Elimizi atıp yakalayacağımızı zannettiğimiz bir anda avucumuzun içerisinden kayıp bir başka noktada

belirebilmektedir. Bu nedenle asimetrik tehdit tanımlanamamaktadır. Tanımının yapılamamasından dolayı gerek yapısal gerekse tanımsal sorunları ile kolaylıkla siyasi olarak istismar edilen bir tehdit kavramı haline gelmiş ve sık sık da kullanılmaktadır. Bununla birlikte asimetrik tehdit, özellikle politik nitelikli yöneticiler için bir can simidi niteliğini almıştır. İyi çalıştırılmayan bir sistem veya üstesinden gelinemeyen her türlü sorunun başına konularak adeta yönetim sorumluluğundaki zafiyetlere kılıf olmuştur.

Kavramın ortaya çıkmasına öncülük eden ülkeler, kendi politik yaklaşımlarına uygun olarak bu kavrama anlamlar yüklemekte ve söz konusu kavramın içini kendi ülke çıkarlarına uygun olarak doldurmaktadırlar. Bu bağlamda, zayıflıkları ve hassasiyetleri istismar etme anlayışının sadece asimetrik tehditlere özgü olmadığını söyleyebiliriz. Askeri anlamda zayıflıkları ve hassas noktaları bulup onu istismar etme değişmez bir kuraldır.

Derrida, öncelikle terör ile meşru özgürlük mücadelesi, polis ile ordu, barışın korunması için müdahale ile savaş, ulusal ve uluslararası, sivil ve askeri, az veya çok bir siyasal özgünlük-otorite-ile devlet ve potansiyel devlet kavramları arasındaki sınırların belirsizliğine ve göreceli olmasına dikkati çekmekte ve şunları söylemektedir: "Kavramlardaki karanlık, dogmatik ya da eleştirilebilir olan şeyler, iktidarların gerektiğinde onlardan yararlanmalarını engellemiyor. Tersine, bir kavram ne kadar bulanık olursa, çıkar amacıyla kullanılmaya o kadar uygundur."⁴⁴

Asimetrik tehdit kavramını politik çıkarlarına uygun olarak kullanan ülkelerin başında ABD gelmektedir. ABD, geliştirilen bu kavram ile;

- Soğuk Savaşın bitimini müteakip sorgulanmaya başlayan güçlü ABD Silahlı Kuvvetlerinin⁴⁵ varlığının meşruluğunu sağlayacak görülmeyen tehditlerin yaratılmasını,

⁴⁴ Aktaran Türkiye Barolar Birliği, Türkiye ve Terörizm, Rapor, Türkiye Barolar Birliği Yayınları:107, Ankara, 2006, s.XIII.

⁴⁵ ABD, 2005 yılında Silahlı Kuvvetleri için 518 milyar dolar harcama yapmıştır. <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/us.html>, 27 Haziran 2006. (çevrimiçi)

DEĞİŞEN GÜVENLİK ALGILAMALARI IŞIĞINDA TEHDİT VE ASİMETRİK TEHDİT

- Daha güçlü bir Silahlı Kuvvetler için ihtiyaç duyulan kaynağın ayrılabilmesi açısından ABD halkının ikna edilmesini,
- Küçük unsurlarca dünyanın en güçlü Silahlı Kuvvetlerine karşı yapılan ve başarılı olan saldırıların izah edilebilirliğini,
- Ülkesinin çıkarlarına uygun hareket etmeyen ve ona ters düşen davranışlarda bulunan ülkelerin baskı altında tutulmasını sağlayacak argümanların oluşturulmasını,
- Amacı, tehdidi daha oluşum safhasında tespit etmek olan istihbarat kaynaklarının zafiyetlerini gerekçelendirebilmesini ve yeniden yapılanması için zaman kazanabilmesini sağlamıştır.

Asimetri, doğal hayatın bir parçasıdır. Bu bağlamda asimetrik yaşam, mücadele iradesinde ve mücadele ilkelerinde saklıdır. Asimetrik tehditleri tehditler içinde tam olarak kavrayabilmek ve konumlandırabilmek için; zaman, mekan, hasım, sosyal, ekonomik, siyasal, felsefi ve kültürel arka plan göz önüne alınarak değerlendirme yapılmalıdır. Tüm bunların yanında sayısal olarak ifade edilemeyen amaç, misyon, moral, liderlik ve savaşkanlık gibi değerler de asimetrik tehditlerin değerlendirilmesinde göz önüne alınmalıdır.

KAYNAKÇA:

- 1) Baldwin, David A., "Güvenlik Kavramı," Uluslararası Güvenlik Sorunları, Derleyenler: Dr. Kamer Kasım, Zerrin A.Bakan, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.
- 2) Barnett, Thomas P.M., Pentagonun Yeni Haritası 21'inci Yüzyılda Savaş ve Barış, 1001 Kitap, İstanbul, 2005
- 3) Blank, Stephen J., Rethinking Asymmetric Threats, Carlisle, U.S. Army War College Strategic Studies Institute Publications, 2003.
- 4) Büyükanıt, Yaşar, "Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik" Sempozyumunu Açış Konuşması, 29.3.2003. http://www.tsk.mil.tr/bashalk/konusma_mesaj/2003/saremaciskonusmasi_290503.htm)
- 5) Cebrowski, Arthur K. ve Thomas P. M. Barnett, "The American Way of War", Proceedings of the U.S. Naval Institute, Ocak 2003.
- 6) Dedeoğlu, Beril, Uluslararası Güvenlik ve Strateji, Derin Yayınları, İstanbul, 2003.
- 7) Gove, Philip Babcock, ed., Webster's Third New International Dictionary of the English Language, Springfield, Merriam-Webster Inc., 1981.
- 8) Gray, Colin S., "How Has War Changed Since the End of the Cold War?", Parameters, Spring, 2005, (Çevrimiçi) www.findarticles.com/p/articles/mi_m0IBR/is_1_35/ai_n15674067/pg_5, 2 Şubat 2006.
- 9) Gray, Colin S., "Thinking Asymmetrically in Times of Terror", Parameters, Spring 2002.
- 10) <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/us.html>, 27 Haziran 2006 (çevrimiçi).
- 11) Joseph, S. Nye Jr, The Paradox of American Power : Why the World Only Superpower Can't Go it Alone, New York, Oxford University Press, 2002.
- 12) Kuloğlu, Armağan, "Broken Balances After The Cold War: Searches for Regional Stability", The Thirteenth International Conference on Security and Cooperation, Antalya, 2003.

- 13) Lambakis, Steven, v.d. "Understanding The Asymmetric Threats To The United States", Comparative Strategy, Fairfax,, National Institute For Public Policy, 2002.
- 14) Luttwak, Edward N., Barış İstiyorsan Savaşa Hazır Ol Savaşta ve Barışta Stratejinin Mantığı (Çev. Melike ATİK), İstanbul, Truva Yayınları, 2005.
- 15) Luttwak, Edward N., The Grand Strategy of the Roman Empire From the First Century A.D. to the Third, Baltimore, The John Hopkins University Press, 1976.
- 16) Meydan Larousse, Büyük Lügat ve Ansiklopedi, 12'nci Cilt, Meydan Yayınevi, İstanbul.
- 17) Milli Güvenlik Kurumu Web Sayfası, (Çevrimiçi) <http://www.mgk.gov.tr/sss.html>, 5 .1.2006.
- 18) Önder, Engin, Soğuk savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Güvenlik Anlayışında Yaşanan Değişim:Asimetrik Savaş Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Eylül 2004.
- 19) Record, Jeffrey, "Why the Strong Lose", Parameters, Winter 2005-06.
- 20) Rothkopf, David J., "Cyberpolitics : The Changing Nature of Power in the Information Age," Journal of International Affairs, No: 2, Spring 1998.
- 21) Salisbury, David, "Asymmetric Warfare and the Geneva Conventions: Do we need a new Law of Armed Conflict in the Age of Terrorism?", (Çevrimiçi) <http://wps.cfc.forces.gc.ca/papers/nssc/nssc4/salisbury.doc>, 5 Ocak 2006.
- 22) Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, "Global Güvenlik Mimarisinde Yeniden Yapılanma", Nisan 2004, (Çevrimiçi) http://www.turksae.com/fase/index.php?text_id=26, Nisan 2004.
- 23) Thomas, Timothy L., "Deciphering Asymmetry's Word Game", Combined Arms Center Military Review, July - August 2001.
- 24) TSK Müşterek Askeri Terimler Sözlüğü (MS 76-3), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

25) Türk Dil Kurumu Web Sayfası, <http://www.tdk.gov.tr/tdksozluk/sozbul.ASP?kelime=%>, 2.2. 2006.

26) Türkiye Barolar Birliği, Türkiye ve Terörizm, Rapor, Türkiye Barolar Birliği Yayınları:107, Ankara, 2006.

27) Valantin, Jean-Michel, Küresel Stratejinin Üç Aktörü, Türkçesi;Ömer Faruk Turan, Babıali Kültür Yayıncılığı, Haziran 2006.

güçsüz güç

GÜÇSÜZ GÜÇ

Yazar : Yrd.Doç.Dr.Sait YILMAZ*

Özet

Güvenlik ve istihbarat ilişkisi uluslararası arenada yeni aktör, yöntem ve vasıtalar kazanmıştır. "Demokrasi", "Çağdaşlaşma" ve "Kalkınma" gibi modeller örtüsü altında, Finansal Yapılar-NGO-Vakıf-Enstitü-Araştırma Merkezi-Çokuluslu Şirket gibi yapılar aracılığıyla, hedef ülkedeki kurumlar ve kitlelerle doğrudan ilişkiye geçilmesi, toplum ile iktidar arasında bir ağ örülmesi hedeflenmektedir. Ülkelerin iç düzenlerinde toplumla devlet arasına giren bir örgütlenme sağlayarak, devlet egemenliğine paralel bir egemenlik kurulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Strateji, Demokrasi, Güvenlik, İstihbarat, Hegemonya.

Abstract

The relationship between security and intelligence acquired new actors, methods and intermediaries. Under the fake coverage of "Democracy", "Modernization", "Development" models and by the mediation of the organizations such as Financial Corporations-NGOs-Foundation-Institution-Think Tank Centers-Multinational Corporations; the direct intervention into the institutions and corporations in target countries, and its aimed at making a net between society and government. In fact, it has been, in the domestic rules of countries, formed as established preeminence that is parallel to state sovereignty, providing an organization between the society and state.

Key Words: Strategy, Democracy, Security, Intelligence, Hegemony.

* Sait YILMAZ, Beykent Üniversitesi Öğretim Üyesi, BÜSAM Müdürü, Taksim Kampüsü, Siraselviler Cad. No.111, Taksim / İSTANBUL

*Bu memleketin dayandığı temeller,
"Tam Bağımsızlık" ve
"Kayıtsız Şartsız Egemenliktir."
Bu millet, egemenliğinin bir zerresinden
bile taviz vermeyecektir.
M.Kemal ATATÜRK (1923)¹*

GİRİŞ

21'inci Yüzyılın ilk çeyreği, uluslararası ilişkiler ve güvenlik alanında yüzyıl boyunca önemli değişimlere yol açacak parametrelerin gelişmekte olduğu bir dönemdir. Bulduğumuz yıllar, gelecekte bir çok ulus-devlet ve milletin hızlı bir şekilde tarih maratonunu kaybetmeye başladığı dönemi anlatacaktır. Bu devletler sadece gelişmemek ve güç dengelerinde söz sahibi olamamakla kalmayıp; birçoğu günümüz teknolojik devriminin ve küresel ekonominin rekabetine dayanamayıp ulusal egemenliklerini de yitirmektedirler². Dış müdahaleler ve uluslararası güç mücadeleleri kapsam değiştirirken, dünyanın kolektif düzenleyici güçleri de etkilerini oldukça yitirmişlerdir. 21'inci Yüzyılın başlarında küresel güvenlik ortamı genel bir düzensizlik ve istikrarsızlık içinde oldukça karışıktır.

Dünya ABD tarafından temel kuralları belirlenen bir çeşit modern düzene doğru yavaş yavaş evrilmektedir. Irak, Gürcistan, Ukrayna'da yaşanan ulus-kurma (nation building) ve rejim restorasyonu faaliyetleri bu global düzen oluşumunun sadece öncü dalgalarıdır. Ulus-devletler, kültürel ve tarihi farklılıkları ne olursa olsun; demokrasi, kalkınma ve serbest pazar ekonomisi, çağdaşlaşma ve özgürleştirme gibi kavramlar arkasında örtülü yöntemler ile bir gemiye bindirilerek sözde "Batılı toplumlar gibi gelişerek" evrensellik düzeyini yakalayacakları bir geleceğe gönderilmektedir. Küreselleşme, bilgi toplumu, değişimi yakalamak, devletçi-laik-milliyetçi reflekslere takılıp kalmamak gibi sözde modern söylemlerle ulusal egemenlikler erozyona uğramakta, ulusal güvenlik sigortaları gevşetilmektedir.

¹ Arı İNAN, "Düşünceleriyle Atatürk", Türk Tarih Kurumu, (1999, Ankara), 63; K.K.K.İği, "Atatürk'ün Veciz Sözleri", Üçüncü Basım, (Ankara, Mart 2002), 41.

² Oswaldo De RIVERO, "Kalkınma Efsanesi", Çitlembik Yayınları, Çev.: Ömer KARAKURT, (İstanbul- 2003), 31.

Bugün, ulus-devlet yapımızı hedef alan, sinsice örülmüş, mücadele edilmesi zor, yeni ve örtülü bir tehdit yumağı içindeyiz. Henüz başında olduğumuz 21'inci Yüzyıl boyunca güvenlik ortamı, hegemonik güçlerin bilgi ve eylem mekanizmalarının merkezine koydukları istihbarat fonksiyonları ile şekillenecektir. Bu fonksiyonları aktör, yöntem ve vasıtaları ile iyi algılamamız, bu tehdit ile mücadele etmenin ön şartıdır. Kurulan global hegemonya mekanizması dört temel istihbarat fonksiyonunu kapsamaktadır³;

a. Daha çok gözetleme, dinleme ve insan istihbaratına dayanan küresel bir istihbarat üretim ağı,

b. Yönlendirilmiş medya, gündem oluşturan uluslararası kuruluşlar, dezenformasyon (katkılı bilgi) üreten düşünce kuruluşları, etki ajanları vb. unsurların yer aldığı global propaganda ve etki ağı,

c. Ulus-yapma, rejimi restore etme gibi ülke senaryolarını destekleyen temin edilmiş; militer güç, kişi, demokrasi vakfı, çağdaş sivil toplum örgütü, kalkınma ajansı gibi örtülü istihbarat fonksiyonu olan operatif kurum, kaynak ve vasıtalar,

d. Tüm bu örtülü yapı ve faaliyetlerin gizliliğini ve güvenliğini sağlayacak koruyucu güvenlik sistemleri.

21'inci Yüzyıl güvenlik ortamı ve içinde yaşadığımız tehdit yumağı ancak, uluslararası ilişkiler, güvenlik ve istihbarat alanında geliştirilen teori, proje ve kavramların iyi anlaşılması ve analizi ile mümkün olabilir. Türkiye'de bugüne kadar güvenlik ve istihbarat alanında akademik çalışmalar yapılması için entelektüel bir yapı oluşturulamadığı gibi, bu tür konular arkasındaki temel düşünce ve felsefe sorgulanmaksızın genellikle terör ve yıkıcı faaliyetler gibi aceleci sonuçları ile ele alınmış, gerçek bir güvenlik ve istihbarat vizyonu oluşturulmamıştır. Bunun temel nedenleri arasında ülkemizde güvenlik ve istihbarat konularının toplumda genellikle "derin devlet" ve "demokratik olmayan" faaliyetler gibi algılanmasının yarattığı uzak durma eğilimi yanında, bir çok üniversite ve araştırma kurumumuzun istekli olmalarına karşın bu tür çalışmaları ulusal düzeyde organize

³ Sait YILMAZ, "Ulusal Güvenlik ve İstihbarat", Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Ankara, Şubat 2005), 38.

edecek yeterli kurumsal ve prosedürel düzenlemelerin olmaması yatmaktadır. Bu makale, 21'inci Yüzyıl güvenlik ortamının kuramsal alt yapısını daha kategorik bir biçimde açıklamayı hedeflemektedir.

1. Uluslararası İlişkiler, İstihbarat ve Güvenlik Alanında Kuramsal Çalışmalar :

Uluslararası ilişkilerin bir bilim dalı olarak ele alındığı ilk ülke ABD olmuştur. Hatta, uluslararası ilişkiler, paradigmaları sadece ABD'de ve ABD dış siyaseti paralelinde oluşan bir disiplin olarak bile tanımlanabilir⁴. Uluslararası ilişkiler alanında ilk ciddi çalışmaların başlaması daha çok ABD'nin bir dünya gücü olarak ortaya çıkmasıyla birlikte söz konusu olmuştur. Uluslararası ilişkiler alanında egemen görüş, "realizm" olarak tanımlanan pozitivist kökenli bir paradigma olagelmıştır.

Güvenlik çalışmaları da ABD'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlamış ve başlangıçta dar bir kapsam edinerek, uluslararası gerilimin daha çok askeri yönlerine ve askeri dengeler üzerinde odaklanmıştı. Güvenlik çalışmalarının Rönesans'ı 1970'lerin ortasında Ford Vakfı'nın güvenlik sorunlarında çeşitli akademik merkezleri destekleme kararı alması ve alanla ilgili temel bilimsel forum haline gelen "International Security" dergisinin kurulması ile başladığı kabul edilir. Bu dönemin asıl önemli gelişme ivmesi ise en genel düzeyde Kenneth Waltz'ın "Theory Of International Politics (1979)" adlı eserinin uluslararası politik ekonomi içinde realizmin biçimlendirilmiş halini sunması ile oldu. Güvenlik sorunları ile ilgili teorik çalışmalar; akademik dünya içinde geniş yer tutmaya başladı. Akademisyenler, üniversitelerdeki pozisyonlarını korurken, RAND gibi düşünce kuruluşlarında en etkili çalışmalarını ortaya koymaya başladılar.

İstihbarat alanında akademik çalışmaların başlaması da aynı döneme paralel olarak, özellikle ABD üniversitelerinde yürütülen çalışmalarla başlamıştır. Bu çalışmaların başlamasında, Sherman Kent gibi İkinci Dünya Savaşı esnasında ABD askeri istihbarat teşkilleri içerisinde görev alan bazı üst düzey subayların savaş sonrasında

⁴ Burcu BOSTANOĞLU: Türkiye – ABD İlişkilerinin Politikası, İmge Kitabevi, (Ankara, 1999), 15.

güçsüz güç

üniversite ortamına katılması etkili olmuştur. Nitekim, uluslararası ilişkiler seviyesinde istihbaratın adı; daha sonra YALE Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan Prof. Sherman Kent'in 1949 yılında yazdığı "Amerikan Dünya Politikası İçin Stratejik İstihbarat"⁵ isimli kitabından itibaren "Stratejik İstihbarat" olagelmıştır⁶.

Uluslararası ilişkiler gibi istihbarat bilimi de yaklaşık yarım yüzyıldır bir akademik disiplin olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar bazı yazarlar istihbarat bilimi alanındaki eserlerinin bir bölümüne "istihbarat teorisi" gibi başlıklar atmış olsalar da, bunların hiçbiri denemeye değer konsept düzeyine ulaşmamıştır⁷. Uluslararası ilişkiler alanındaki kavramsal ve teorik boşluklar bu disiplinin istihbarat alanı ile ilişkilendirilmesine de yansımıştır. Öte yandan istihbaratın kapsamı çok değişmiştir. İstihbarat fonksiyonlarının, sadece karar verme sürecine doğru, zamanında ve faydalı bilgi ve değerlendirmeler sunmak ile sınırlı olmadığı anlaşılmıştır.

Uluslararası ilişkilerde sürekli yöntem değiştiren dış ve iç müdahale biçimlerinin çeşitliliği, gittikçe daha örtülü ve sinsice gönümler ile hedef üzerine tatbik edilmesi; ulusal güvenlik ve istihbarat alanında güvenlik politikalarının oluşturulması ve uygulanması bakımından yeni istihbarat fonksiyonları ortaya çıkarmıştır. Bu fonksiyonlar içinde; istihbarat üretimi yanında, propaganda ve psikolojik savaş, örtülü faaliyetler ve operasyonlar ile koruyucu güvenlik fonksiyonel istihbaratın çerçevesi içinde daha belirgin ve yoğun bir biçimde ortaya olmaktadır.

Ancak, bu istihbarat fonksiyonlarının yerine getirilmesi çoktan istihbarat servislerinin işi olmaktan çıkmıştır. Güvenlik ve istihbarat alanındaki yeni ve örtülü aktörler artık klasik askerler ve istihbarat servisleri değil **sivil toplum örgütleri, vakıflar, düşünce kuruluşları, çokuluslu şirketler, medya, üniversiteler, özel askeri şirketler, etki ajanları gibi asıl işlevlerinden başka amaçlarla kullanılan kurum ve**

⁵ Kent SHERMAN: Strategic Intelligence For American World Policy, Princeton University Press, (Princeton, 1949).

⁶ Bruce D. BERKOWITZ and Allan E. GOODMAN: Strategic Intelligence For American National Security, Princeton University Press, (Princeton, 1989), 3.

⁷ David KAHN: An Historical Theory of Intelligence, Intelligence and National Security Dergisi 2001'den çeviren Avrasya Dosyası, İstihbarat Özel, Cilt.8, Sayı:2, (Ankara, Yaz 2002), 5.

bireylerdir⁸. Oluşturulan ağ içinde farklı gerçekler üreten bu odaklar, bilimsel anlayışı ve gelişmeleri de kendi temelleri üzerinde şekillendirmektedir. Örneğin, ABD’de vakıflar, üniversiteler ve istihbarat toplumunun iç içeliği sosyal bilimlerin tamamına yayılmıştır.

Pentagon ve CIA destekli üniversite enstitüleri ulusal çıkarlar için gerekli; bilgi üretimi, uzmanlık isteyen konularda etüt ve rapor hazırlama, ülkeler bazında demokrasi projeleri geliştirme, ulus-yapma, etki ajanı kazandırma-devşirme, gündem ve platform oluşturma gibi fonksiyonlar yürütmektedir. Üniversiteler, vakıflar ve düşünce merkezlerinin bu tür çalışmalara istekli olma nedenlerinin arasında kamu fonlarının cömertçe dağıtılması, yazılan kitap ve makalelerin bilimsel şöhret yolu açması (Huntington gibi), istihbarat kökenli ve akademik kariyeri olan kişilerin yükselme şansının bulunması, başta özel şirketler, medya ve ordu olmak üzere pek çok cazip kurum ile işbirliği içinde olmanın avantajları yer almaktadır.

1.1. Realizm :

Uluslararası politika alanında genel bir teori oluşturma çabalarının en önemlisi olan “Realizm”in ilkeleri ilk kez E.H. Carr ve Hans Morgenthau tarafından belirlenmiştir. Morgenthau, 1948 yılında yayınladığı “*Uluslararası Politika (Politics Among Nations)*” adlı çalışmasında “güç ve güç dengesi teorisi”ni ortaya koymuştur. Realizm, temel olarak uluslararası ilişkileri; aktörlerin devletlerden ibaret olduğu, devletlerin rasyonel davranarak çıkarlarını maksimize edecek politikalar izledikleri, bu ilişkilerin de güçler arasında bir hiyerarşik yapılanmanın söz konusu olduğu bir güç dengesi içinde gerçekleştiği varsayımına dayanmaktadır.

Realizm, “güç dengesi”ne uluslararası ilişkilerde temel dayanak noktası olarak yaklaşmakta ve bütün dünyada uluslararası dinamiği belirleyen başlıca aktör olarak; uluslararası sistemin hegemonunu yani ABD’yi tarif etmektedir. Realistler, “hegemonik istikrar teorisi”ni kabul etmişlerdir. Buna göre, uluslararası sistemde düzenin sağlanabilmesi

⁸ Ulusal güvenliği tehdit eden yeni yöntem, aktör ve vasıtalar için bakınız; Sait YILMAZ: a.g.e., (2005).

için hegemonik güçlere ihtiyaç vardır. Hegemonya, ulusların bir ülkenin gücünü ve liderliğini kendi rızası ile kabul ettikleri ve kendi çıkarlarına da uygun buldukları sistemdir. Realizm, dünya politikasının baş aktörü ABD'nin ihtiyaçlarını, bakış açılarını ve çıkarlarını göz önünde tutan bir paradigma olma niteliğini bugüne kadar korumuştur. Öte yandan, Realizm, sadece Amerikan dış siyasetine rehberlik etmemiştir. Türkiye'de dahil ikincil ülkeler; kendi uluslararası ilişkilerini Amerikan çıkarları ile doğrudan ilişkili gizli bir teorik yaklaşımla, Amerikan görüş açıları çerçevesinde değerlendirmişlerdir.

1970'lerden itibaren uluslararası alanda yeni aktörler ve yeni problemlerin ortaya çıkması, mevcut teorilerin yeniden düşünülmesini gerektirmiştir. Bu yönelimler sonucu; "neorealizm", "küreselleşme (globalizm)", "çoğulculuk (pluralizm)" ve "yapısalcılık (structuralizm)" gibi realizmin dayandığı varsayımlara karşı olan muhtelif yaklaşımlar ve paradigmlar ortaya çıkmıştır⁹. Uluslararası ilişkiler, akademik bir bilim alanı olarak ne kadar yeni olsa da bu alanda yaşanan hızlı gelişmeler teorik çalışmaları da sürekli gündemde tutmaktadır. Uluslararası ilişkilerde, toplum bilimlerinin diğer alanlarında olduğu gibi tek bir teori ile tüm dış politika ve uluslararası ilişkileri analiz etmek de olanaklı değildir¹⁰. Değişen güç dengelerine rağmen realizm hala büyük ölçüde geçerliliğini korumaktadır. Realizm ya da üç anahtar kavramı ile; "güç, yapı ve hegemonyanın sürdürülmesi"; İkinci Dünya Savaşı'ndan bugüne Modernizm, Demokrasi Projesi, Gelişim Projesi, İletişim Projesi gibi bazı alt konsept ve yaklaşımlarla pratikte uygulama alanı buldu.

1.2. Modernizm:

Modern; bilimsel, sanayileşmiş ve güçlü; öte yandan da insani, katılımcı ve demokratik anlamına gelmektedir¹¹. Modernizm kuramı, üçüncü dünya ülkelerinin iç politikası bakımından, ABD hegemonyasının sorunsuz bir şekilde sürmesini en iyi sağlayacak

⁹ Stephen D. KRASNER: Structural Causes and Regime Consequences: Regimes As Intervening Variables, International Organization, C.36, No.2, (1982).

¹⁰ Tayyar ARI: Uluslararası İlişkiler Teorileri; Çatışma, Hegemonya, İşbirliği, ALFA Yayınları, (İstanbul, 2002), 7.

¹¹ Burcu BOSTANOĞLU, a.g.e., (1999), 120.

mekanizmaları saptamakta ve bu ülkelerin politika uygulayıcılarına tavsiyeler vermektedir. Modernist kuram, ABD'nin realist uluslararası ilişkiler anlayışındaki etkinliğini korumak ve üçüncü dünyanın ülke liderlerine ABD ile nasıl uyum sağlayacaklarını tarif etmek üzere, Amerikalı siyasetçi ve akademik çevreleri tarafından geliştirilen bir öğreti niteliğindedir.

Modernleşme mantığı ile ilgili tartışmalar kurama ilişkin ABD politikalarını yorumlayan çok çeşitli boyutlar ortaya çıkarmıştır. Kimilerine göre Modernizm; bir dünya gücü olan Amerika'nın aynı zamanda insanlığın eğitildiği bir merkez olma vizyonudur. J.Alexander'a göre; Modernizm, teoride Batı toplumunun gizli bir biçimde ideal gibi sunulduğu ve insanlara nasıl yaşaması gerektiğini söyleyen bir ideoloji içermektedir¹². Nitekim Modernizm başlangıçta, Üçüncü Dünya Ülkelerinde yönetimin ABD karşıtı ya da yönelimleri belirsiz ve ABD'nin siyasasına ters düşebilecek kişilerin eline geçmesi yerine, ne yapacağı, hangi politikaları benimseyeceği önceden kestirebilir politikalarla istikrarı koruyacak kadrolara geçmesini hedefledi. Huntington'a göre ise, ABD karşıtı olsa bile bir ülkenin istikrar içinde yönetilmesi, ABD çıkarlarıyla uyumludur¹³.

Talcott Parsons ve David Easton tarafından temelleri atılan Modernizasyon teorisine göre bütün toplumlar "geleneksel"den "modern" ve "gelişme"ye doğru sürekli hareket halindedir. Geliştirilen teori, ekonomik yönünden ayrı olarak modernizasyon dahilinde politik gelişme -politik roller, kurumlar, faaliyetler, değerler, inançlar ve tutumlarda değişiklikler meydana getirmeyi, öngörüyordu. Modernizasyonun politik kültür anlayışı ise geleneksel değerlerin dışında Parsons'un önerdiği süreçler ile nüfusun geliştirilmesini ve "modern"in önündeki geleneksel düşüncelerin ortadan kaldırılmasını ifade etmekteydi. **Politik gelişmenin önerdiği sosyal düzenin oluşturulması; devlet-yapma (state-building), ülke-yapma (nation-building), kurum-yapma, bürokrasi-yapma gibi rollerin doğmasına yol açtı**¹⁴.

¹² Jeffrey C. ALEXANDER: *Modern, Anti, Post and Neo*, New Left Review, C.120. (1995), 69-70.

¹³ Samuel P. HUNTINGTON: *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, (London, 1968), 25-26.

¹⁴ Mark KESSELMAN, "Order or Movement? The Literature of Political Development As Ideology", World Politics, October 1973, 139-154.

güçsüz güç

Hegemonya, güç ve yapı kavramları üzerine odaklanan realizm düşüncesinin yansıttığı gerek modernizm, gerekse onun alt konseptleri olan “demokrasi”, “gelişme”, “iletişim” projeleri; temelinde ABD’nin kendi dışında global bir hegemonik gücün doğuşuna mani olmayı ve bölgesel olarak bu hegemonyayı etkileme veya riske sokma gücüne sahip olan güçlerin ufulanmasını ve kontrol edilebilir halde tutulmasını yani hegemonyanın sürdürülmesini (hegemonik istikrarı) hedeflemektedir. ABD’yi modernizm ışığında izleyecek ve realizmin gereği olarak ABD hegemonyasını kabullenecek ülkeler “demokrasi”, “serbest piyasa ekonomisi” ve “kendini ifade etme özgürlüğü” gibi içinde ulusal güvenliği ve egemenliği geçirgen kılan pek çok kriter bulunduran ve ideal olarak sunulan dogmalara uydukları derecede “Batılı” ve “Modern” kabul edilmektedir.

Modernizm, uygulama alanına öncelikle demokrasi projesi ile geçti. Ancak, demokrasinin en samimi taraftarları bile modernleşme aracı olarak demokrasiyi; ideal bir süreç olarak değil de, modernleşmeye giden yoldaki korkulu suları aşmak için imdada çağrılacak kadar iyi bir süreç olarak algulamaktadır¹⁵. Çünkü demokrasinin, ekonomik ve sosyal modernleşme için tek model olmadığı Doğu Asya deneyimi ile anlaşılmıştır. Modernleşme için demokrasi dışı rejimlerin; reform yapmak, sermaye birikimi ve gerekli alt yapı oluşturmak, küresel pazarlarda rekabet edebilecek başarılı ve yeni ileri teknoloji sanayileri geliştirmek için gayret göstermesinin de başarılı bir yol olduğu görülmektedir.

1.3. Demokrasi Projesi :

ABD konsept arayışları içinde demokrasinin nasıl yaygınlaştırılacağı konusu her zaman geniş bir tartışma alanı teşkil etmiştir. Amerikan diplomasi tarihi dört önemli Amerikalı devlet büyüğünün (Alexander Hamilton, Thomas Jefferson, Andrew Jackson, Woodrow Wilson) soy isimlerini alarak 18’inci Yüzyıldan 21’inci Yüzyıla genel olarak dört ayrı düşünce ekolünün etkisi altında şekillene

¹⁵ Graham E.FULLER: Demokrasi Tuzağı, Altın Kitaplar Yayınevi, Türkçesi: Meral GASPIRALI, (İstanbul, 1996), 266-267.

gelmiştir¹⁶. Bu ekollerin karışımı ve aralarındaki tartışmaların gelecekte de ABD politikalarını yönlendirmeye devam edecektir. Hamiltoncular; iç istikrar ve ülke dışında etkin olmayı çıkış noktası olarak ulusal hükümet ve büyük iş çevreleri arasında kuvvetli bir ittifakı desteklemektedir. Bu maksatla, ulusal çıkarların global ekonomiye en uygun şartlarda entegre olmasına odaklanmışlardır. Demokrasi havarisi olan Wilsoncular ise hukukun üstünlüğüne dayalı, istikrarlı bir uluslararası toplum yaratarak Amerikan demokrasisinin ve sosyal değerlerinin tüm dünyaya yayılmasında ABD'nin ahlaki sorumluluğu ve ulusal çıkarının bulunduğunu düşünmektedir.

Wilsoncular, Doğu Avrupa ülkeleri başta olmak üzere Rusya, Gürcistan, Ukrayna gibi ülkelerde başarılı oldular. En büyük başarısızlıkları ise Çin'deki halk ayaklanmasının desteklenmesinde ABD yaptırım gücünün iktidar üzerindeki etkisini hesaplayamamaları olmuştur. Wilsoncu düşünce örtülü sivil ve askeri Amerikan müdahale yöntemlerinin doğmasına yol açtı. Bu durum bir yandan Amerikan düşmanlığını artırırken diğer yandan BM gibi uluslararası güvenlik kurumlarının etkinliğini, uluslararası hukukun üstünlüğünü tartışılır hale getirdi ve Wilsoncuların kendi idealleri ile çelişki oluşturdu.

Bir modernleşme aracı ve ABD'nin dış politika yöntemi olarak demokrasinin diğer ülkelerde yayılması konseptinin temelinde liberal demokrasinin gereği olarak serbest pazar ekonomisinin politik demokrasiden kaynaklandığı ve bunun için zorunlu olduğu düşüncesi yatmaktadır. Amerikan düşüncesine göre; modern uluslararası devlet yapısı henüz çok yenidir ve yeni durumlara alışıp ilişkilerine yeni bir düzen vermeyi düşünme fırsatı bulamamışlardır. Gevşek düzenli bir dünyada doğal düzeydeki karşılıklı ilişkilerinin, davranış, dost ve düşman modellerinin nasıl olacağını algılamaya şu ana kadar pek az vakitleri olmuştur. Gerçek çok-köklü demokrasi modelini sunmak için dünyadaki hiçbir ülke, tüm kusurlarına karşın, Amerika kadar iyi donanmış değildir.

Amerikan demokrasi geliştirme anlayışı, elit tabakanın kontrolündeki politik sistemlerin emniyetini ve istikrarını değil, sivil

¹⁶ Walter Russell MEAD: Special Providence American Foreign Policy And How It Changed The World; Routledge, Taylor and Francis Books, (New York&London, 2002)., xvii.

topluma nüfuz etmeyi ve geniş halk kitlelerini harekete geçirecek yerel elitleri ve mekanizmaları kontrol altında bulundurmaya hedeflemektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası teorik çalışmalar, 1970'ler ve 80'lerde yaşanan dış politik gelişmelerden alınan derslerle birlikte demokrasi projesinde bir geçişi başlattı. Amerikan Ordusunun düşük yoğunluklu çatışmalar için yeniden organize edilmesi ile birlikte yeni konsept, Pentagon'un hazırladığı ve (ABD) Başkan'ın onayladığı psikolojik hareket master planına temel teşkil etti¹⁷. Bu esnek ve konvansiyonel olmayan psikolojik hareket unsurları Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte Üçüncü Dünya'ya müdahale kabiliyetini artırdı.

ABD Dış Politika Kurumlarından biri olan ve 1983 yılında kurulan Ulusal Demokrasi Gelişim Vakfı (NED)¹⁸'nin Başkanı olan Carl Gershman, gelişmiş iletişim teknolojisi ve bilgi patlamasının yaşandığı dünyamızda artık sadece kuvvete dayanarak ulusal güvenliği ve istikrarı sağlamanın mümkün olmadığını, "inandırma (persuasion)"nın gittikçe önem kazandığını ve çeşitli seviyelerde halklara ulaşarak inandıracak tekniklerin geliştirilmesi gerektiğini savunmaktaydı¹⁹.

George Kennan'da, Gershman'ın önerdiği gibi Sovyetlerin çökmesine rağmen ABD'nin temel hedeflerinin değişmediğini, sadece ideolojik boyut yerine yeni politik müdahale paterni olarak ABD menfaatlerini korumak için kuvvet yanında "inandırma"nın en etkili vasıta olabileceğini söylemekteydi. Bu, aynı zamanda, ABD dış politikasında doğrudan kuvvet kullanımını konseptlerinden "inandırma"ya doğru bir kaymayı işaret eden ve "demokrasinin geliştirilmesi"ni ABD Dış Politikasının belirgin bir parçası yapan oluşum idi²⁰. Yeni müdahale biçimi halka ulaşmak için pek çok tekniği içermekteydi. "Demokrasinin Geliştirilmesi" fenomeni kısa zamanda ABD politik ve ekonomik müdahale yaklaşımları ile birleştirilerek,

¹⁷ Richard H. SCHULTZ Jr.: Low Intensity Conflict, Future Challenges and Lessons From the Reagan Years, Survival, International Institute For Strategic Studies, No. 2, Paddock, "Military Psychological Operations" , (1989), 59.

¹⁸ NED: National Endowment For Democracy (Amerikan Ulusal Demokrasi Gelişim Vakfı (Fonu).

¹⁹ Carl GERSHMAN: Fostering Democracy Abroad: The Role of the National Endowment For Democracy, Speech Delivered to the American Political Science Foundation Convention, August 29, 1986.

²⁰ William I. ROBINSON: Promoting Polyarchy: Globalization, US Intervention and Hegemony, Cambridge Studies in International Relations, Cambridge University Press, (Cambridge, 1996), 2.

gücsüz güç

özellikle 1980'lerden sonra ABD hegemonyası ve müdahale gücünün devam ettirilmesine imkan sağlayan bir formül haline getirildi.

Nitekim, Robert Cox ve Stephen Gill gibi Amerikan siyaset bilimi adamları globalleşmeyi uluslararası ilişkilerde Gramscian Model (kabullenilmiş hegemonya) açısından analiz etmeye başladılar; demokratikleşme ve demokrasinin geliştirilmesini formüle ettiler. 1980'li yıllardan itibaren üzerinde çalışılan demokrasi projeleri ABD Dış Politikası için önemli ve yeni bir dönemeçti. Artık ABD, daha temel politik, sosyal ve ekonomik değişim için bir baskı aracı olarak tüm dünyada demokrasi versiyonunun geliştirilmesini dayatacaktı²¹. ABD Başkanı Reagan'ın 1982'de yönetime gelmesiyle doğrudan başkana bağlı bir çekirdek kadro eliyle biçimlendirilen demokrasi projesi kısa sürede hayata geçirildi ve NED kuruldu.

Bu yeni tür müdahale projesine duyulan gereksinimin nedenleri şöyle özetlenebilir; ülkelerin iç düzenini denetleme ve yönlendirme işlerinin, yarı gizli ve belirli kuruluşlar ve yöntemler ile yürütülmesi, operasyonun etkisini sınırlandırmakta ve işin içine kitlelerin katılmasını olanaksızlaştırmaktaydı. Yarı gizli ilişkilerin açığa çıkması da ilgili ülke halkının ABD aleyhine dönmesine yol açabilirdi. Eski yöntemlerle, gizli ilişkilerle bilgi toplamak, medyaya ve öteki kurumlara, partilere, sağcı-solcu örgütlere gizli yönlendiriciler, kışkırtıcılar yerleştirmek, hem riskli hem de pahalıydı. Bu yüzden, devlet merkezlerinin egemenlik araçları ellerinden alınıp, halk kitlelerinin merkeze olan güven ve bağlılıkları zayıflatılmıydı.

Kısaca NED'in kurulması, CIA'nın örtülü işlerinin bir çoğunun yeni bir örgüte, kulağa hoş gelen bir ismi olan demokrasi için Ulusal Demokrasi Vakfı (NED)'na kaydırılması idi. Burada amaçlanan ve umulan şey, CIA'nın on yıllardan beri yaptığı işlerin açıkça yapılması ve böylece CIA'nın örtülü operasyonlarının yarattığı kabul edilemezlik duygusunun ortadan kalkması idi²². CIA Eski Direktörü William Colby, *"Örtülü operasyonlara dönmeye gerek yok...örtülü operasyonla uygulanmış bir çok program (artık) oldukça açık biçimde ve sonuç olarak, (hiç) itirazsız*

²¹ William I. ROBINSON: a.g.e., 1996, P. 6.

²² William BLUM : Haydut Devlet, Yeni Hayat Kütüphanesi 2.Baskı, (İstanbul, Ağustos 2003), 240

*gerçekleştirilmektedir.*²³” demektedir.

Müttefik ağların, müşterek gündemli ortaklıkların da yaratılması gerekli idi²⁴. Ulusal yöntemler, kısa devre edilerek, vakıf-enstitü-üniversite-gençlik örgütü gibi örgütler aracılığıyla, kitlelerle doğrudan ilişkiye geçmesi, dış müdahale adresleri tarafından daha ekonomik, kalıcı ve uzaktan bir yöntem olarak benimsendi. İlgili ülkenin örgütleri ve kurumları, bu ilişkilerin sürdürülmesinde yerinden ve yerel yönetime destek oluyor gibi kabullenilip, demokrasi oyununa katılabilirlerdi.

1980’li yılların operasyonlarıyla güçlenen ve 1990’dan sonra Doğu Avrupa’dan Asya’ya ve Afrika’dan Ortadoğu’ya doğru genişleyen Amerikan demokrasi kurma işinin merkezinde özel birimler oluşturulmaya başlandı. 1994’de tüm bilgilerin değerlendirildiği merkez olmak üzere kurulan IFDS²⁵ dış ülkelerde tasarlanan “project” başvurularının ve sonuçlarının da değerlendirildiği bir organ oldu. Bu merkez, aynı zamanda, kendisine yakın değerlendirmeciler sağlamak üzere konferanslar düzenlemeye başladı.

Demokrasi projesi eylem planının stratejisi, ülkelerin iç düzenlerinde toplumla devlet arasına giren bir örgütlenme sağlamak böylece, devlet egemenliğine paralel bir egemenlik kurmaktır. Paralel yönetimin oluşturulma süreci, uygulamada ülkeden ülkeye küçük değişiklikler gösterse de ana program değişmemektedir. İçine sızılan devlet bürokrasisinin de yardımıyla, yaygın bir “medyatik” ve “entelektüel” yedek güç oluşumu ile “manufacturing public perception” adı verilen “kamu-oyu algılama süzgeci üretme” sürecinde, ülke insanların, aslında kendilerine benimsetilmiş olan düşünceleri, ya da eylem planlarını, bizzat kendi kurumlarının, kendi beyinlerinin ürünüymüş gibi algılayıp, uygulamaya geçmeleri sağlanmaktadır²⁶.

Demokrasi projesine katılan Eski Dışişleri Bakanlarından George Schultz, demokrasinin geliştirilmesi faaliyetlerini birbiri ile örtüşen ve

²³ William COLBY: Political Action -In the Open Society, The Washington Post, 14 Mart 1982.

²⁴ Graham E.FULLER: a.g.e., (1996), 53.

²⁵ IFDS: The International Forum For Democratic Studies; Demokrasi İncelemeleri Uluslararası Forumu.

²⁶ Mustafa YILDIRIM; a.g.e., 2004, 31.

güçsüz güç

yakından ilişkili beş alanda yoğunlaştığını ifade etmektedir²⁷;

- Lider yetiştirilmesi; hedef ülkedeki politik liderlerin bulunması, seçimi ve ABD Üniversitelerinde veya bilimsel seminerlerde özel eğitime tabi tutulmasını kapsamaktaydı. Parti yapma çalışmaları da bu eğitimin bir parçası olarak kabul edilmektedir.

- Eğitim; müdahale edilen ülkenin eğitim sistemleri ve medyasını kullanarak ABD politika veya demokrasinin prensipleri ve pratiği ile, ABD'nin karakteri ve değerlerinin hedef kitlelere öğretilmesi faaliyetidir.

- Demokrasi kurumlarının güçlendirilmesi; hedef ülkedeki partileri, sendikaları, medya, işveren ve sivil grupları organize etme, fon sağlama ve tavsiyelerde bulunma faaliyetlerini kapsamaktaydı. Amerikan hükümet dışı kuruluşları bu gayretin çoğunluğunu yerine getirecekti.

- Fikirlerin ve bilginin transferi; müdahil olunan ülkede danışmanlık programları ile entelektüel bir kitle yaratarak ideolojik boşluğu kapatmayı amaçlamaktadır. Bunun için elit hedef kitleye yönelik basılı yayımlar ve forumlar kullanılırken, ideolojik hegemonyanın kurulması için medya, eğitim sistemi ve kültürel faaliyetler ile çeşitli sosyal sınıflara hitap edilmektedir.

- Bireysel ve Kurumsal Bağların Geliştirilmesi; Amerikan bireyleri ve organizasyonları ile hedef ülkedeki karşılıkları arasında sürekli bağ ve çalışma ilişkisi kurmayı amaçlayan bu faaliyetlerin aynı zamanda sınır aşan kurumların gelişmesine de katkı sağlayacağı değerlendirilmiştir.

ABD Ulusal Güvenlik Konseyi üyesi G.John Ikenberry'e göre²⁸; *"Amerikan tek kutuplu dünya düzeni; demokrasi düşüncesi ve hükümetler arası kuruluşların karmaşık ağı etrafında organize edilmiştir. Amerikan sisteminin bu özellikleri, hegemonik gücünün değiştirmek ve susturmak için kullandığı temel manifestosudur."* Ikenberry, ABD'nin demokrasiyi niçin istediğini aşağıdaki şekilde ifade etmektedir;

²⁷ William I. ROBINSON : a.g.e., 1996, 36.

²⁸ G.John IKENBERRY: Strategic Reactions To American Preeminence: Great Power Politics In The Age of Unipolarity, Georgetown University Press, (Washington DC, Dec 2004), 8.

güçsüz güç

- (ABD dışında) Demokratik ülkeler hegemonyaya ve güç kullanmaya daha az elverişli olacaktır.

- Geçirgen demokratik yapılar; Amerikan hegemon gücünün sürekliliği ve etki ağı için gereklidir.

1980'lerden günümüze NED'in en çok ilgilendiği ülkeler Amerikan dış politikasının da öncelikleri oldu²⁹. Demokrasi projesinin üç masum hedefinin olduğu öne sürülmekteydi; mevcut demokrasilerin iç istikrasızlıklarla yok olmaması, yeni demokrasiler kurulması ve demokratik olmayan ülkeler için demokrasinin alternatif teşkil etmesi. Bunun içinde askeri, ekonomik, politik ve ideolojik alanda mücadele edilecekti.

1989 yılında, Çekoslovakya Devlet Başkanlığına gelen Vaclav Havel, demokrasi projesi uygulamalarına bir örnek teşkil etmektedir. Vaclav Havel 1991 yılında NED tarafından verilen demokrasi ödülünün de sahibi oldu. 1998 yılındaki ödülü ise "Project Democracy" operasyonu sonucunda Nikaragua Devlet Başkanlığına getirilen Violeta Chamorro aldı. 2003 yılında Azerbaycan'da yapılan başkanlık seçimleri öncesi muhalefet liderlerinden en ünlüsü İsa Gamber bir yılını ABD'de NED ile birlikte geçirmişti. Eski Sovyetler Birliği ülkelerine egemen olma yolunda İngiliz'lerin demokrasi oyuncusu Westminster Institution, ABD'nin NED'e bağlı örgütleri ile Soros'un "Açık Toplum Elemanları"; Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'ı ele geçirmeyi başardılar³⁰.

Ukrayna için proje lideri; "Ukrayna-Amerika Programı"nu yürüten ve IFSC³¹ Başkanı olan Leslie J.McCuaig idi. "USAID", "Radio Freedom House" ve "Democratic Institute" Ukrayna projesine toplam 97 Milyon dolar harcadılar^{32,33}. Yürütülen faaliyetler; kültürel değişim programı (IFSC), seçmen ve öğrencilerin eğitimi³⁴ (Democratic Institute, Radio Free Europe), sivil toplum örgütleri için eğitim, ağ kurulması,

²⁹ Raymond D. GASTIL: *Aspects of a U.S. Campaign For Democracy*, Goldman and Douglas (Eds.), Aktaran; Michael A. SAMUELS, a.g.e., (1981), 49.

³⁰ Mustafa YILDIRIM, a.g.e., 2004, 87.

³¹ IFSC : Institute For Sustainable Communities.

³² Joel BRINKLEY: Dollars For Democracy? U.S. AID To Ukraine Challenged, The New York Times, 21 Dec 2004.

³³ Max BOOT: *Exporting The Ukraine Miracle*, The Los Angeles Times, 30 Dec 2004.

³⁴ Haber : "Rejim İhracında Yeni Usul", Radikal Gazetesi, 30 Kasım 2004, Sinan OGAN, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM).

güçsüz güç

seminerler (USAID³⁵) ve muhalif partilerin eğitim ve güçlenmesi (IRI, NDI³⁶) şeklinde özetlenebilir. Demokrasi projesinde sıranın Ermenistan, Azerbaycan, Kazakistan, Moldova, ve Mısır'a gelmekte olduğu çok büyük bir sır değildir.

Demokrasi projesi iki temel müdahale biçimi benimsemiştir; ulus-yapma (nation-building) ve rejimin onarılması (regime-restoration). Sınırlı konvansiyonel askeri güç ile birlikte düşük yoğunluklu örtülü ve açık militer vasıtaların kullanıldığı rejim ve iktidar değişikliği "Ulus-Yapma" (Panama, Irak) modeli içindedir. Ağ mekanizmasının esas teşkil ettiği yumuşak güç kullanımı ise "Rejim Onarılması/ Takviyesi"ni (Gürcistan, Ukrayna) hedeflemektedir.

Sonuç olarak, demokrasi projesi; etnik ve dinsel ayrımlar temelinde toplumsal ve siyasal alanda istikrarsızlıklar ve krizler yaratmak için ideolojik yönlendirmeleri de kapsayan bir müdahale aracı olmaya devam etmektedir. Aynı durum "gelişme (kalkınma)" adı altında üretilen konsept içinde de bugüne kadar uygulana gelmiştir. Global hegemonya yalnızca siyasal ya da askeri baskı ile değil, ideolojik araç ve eylemlerle sürdürülebilmektedir.

1.4. Gelişme (Kalkınma) Teorisi :

Gelişme (development) kelimesinin kullanımı İkinci Dünya Savaşı sonrası başta ABD olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinin diğer bir konsept çerçevesi oldu. Bir çok uluslararası kurum ve organizasyon çalışmalarını "gelişme"yi destekleme çerçevesine oturturken, ülkeler; "gelişmiş", "gelişmekte olan" veya "az gelişmiş" gibi sınıflandırmalara tabi tutuldu. Gelişme projesi konsept olarak iki geniş alanda politik amaçlara hizmet etti; a. Modernizasyon, milliyetçilik ve politik gelişme, b. Ekonomik gelişme ve teknolojinin yayılması. Gelişme kavramı tek başına yeterli gelmediğinde yanına yeni bir tamamlayıcı kavram bulundu; ulus yapılandırmak (nation-building).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, özellikle 1950 ve 1960'lı yıllarda

³⁵ USAID : US Agency Of International Development (ABD Uluslar arası Kalkınma Ajansı).

³⁶ IRI (International Republican Institute) ve NDI (National Democratic Institute) demokrasi projelerinin ABD Cumhuriyetçi Partisi ve Demokrat Partisi içindeki uzantılandır.

güçsüz güç

ekonomik ve teknolojik gelişme genellikle anlamdaş gibi anlaşılıyordu. Bu dönemde, ulusal gelişme veya sosyal gelişimin en önemli eksiğinin ekonomik gelişme olduğu belirlenince; gelişme konseptinin klasik okulundan Thomas Malthus, John Stuart Mill ve David Ricardo gibi bilim adamları ekonomik gelişme üzerine odaklandılar. Bu çalışmalar, Marshall Planı ve ABD'nin benzer yardım programlarının belkemiği oldu.

Gramsci, hegemonya mekanizmasını tüketim ilişkilerine bağlamıştı. Ülkelere nüfuz etmenin yolu ise sivil toplumun üstündeki örtüleri kaldırarak toplumun katmanlarını hedef almak, sınır aşan ilişkilerle onları etkilemekti. Bu kapsamda globalleşme içinde sınır aşan sermaye rejimi üç temel işlev görecek³⁷;

a. Mali ve parasal politikaların makro ekonomik sisteme adapte edilmesi,

b. Global ekonomi için gerekli alt yapının (liman, iletişim araçları, eğitim vb.) kurulması ve,

c. Sosyal düzenin global düzenle uyumlu hale gelmesi.

ABD'deki gelişme teorisyenleri modernizasyon ekolünden gelmekteydi. Bunlar içinde Daniel Lerner'in modeli; şehirleşme, literatür, kitleli medyanın genişlemesi, daha yüksek kişi başına gelir ve politik katılım hedeflerine yönelik kendi kendine yeterli gelişme ve modernizasyona giden bir kurumsal gelişme programı önermekteydi³⁸. Lerner'a göre, toplumu modernizme götürecek bir empati geliştirilmeliydi. Kişisel gelişimin geleneksel yapıdan bir geçiş süreci ile modern yaşam tarzına dönüşmesi yani gelişmekte olan modernizasyon nosyonu; Batılı ülkelerin tarihsel modelini izleyecekti. Lerner'a göre modern toplum bir medya sistemi idi. Medya sistemi içinde iletişim kanalını; her tür basın-yayın (broadcast), heterojen kitle, mesaj (haber veya bilgi) ve profesyonel kaynaklar oluşturmaktaydı.

Kalkınma teorisinin en modern destekleyicilerinden biri de Massachusetts Institute of Technology (M.I.T.)'den Profesör Walter

³⁷ William I. ROBINSON : a.g.e., (1996), 36.

³⁸ Daniel LERNER : The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East, Gleonce, IL. Free Press, (1958), 1-102.

güçsüz güç

Rostow'dur. Rostow'a göre, geleneksel bir toplumdan oluşan ülkeler, birikim ve sanayileşmeyi gerçekleştirerek son aşama olan kitlesel tüketime ulaşabilirler. Bu da gelişmenin ta kendisidir. Rostow'dan sonra tüm teknokratlar, gelişmeye ulaşabileceklerine ikna olmuşlardı. Bilmeleri gereken şey, doğru politikaları ve kuramları uygulamayı, katma değer ve sermaye birikimi oluşturmayı, sanayileşmeyi ve kitlesel tüketimi yerine getirmeyi nasıl becerebilecekleriydi.

21'inci Yüzyılın başında dünya gerçekte yirmi dört gelişmiş ülke, 140'tan fazla gelişmemiş ülke, sadece dört adet sonradan gelişmiş (yeni sanayileşmiş) ülke [iki şehir devlet (Singapur ve Hong Kong) ve iki küçük ülke (Güney Kore ve Tayvan)] oluşmaktadır. Bu ülkeler, uzmanların son kırk yıldır "gelişmekte olan dünya" olarak adlandırdıkları nüfusun sadece % 2'sini oluşturmaktadır³⁹. Bu da bugüne kadar uygulanan gelişme (kalkınma) projelerinin gerçekte ne kadar başarılı olduğunun bir göstergesi kabul edilebilir. Üstelik bu dört ülke ekonomik gelişme yolunda önemli ilerlemelere rağmen, ABD ve Avrupa'daki bilimsel, teknolojik ve kültürel gelişmeyi, yaşam standardını ve demokratik gelişmeyi yakalayamadılar.

Gelişme projesi de demokrasi projesi gibi farklı amaçlara hizmet etmekteydi. Soğuk Savaş sırasında bu konsept zayıf ülkelere aynı zamanda iki bloktan birine yakın olarak hem manevra alanı, hem de ekonomilerini finanse etme imkanı sağladı. Stratejik para yardımı bir çok ülkenin gereksiz harcamalarına rağmen hayatta kalmalarını sağlarken onları tüketiciliğe ve müsrifliğe alıştırdı. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile yöntem ve oyuncular yeni bir görünüm aldılar. Yeni oyunun adı neo-liberal düşünceyi merkezine alan küreselleşme idi. Ülkeler; Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO)'nün denetimi altında küresel ekonomiye dahil olma yarışına sokuldular.

Yeni yöntemin oyuncularını olan IMF ve Dünya Bankası'nın ulusüstü siyasi gücü herhangi bir uluslararası yasal temele dayanmaksızın 1980'lerde oluşturulmuştur. Bu düzen, çokuluslu bankaların ve alacaklı hükümetlerin; az gelişmiş ülkelere dış borçlarını tahsil edebilmek ve ödemeleri garanti altına alabilmek

³⁹ Oswaldo De RÍVERO: a.g.e., (2003), 11-12.

güçsüz güç

amacıyla oluşturdukları bir mekanizmadır. IMF ve Dünya Bankası, borçlu hükümetlerin ekonomilerini yeniden düzenlemekte ve bu ülkeleri borçlarını geri ödemeye zorlayan düzenlemeleri sıkı sıkıya takip etmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler nispeten küçük bir sermaye pazarı, büyük kısmı kayıt dışı ekonomine sahip oldukları ve ekonomide IMF ve Dünya Bankası kontrolünde olmaları nedeniyle sürekli gündemlerini; dış borç bulma, ekonomik düzenleme kabul etme ve dış borçlarını yeniden yapılandırma oluşturmaktadır. IMF yardımları daha çok ekonomik istikrar tedbirlerini, Dünya Bankası ise yapısal düzenlemeleri hedef almaktadır. Bu düzenlemeler; kamu harcamalarını kısılması, ihracatın ve yabancı sermayenin teşviki, vergilerin artırılması, özelleştirme ve çokuluslu şirketlere kolaylıklar sağlanması gibi iç istikrar ve güvenliği yakından etkileyen tedbirleri içermektedir.

1970'li yıllarda IMF ve Dünya Bankası'nın rollerinin değişmesi ve ortaya çıkmaya başlayan finans piyasaları neticesinde bugün sermaye veya finans piyasası oyunları ulusal güvenliğe yönelik en önemli tehditlerden biri haline gelmiştir. Serbest piyasa ekonomisi kuralları, global düzeyde yaygınlaştırılarak, dış politika için örtülü müdahale yöntemleri sağlanmaktadır. Çokuluslu şirketlere ve dış sermayeye uygun ortam yaratılması (Grand-Area) hegemonik güce ayrıca bir manevra alanı oluşturmaktadır. Mali spekülasyona dayalı global sistem içerisinde; yatırımcılar, müşterek fonlar, borsalar, kur pazarları, tahviller ve menkul kıymetleri barındıran bir dizi oyun oynanmaktadır.

Finansal yöntemler, ekonomik yönden refahın evrensel kaynağı olarak gösterilen finans piyasalarının yıkıcı olarak kullanılmasını içermektedir. Böylece; merkez bankalarının yönlendirilmesi, borsa işlemleri ile ani para transferi, ulusal paranın değerini yitirmesi, ülkenin sürekli borçlandırılması hedeflenmektedir. Gelişmekte olan ülkeler genellikle euro/dolar olarak borçlandıkları için alacaklıların geri ödemede zorluk çekildiğini hissetmesi halinde, ani sermaye çıkışını kontrol edememekte, para biriminin değeri düşmekte, yatırım azalırken, ithalat fiyatları yükselmekte, enflasyon artmaktadır.

İyi kurgulanan dış borç tuzağı; borçlarını ödeyemeyen ülkenin ekonomi ve güvenliğinin kontrol altına alınmasını hedeflemektedir.

Yüksek faizli ve kısa vadeli kredi, iç piyasadan karlı tahvil ve hisse senedi alınması, pazarlık gücünün yok edilmesi ve özelleştirmenin teşvik edilmesi gibi yöntemler dış borç tuzağının kapanıdır. Dış borcun sonuçları; ulus egemenliğinin sınırlanması, ekonomiye ve iç dengelere müdahale, siyasi baskılara bağımlılık, ekonomik istihbarat kaçağı, ulusal kaynakların kaybedilmesidir. Sonuç olarak IMF ve Dünya Bankası denetimine giren ülkelerin; dış borçları ödeme yeteneği daha da azalmakta ve uluslararası sermaye kurumlarının kontrolünden kurtulamamaktadırlar. Burada Brezilya ve Rusya Federasyonu, IMF'e borçlarını ödeme konusunda istisna olarak gösterilebilir.

1.5. İletişim Teorisi :

İletişim teorisine göre; modernizasyon modeli içerisinde, geleneksel yapıdan modern topluma değişim sözlü iletişim sistemlerinden kitle iletişim sistemlerine değişim ile birlikte gelebilirdi. Böylece kitle ile iletişim kapasitesine sahip medya “değişim çarpanı” olacaktı. Lerner'a göre modernizasyonun medya boyutu ile diğer sosyal kurumlar arasında interaktif bir ilişki vardı. Kısaca, Lerner'a göre kitlesel medya modern toplumda politik gelişimin ön koşulu idi.

Gelişme konsepti döneminde görsel, radyo veya yazılı yayın yolu ile kurulan iletişimin hedeflenen ülkeleri Batıya çekeceği hesaplanmıştı. Kitle yayın organları, liderler ve literatür vasıtası ile bizzat bireye hitap edilerek az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere modern politik ve ekonomik aktörler yaratılması amaçlanmıştı. Bu ülkeler, modernizmin ve yüzyılın gereklerine uygun olarak; doğru tohumlar ekecek, kredileri etkin kullanacak, politik görüşlerini ve isteklerini seslendirmek için uygun kanallar kullanacak ve toplumun gereklerine göre kurumlar oluşturacaktı. Gelişme modeli içinde iletişimin rolü; gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere teknoloji transferi yolu ile kamuoyunda modernizasyon için uygun enformasyon akışı sağlamaktı.

Sovyetlerin çöküşünden sonra iletişim ve gelişmenin hakim paradigması olarak modernizasyon modeli “post-modern”, “bilgi toplumu” ve “küreselleşme” gibi yeni isimler aldı. ABD ve bazı Avrupa ülkeleri tarafından önerilen ve “Yeni Dünya Düzeni” adı verilen yeni

güçsüz güç

modelin temelleri G-8, OECD ve BM Güvenlik Konseyi gibi uluslararası forumlarda tartışıldı. Komünizm sonrası Doğu Avrupa ülkeleri yeni bir sivil toplum oluşturmaktaydı ve onların yeni bir gelişme modeline ihtiyacı olabilirdi. Bu paradigma iletişim ve ekonomi için geliştirilen en son modellerin temel prensiplerini esas alacaktı.

İletişim teorisi pratikte iki problemle karşılaştı; a. Ulusal elit ile diğerleri arasındaki açığı kapatacak köprü sistemler, b. Toplumun farklı sektörleri arasında iletişim ağı ihtiyacı. Bir politik gelişim süreci olarak modernizasyon, politik faaliyetlere imkan veren laiklik (secularization) ve akılcılığı (rationalization) öngören bir politik yapılanmayı gerektiriyordu. Üçüncü Dünya Ülkelerinin politik bir güç olmaktan uzaklaşması, Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte küreselleşme hızının artması; uluslararası sistemde yeni bir global bilgi yapılaşmasının doğmasına yol açtı.

Değişim süreci içinde yeni bir ulus yaratacak bu model içinde; medyanın rolünün artırılması, fikirlerin serbestçe ifadesi, serbest pazar ekonomisi, tüketici toplumu yaratılması, başta karar vericiler olmak üzere elit tabakanın eğitimi, Batı tipi kurumlaşma ve sivil toplum örgütleri, çok partili sistem ve demokrasi süreci, politik katılım gibi taşlar zamanla yerine oturacaktı. İletişim projesi içinde Soros'un açık toplum stratejisi, kamuoyu ön algılama süzgeci, katkılı bilgi sağlama (dezenformasyon) gibi operatif yöntemler; medya, vakıflar, sivil toplum örgütleri ve etki ajanları gibi aktörler ile uygulama alanı buldu.

Demokrasi ve gelişme projeleri ile paralel olarak geçen yarım asırdan fazla süre içinde uluslararası iletişim doğal haber akışı dışında üç örtülü müdahale vasıtası olarak kullanıldı⁴⁰;

- *Politik mücadele aracı olarak* tek yönlü ve insanları yönlendirmeyi amaçlayan; propaganda, ideolojik çatışma, reklam, yeni mit ve klişelerin yaratılma amacı ile,

- *Ekonomik güç vasıtası olarak*; uluslararası gelişim projeleri, iş anlaşmaları, pazarlama, ticaret ve teknoloji transferi haberleri ile açıkça ancak kurnaz bir şekilde daha zayıf veya çevre ülkeler üzerinde

⁴⁰ Hamid MOWLANA: Global Information and World Communication: New Frontiers in International Relations (2nd Edition), Sage Publications, (London, 1997), 6.

hakimiyet kurma amacı ile,

- Daha sinsi ve yaygın karakterde başlı başına bir politik güc olarak; bilgiyi nötr ve serbest katkılı olarak kullanan yöntem ile birkaç ülkenin tekelindeki uluslararası kitle iletişim araçları, telefon servisleri, yazılı eserler, sinema ve televizyon programlarını kullanarak uzun vadeli politik amaçlara yönelik Batılı kültür ve düşünce yapısının (Tabii ki burada bunların tamamen zararlı olduğunu söylemiyoruz) taşınması.

2. Küreselleşme :

Küreselleşme kavramının çıkış noktası “modernite”dir ve bu anlayışa göre bugün içinde bulunduğumuz toplumsal ve siyasal ilişkiler büyük ölçüde siyasal modernitenin ürünüdür. Modernite, global sistem ile ortaya çıkmaktadır. Doğal olarak birbirinden etkilenmektedir⁴¹. Küreselleşme, yeni karşılıklı bağımlılıklara neden olmaktadır. Bu tartışmalar uzun vadede global güvenlik olanaklarını geliştirirken aynı zamanda yeni riskler ve tehlike çeşitlerine de neden olmaktadır.

1960’larda ortaya çıkan küreselleşme (globalleşme) kavramı, 1980’lerde sıkça kullanılmaya başlandı. 1990’lara gelindiğinde ise, bilim adamlarının önemini kabul ettiği anahtar bir sözcük haline geldi. Ekonomi biliminin önde gelen temsilcilerinden ABD’li Nobel ödüllü ekonomist Milton Freidman’ın fikirlerinden yola çıkarak, Batının çoğunluğa dayalı liberal ekonomi hükümetleri, seksenli yıllarda bu dogmayı politikaların temel ilkesi haline getirdiler. Küreselleşme kuramının temel tezi şu idi⁴²; “High-Tech iletişimi, düşük taşıma ücretleri ve sınırsız serbest ticaret, tüm dünyayı tek bir pazarda buluşturacak.”

1990’lı yılların sonuna doğru, Doğu Bloğunun çöküşünün yarattığı dönüşümün; uluslararası alanda güc ilişkilerinde görece bazı değişikliklerin dışında temelde bir değişiklik yaratamayacağı kısa sürede görüldü. Hatta, idealize edilen serbest piyasaya dayalı “liberal”

⁴¹ Y.Furkan ŞEN: Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet, Yargı Yayınevi, (Ankara, 2004), 174

⁴² Hans Peter MARTIN, Harold SCHUMANN: Globalleşme Tuzağı, Ümit Yayıncılık, Çev.:Ö.S. Karadana, M.Kahraman, (Ankara, 1997),17.

bir dünyanın da ancak müdahalelerle kurulabileceği, müdahalelerin hem niteliği, hem de sayısındaki artışla kendini gösterdi⁴³. Bu kapsamda, ABD'nin ve kısmen diğer gelişmiş kapitalist ülkelerin stratejik amaç ve çıkarlarını global düzeyde garanti altına alınmasını sağlayacak güvenlik (ve tehdit) tezlerinin geliştirilmesine hız verildi. Bu çabalar bir anlamda ABD'nin ve NATO gibi örgütlenmelerin içine düştükleri "stratejik vizyonsuzluğu" da aşmaya yönelikti.

"Medeniyetler Çatışması", "Kitle İmha Silahları", "Uluslararası Terörizm" ve mevcut uluslararası sisteme ayak direyen ve tehdit olarak görülen **"Serseri (Rogue) Devletler"** gibi tezler bu kapsamda üretildi. Bu tezler özellikle ABD'nin global stratejik amaçlarını, silahlanma politikasını ve askeri gücüne dayalı liderlik konumunu sürdürebilmesi için gerekli olan ve uluslararası gerginliği farklı bir boyutta pekiştirecek **"Ötekileştirme"** sürecini meşrulaştırmaktaydı. Bu yolla, aynı zamanda "ötekine" (düşmana) karşı "müdahaleci politikaları" uygulayacak gücün gerekliliğinin kabulüne de zemin yaratılabilmekteydi.

Küreselleşme; ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel düzenlemeler üzerinde, coğrafyanın getirdiği kısıtlamaların arka plana itildiği bir sosyal süreç olarak tanımlanabilir⁴⁴. Yeni dünya düzeni ile birlikte ortaya çıkan küreselleşme kavramı, kimilerine göre "ABD'nin tek küresel belirleyici güç olarak rol aldığı mevcut ortamda yeşeren ve ulaşım, iletişim ve bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin itici gücüyle gelişen, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda bazı ortak değerlerin, yerel ve ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılmasını ifade eden bir süreç" ya da "mal, hizmet, sermaye ve gelir hareketlerinin serbest ve hızlı dolaşımı sebebiyle dünyadaki bütün ülkelerin ekonomik ve kültürel bakımdan birbirine daha bağımlı hale gelmeleri, bunun sonucunda da küresel sorunlar karşısında aynı ideolojiyi benimsemeye zorlanmaları"⁴⁵ idi.

⁴³ Yavuz Gökalp YILDIZ: Oyun İçinde Oyun "Büyük Ortadoğu, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, (İstanbul, Nisan 2004), 45-49.

⁴⁴ Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM): Güvenlik Boyutunda Küreselleşmenin Siyasi, Ekonomik, Sosyal, Hukuki ve Askeri Yansımaları ve Türkiye Sempozyum Sonuçları, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, (Ankara, Ekim 2002), 61.

⁴⁵ Can Coşkun AKTAN : Globalleşme, Bölgeleşme ve Yerelleşme, Konulu Konferans, Ege Üniversitesi, (İzmir, Aralık 2002).

güçsüz güç

Küreselleşme özellikle ekonomik ve kültürel nitelikleri ile ulus-devlet yapısını etkilemektedir. Çokuluslu şirketlerden uluslararası organizasyonlara ve global sivil topluma ya da ekonomik etkinliğin ulus sınırların ötesine veya küresel olarak yayılmasına doğru bir eğilim, devletin, ulusal ekonomileri denetleme ve etkileme gücünü sınırlamakta ve böylelikle, ulusal düzeyde devletin gücünü zayıflatmaktadır. Bu durum ulus-devletin küreselleşme karşısında rollerinin yeniden düzenlenmesi ihtiyacı yanında, global düzeyde de bugün için pek mümkün görülmeyen kolektif düzenlemelere ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Kültürel alanda ise iletişim teknolojisindeki gelişimlerin dünyanın küçülme sürecini hızlandırması ile küreselleşme hem kimliklerin evrenselleşmesine, hem de parçalara bölünmesine ve çoğalmasına yol açmaktadır. Ulus-devletlerin geleceği; devletlerin, ulusal kimliğe ilişkin birbiriyle çelişkili durumları nasıl dengeleyeceğine bağlı olacaktır.

Küreselleşmenin bir sonucu olarak; uluslararası şirketler, yatırımcılar ve güçlü uluslararası finans kuruluşları kendi kurallarını uluslararası sisteme kabul ettirerek, gelişmekte olan ülkelere göz açtırmamaktadır⁴⁶. Ulusal devletlerin kalkınma perspektiflerinin böylesine sınırlandırılmış olduğu bu gelişmelerin ulusal güvenlik stratejilerinde de önemli dönüşümlere yol açacağı açıktır.

Küreselleşme aynı zamanda, bir çok fakir ülkeyi dışında tutmak ve içine aldığı ülkelerin yapılanmalarını değiştirmekle eleştirilmektedir. Küreselleşme uluslararası arenaya üç yeni aktörü takdim etmektedir⁴⁷; global sermaye pazarları, uluslararası organizasyonlar ve global sivil toplum. Devletin sınırları bu arenada küreselleşmenin yaptığı bütünleşmeyi yavaşlatan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Dolaylı olarak küreselleşme gelişmekte olan devletlerin yapılarını çökertmektedir⁴⁸. Küreselleşme sürecine uyum sağlamak isteyen ulusal-uluslararası düzeydeki kurumların pek çoğu kabuk değiştirmektedir.

⁴⁶ Hasan KÖNİ: Yeni Hegemonya ve Türkiye, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Der. Ümit ÖZDAĞ-Dr.Y.KALAFAT-M.S.EROL: 21'inci Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, 1 nci Cilt, (Ankara, 2003), 20.

⁴⁷ Daniel W.DREZNER: Who Rules? The Regulation of Globalization, Chicago University Press, (Chicago, Nov 2004), 271-272.

⁴⁸ Gülten KAZGAN : Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen, Bilgi Üniversitesi Yayınları, (İstanbul, Kasım 2000).

güçsüz güç

Küreselleşmenin en önemli olgusu “etki yaratma” yeteneği; ülkeleri ve toplumları etkileme yeteneğidir. Bu etkileri alıcı konumunda olanlar yani küreselleşmeye ayak uydurmamayanlar sürekli bir kırılabilirlik ve hassasiyet duygusu ile küreselleşme ve küreselleşmenin temsil ettiği değerlere karşı “savunmaya dayalı refleks” geliştirmektedirler⁴⁹. Gerçekte çok az sayıda ülke küreselleşmenin ortaya çıkardığı imkanları yönlendirebilecek bir konuma ve yeteneğe sahiptir. Böylece küreselleşme süreci, ulus-devleti kendi çıkarı doğrultusunda yeniden şekillendirmekte veya diğer bir deyişle bu süreçte ulus-devlet yeniden yapılanma sürecine girmektedir.

Neo-liberal politikalar açısından bakıldığında küreselleşmenin ana hedefi gelişmiş ülkelerin ve bu ülkelere yerleşmiş ya da bu ülkeleri bir üs olarak kullanan çokuluslu şirketlerin rahatlıkla girip çıkabilecekleri her türlü yasal düzenlemeden ve vergi gibi yükümlülüklerden muaf ve tek tip hale getirilmiş “serbest piyasa ekonomisi”dir⁵⁰. Ancak, hedeflenen “serbest piyasa ekonomisi” değil, sanayileşmiş ülkelerin ayakta kalmasını, mevcut güçlerini arttırarak sürdürülebilir kılmasını sağlayacak, “küresel hegemonya” yaratmaktır. Küreselleşme, hedeflediği ülkedeki üretim faktörlerinin ve ekonominin hukuki ve fiziki alt yapısının ve yönetimin tamamen çokuluslu şirketlerin egemenliğine terk edilmesini öngörmektedir. Yani ticaretin önündeki engellerin kaldırılması gibi parlak bir sözün ardında, yarım kalmış hegemonya planlarının uygulanması yatmaktadır.

Bu sistemin en rahatsız edici yönü, dünya çapındaki şirketlerin, hükümetlerin kendi halklarının yararına olan politikaları yürütmelerine engel olma gücü ve olanağıdır. Ulus-devletlerin liderleri kendi toprakları üzerinde bir zamanlar sahip oldukları kontrolün büyük kısmını yitirmektedirler. Ulus-devletin çağın gereklerine uygun olmayan vergi yasaları, sermaye akışı ve faiz oranlarını kontrol amaçlı geleneksel yöntemleri, herkese iş sağlama politikaları ve kaynak geliştirmeye eski yaklaşımları gittikçe uygulanamaz hale gelmektedir.

⁴⁹ Turan MORALI: Küreselleşmenin Siyasi Boyutları ve Güvenlik Stratejilerine Etkileri, Genelkurmay Başkanlığı, Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik, Birinci Uluslararası Sempozyum Bildirileri, İstanbul, 28-29 Mayıs 2003, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, (Ankara, 2003), 1-5.

⁵⁰ Mustafa ÇINKI: Rant Lordları, Ümit Ofset Matbaacılık, (Ankara, 2004), XVI.

güçsüz güç

Küreselleşmenin ulusal güvenliğe etkilerini aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz;

a. Uluslararası ve ulusüstü yapıların gelişmesi ulusal egemenliğin kaybına yol açmaktadır. Ulus-devletin yeniden yapılanmaya ve rollerini yeniden belirlemeye, ulusal güvenlik konusunda yeni yöntem ve vasitalara ihtiyacı vardır.

b. Küresel ekonomik bütünleşme ekonominin ulusal denetimini ve hükümetlerin etkinliğini sınırlamakta, devleti güçsüzleştirmektedir. Ekonomi, ulusal gücün lokomotifi olarak ortaya çıkarken uluslararası ekonomik aktörlerin (Çokuluslu şirketler, IMF, Dünya Bankası vb.) ulusal ekonominin gelişmesindeki belirleyici rolü ekonomik güvenliği ulusal güvenliğin en önemli güvenlik parametresi haline getirmiştir.

c. Küresel iletişim devletin sınırlarının kontrolünü daha da güçleştirmiştir. Ulusötesi sosyal ve dini hareketler ulusal güvenliğe meydan okumaktadır. Ulusal birlik; etnik ve dinsel çeşitlilik ve devletten özerklik taleplerinin tehdidi altındadır.

Sonuç olarak; küreselleşme sürecinin genişlemesi ve gelişmesi ile ulus-devletin etkinliği arasında ters orantının olduğu söylenebilir. Ulus-devletin egemenlik alanı ve özellikle ekonomik alandaki işlevleri ne kadar sınırlandırılırsa küreselleşme sürecinin genişlemesi ve gelişmesi o derece hızlı olacaktır. Küreselleşme ile birlikte gücün yeniden biçimlendirilmesi ihtiyacı küreselleşme ve güvenlik arasında kavramsal bir bağ oluşturmaktadır. Küreselleşme ulusal ve uluslararası düzeyde gücün yeniden biçimlendirilmesi için veya başka bir deyişle otorite alanlarının kayması ve yeniden yeni aktörlerin oluşması için yeni ortamlar üretmektedir⁵¹.

3. Yeni Muhafazakarlık (Neo-Conservatism: Neo-cons) ve Büyük Orta Doğu Projesi :

Yeni muhafazakar akımın felsefi temellerinin atılmasında Yahudi kökenli ABD'li Akademisyen Prof.Leo Strauss'un geliştirdiği "siyaset felsefesi" en önemli teorik altyapıyı oluşturmaktadır. Strauss,

⁵¹ Ersel AYDINLI: Küreselleşme ve Güvenlik, Avrasya Dosyası, Güvenlik Bilimleri Özel, ASAM Basım Evi, Cilt: 9, Sayı: 2, (Ankara, Yaz 2003), 43.

güçsüz güç

Modernitenin ahlaki değerleri ve erdemi reddetmesi nedeniyle yeryüzünde iki tiranlık oluştuğunu ve siyasal rejimlerin insanları biçimlendirdiğini söylemekte, dünyada iyi ve kötü rejimlerin bulunduğunu ve iyi rejimlerin görevinin kötülere karşı mücadele etmek olduğunu vurgulamaktadır. Amerikan rejimi ise var olan kötüler içinde en az kötü olanıdır.

Strauss kadar yeni muhafazakar hareketin oluşmasında etkin rol oynayan askeri stratejist Albert Wohlstetter, “Yıldız Savaşları” projesinin fikir babasıydı. Amerikan yeni muhafazakarlığı, kültürel ve siyasal bir gelenekçilikten çok, yeni hegemonya ihtiyaçlarına denk gelen felsefi içerikli bir siyasal harekettir.

Yeni muhafazakarlar bugün Amerikan basınında, think-tank kuruluşlarında (vakıf, enstitü) akademik çevrelerde, basında ve çeşitli siyasal oluşumlarda ciddi bir etki ve örgütlenme ağına sahiptirler. Örgütlü oldukları tanınmış vakıf, enstitü ve medya kuruluşları şöyle sıralanabilir⁵²;

- Medya kuruluşları; National Review, Commentary, Fox News, The Weekly Standart, Wall Street Journal, The New Republic.

- Vakıf, enstitü ve diğer oluşumlar; Hudson Institute, American Enterprise Institute, The Heritage Foundation, Project For New American Century.

Neo-cons görüşe göre Soğuk Savaş’ın bitimiyle beraber “haydut devletler” çoğaldı ve tehdit yayılarak küreselleşti. Kasım 2000’de iktidara gelen Cumhuriyetçi George W.Bush yönetiminin, ulusal güvenlik stratejisine yeni bir yapılanma kazandırmaya çalıştığı dönemde, 11 Eylül saldırılarının gerçekleşmesi, yeni güvenlik stratejisine geçiş sürecini de hızlandırdı.

Yeni doktrinin esasını, ABD’nin küresel egemenliği önündeki engelleri gerekirse “zor kullanarak” kaldırma siyaseti oluşturmaktadır. Neo-cons’lara göre; kimin, nerede ve ne zaman saldıracağından çok, olası bir saldırganın hangi olanaklarla harekete geçeceğini hesaplayarak ona

⁵² Merdan YANARDAÇ: Yeni Muhafazakarlar (Neo-Cons), Chiviyazıları Yayınevi, (İstanbul, 2004), 38.

göre hazırlanmak gerekmektedir⁵³.

Önleyici saldırı hakkını kendinde bulan Amerika Bileşik Devletleri, bütün bu hedeflere yönelirken, Strauss'un görüşlerini izlemekte ve kendisini "iyi ve doğrunun temsilcisi" olarak görmektedir. Çıkarlarına aykırı bulduğu ülkeler ise "şer eksenine" dahil olabilir. Nitekim, Şer Ekseni içerisinde yer alan Irak'ın işgalinden kısa bir süre sonra, daha önce sessiz sedasız think-tank kuruluşlarında geliştirilen Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) ortaya atılmıştır.

Büyük Orta Doğu Projesi, ABD'nin küresel sorumluluklarını yerine getirme görevinden ziyade ABD'nin dünyayı yeniden şekillendirmesi için bir müdahale biçimi olarak algılanmaktadır. ABD'nin çıkarlarına uygun olmayan ülkelerin gücü sınırlandırılırken, dünyayı neo-liberal pazar olarak kavrayan anlayış bu pazara güvenlik(!) sağlayacaktır⁵⁴. Böylece ülkelerin ulusal çıkarları da ABD tarafından tanımlanmakta, onun izin verdiği ölçüde ülkeler çıkarlarının korunması işlevini yerine getirmektedirler. Projenin uzun vadeli hedefinin; zorlayıcı diplomasi ve örtülü faaliyetler ile bölge ülkelerinde rejimleri restore etmek, uzun vade de rejim değişiklikleri sağlamak ve piyasa ekonomisi kuralları ile bölgeye daha fazla nüfuz etmek olduğu değerlendirilebilir.

4. ABD'de Yeni Kuramsal Çalışmalar ve Strateji Arayışları :

ABD'de yeni kuramlar ve strateji arayışları sürekli bir tartışma konusudur. Soğuk Savaş sona erdiğinde Körfez Savaşı için oluşturulan koalisyon döneminde vizyon arayışlarına ilk verilen cevap Başkan George HW Bush tarafından telaffuz edilen "yeni dünya düzeni (**new world order**)" idi. Ancak, bu vizyon iyi tanımlanmamış olduğu için entelektüel çevrelerde tutmadı. Yeni dünya düzeni, geleneksel ABD ulusal güvenlik ve askeri güç kullanımı anlayışına uymayan; ulusal çıkarların çokuluslu koalisyonlar dahilinde ve BM çerçevesi içinde elde edilmesini işaret eden bir eğilimdi.

Clinton'ın vizyonu ise ilk defa Dışişleri Bakanı M.Albright

⁵³ Merdan YANARDAÇ, a.g.e., 2004, 50.

⁵⁴ Yavuz Gökçalp YILDIZ: a.g.e., (Nisan 2004), 69

güçsüz güç

tarafından ifade edilen “tartışmacı çoktaraflılık (**assertive multilateralism**)” stratejisi temelinde dünya olaylarına daha olumlu bir pencereden bakan “yapıcı angajman (**constructive engagement**)” olarak isimlendirildi. Clinton vizyonu, daha politik ilişkiler ve özellikle ekonomik bağlar ile dünya da barış ve güvenliğin sağlanmasında ana itici unsurun globalleşme olacağını öngörüyordu. ABD çıkarlarına çok daha düşkün olan oğul Bush iktidara geldiğinde başlangıçta diğerleri gibi yumuşak güç uygulamaları ve “ulus-yapma” peşinde koşmayacağı düşünülüyordu. 11 Eylül saldırıları Bush’un yeni büyük stratejisinin esaslarını yerine oturttu⁵⁵; uluslararası terörizme karşı bitmeyen savaş, önleyici müdahale, saldırgan tek taraflılık (**agressive unilateralism**) ve ABD askeri üstünlüğünün korunması.

Bush’un dış politikasının öncelikleri ve uygulama alanları 1990’lar süresince yeni muhafazakar ekip tarafından şekillendirilmişti. Çıkış noktası yeni muhafazakar hareketin (**neo-cons**) merkezi olan “The Project For The New American Century” isimli düşünce kuruluşu içinde Paul Wolfowitz tarafından hazırlanan taslak Savunma Politika Kılavuzu ve “Ulusal Güvenlik” dergisinde Charles Krauthammer imzası ile yayımlanan “Tek Kutuplu Dünya’ya Doğru” başlıklı makale idi.

Paul Wolfowitz, I.Lewis Libby ve Zalmay Khalilzad gibi Savunma Bakanlığı’nın askeri stratejist ve analizci bir grubu yeni muhafazakar hareketin askeri stratejisini hazırladılar. Askeri strateji neo-realizm doğrultusunda ABD askeri gücünün rakip tanımadan ve sınırlama olmadan kullanılmasını öngörüyordu. ABD tek kutuplu dünya’da tek hegemon güç olmanın avantajını kararlılıkla kullanacaktı. Askeri güç kullanımı için kimsenin onayı istenmeyecek ve bir yandan serbest Pazar ekonomisine dayalı demokrasilere geçiş sağlanacaktı. ABD stratejisine hakim olan paradigmanın yeni adı bizzat yeni muhafazakar hareketi yaratan Krauthammer tarafından “demokratik realizm (**democratic realism**)” olarak isimlendirilmektedir.

Yukarıdaki eğilimlere ilave olarak geliştirilen diğer stratejileri kısaca özetlemekte fayda bulunmaktadır. Bunlardan biri Demokrat Parti’nin uzantısı olan The Progressive Policy Institute isimli think tank

⁵⁵ Tom BARRY : “Toward A New Grand Strategy For U.S. Policy”, IRC Strategic Dialogue No.3, 13 December 2004, 1.

güçsüz güç

kuruluşu tarafından geliştirilen “ilerici uluslararasılık (**progressive internationalism**)” stratejisidir. Bu strateji neo-con'lara büyük ölçüde katılmakta ancak demokrasi projeleri için NED faaliyetlerinin ve çok taraflılığın daha fazla kullanılmasına vurgu yapmaktadır⁵⁶. John Ikenberry ve Charles A. Kupchan tarafından geliştirilen **liberal realism**⁵⁷ ise ABD yumuşak gücünü kullanarak serbest Pazar ekonomileri ve demokrasiyi yayarken yükselmekte olan güç merkezlerini ABD hegemonyasının kontrolünde tutmayı amaçlamaktadır.

Muhafazakar Nixon Center'in Başkan Yardımcısı olan Clifford Kupchan ise “şefkatli realizm (**compassionate realism**⁵⁸)” ile Bush yönetimini diğer ülkelerin onayını almadan yaptığı askeri operasyonlar neticesinde diğer ülkelerin daha fazla kışkırtılmasının ABD için tehlikeli sonuçlarına dikkat çekmekte ve çok taraflı bir dünyada Real-politik'in sürdürülmesi için uluslararası onayın alınmasını istemektedir. Ayrıca, ekonomi ve güvenlik çıkarları ile sınırlı kalmayarak demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesi yanında, organize suçlar ile mücadele, uyuşturucu trafiğinin önlenmesi, iklim değişiklikleri gibi moral değerlerin de kullanılarak yeni gündem maddeleri yaratılmasını öngörmektedir.

İkinci kez başkan olan George W. Bush ve yeni Dışişleri Bakanı Rice tarafından açıklanan yeni dönemin stratejik hedeflerini⁵⁹; demokrasi projelerinin desteklenmesi, yenilenen diplomasi ile soğuyan ittifakların canlandırılması, Orta Doğu Barış süreci ile İran ve Kuzey Kore'den gelen nükleer tehdit ile mücadele oluşturmaktadır. Bush'un yeni dönem politikasının demokrasi projelerini öngören idealizm ile zor kullanan realizm arasında nazik bir dengeye oturduğu genel kabul gören bir yorumdur.

⁵⁶ The Progressive Policy Institute : “Progressive Internationalism: A Democratic National Security Strategy”, October 2003. www.ndol.org/documents/Progressive_Internationalism_1003.pdf, www.irc-online.org

⁵⁷ G.John IKENBERRY, Charles A. KUPCHAN: Liberal Realism . The Foundation Of A Democratic Foreign Policy”, National Interest, Fall 2004. www.nationalinterest.org/ME2/default.asp

⁵⁸ Clifford KUPCHAN: “Real Democratik”, Fall 2004. www.findarticles.com/p/articles/mi_m2751/is_77/ai_n6353160.

⁵⁹ Robert NOLAN : Bush II : Balancing Realism And Idealism”, Foreign Policy Association, 20 January 2005.

5. Türkiye İçin Sonuçlar :

Bir ulus-devlet ancak bir güç politikası uygulayabilirse; dostça olmayan davranışları caydırır, kendi ulusal çıkarlarını ve bağımsız iradesini koruyabilir. 21'inci Yüzyıl hegemonik güç projeksiyonlarının hedefi ulus-devlet yapılarının yok edilmesi ve ağ stratejisi ile kontrol altında tutulmasıdır. **Yürütülen örtülü ve sinsi metotların hedefi ulus-devlet elindeki güç unsurlarının elinden alınması, egemenliklerin iç ve dış ağlara transferidir.** Nitekim, demokrasisi restore edilen, rejimi ve kimliği yeniden tanımlanarak Batılı ve modern dünyaya kazandırılan - esasında Batılı isteklere ayak uydurmak için ulus-devletleri yeniden kurgulanan ülke örneği gittikçe artmaktadır.

Hegemonik güçler, hiçbir zaman Batılı ve modern olma yarışında hep geriden gelecek, ulusal gücü ve egemenliği önemli ölçüde erozyona uğramış, küreselleşme ve modern bilgi toplumu anlayışı içinde ekonomilerini ve bilgi sistemlerini dışarıya bağlamış, kısaca güç tatbik kabiliyeti olmayan her biri "**güçsüz güç**" olarak tanımlanabilecek ulus-devletlerden oluşan ikinci sınıf devletler topluluğu yaratmayı hedeflemektedir. Ulus-devletler üzerinde oluşacak ve hegemon güçlerin hakim olduğu ulusüstü güçler ile çifte yapı ve egemen ağlar ile yönetilecek bir dünyaya doğru gitmekteyiz. Ulus-devletlerin sınırları yavaş yavaş ortadan kalkacak, küreselleşme içinde kaybolan ekonomik ve enformatik parametreler yanında siyasi dinamikler de ulusüstü yapıların kontrolüne girecektir.

21'inci Yüzyılın güçsüz güçleri olacak ulus-devletlerin ortak özellikleri; üst yapılar ve ağlar içinde iç ve dış güvenlik parametreleri ile ulusal egemenliklerinin dışarıdan kontrol edilir durumda tutulmaları ve kendi güvenlik ortamlarını şekillendirecek güç politikası uygulayamamalarıdır. Bu tehdidi aşmanın tek yolu ise ulusal güvenlik ve istihbarat fonksiyonları arasındaki ilişkiden yola çıkarak, bu fonksiyonların bizzat kendisini ulusal gücün ve güvenlik politikalarının odağına koymak, ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda egemen güç ile mücadele edecek uygun yöntem, aktör ve vasıtalara sahip olmaktır.

Bölgesel şartlar, güç merkezlerinin yakın coğrafyasına dayatmaları, iç ve dış güvenlik sorunları nedeniyle Türk Dış Politika oluşturma ve uygulama sürecinde bir an önce yapısal, yönetsel ve

güçsüz güç

politik vasıtalar bakımından temel değişikliklere gidilmelidir. Tek boyutlu ve salt güvenlik odaklı politikalar yerine ulusal çıkar endeksli olarak belirli stratejiler içinde bitişik coğrafyalara açılım sağlayan yeni kavramsal açılımlar; hegemonun biçtiği rol yerine hegemon ile ortak veya bağımsız düşünme, uygulama refleksi sağlamalıdır.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bu projeksiyon çerçevesinde güvenlik ortamını şekillendirme ve ulusal çıkarları barıştan itibaren koruma ve kollama stratejisi "barıştan itibaren angajman" konsepti ile sağlanabilir⁶⁰. Bu konseptin alt unsurlarını ise; ulusal çıkarların yoğunlaştığı coğrafyaları izleyecek stratejik bir istihbarat sistemi, stratejik kuvvet yayma (power projection) kabiliyeti ve ülke dışında varlık bulundurmaz. Söz konusu konsept çevresinde kuvvet yapısı ise ülke coğrafyasına bitişik coğrafyalara odaklanan bugünkü modern silahlı kuvvetler anlayışına uygun Müşterek Bölge K.lıkları⁶¹ ile fonksiyonel komutanlıklardan meydana gelmelidir.

Geleceğe ilişkin stratejik vizyonun belirlenmesi maksadıyla, stratejik öngörü oluşturacak kadroların yetiştirilmesi ve kurumsal yapıların oluşturulması; beklenmeyen gelişmeler karşısında birbirine alternatif olacak senaryoların üretilmesi; geleceğe ilişkin uzun dönemli stratejik hedeflerin belirlenerek bunların gerçekleştirilmesinin koşullarının üretilmesi zorunludur. Bu kapsamda; kısa, orta ve uzun vadeli projeksiyonlar, politikalar, alternatif stratejiler üretecek kurumsal alt yapı, kadro ve kabiliyetler geliştirilmelidir.

Yeni güç politikalarının savaşçıları; sivil toplum örgütleri, hükümet dışı örgütler, şirketler, etkinlik sağlanan uluslararası örgütler gibi yapısal ve kurumsal unsur ve süreçler olacaktır. Ulusal çıkarlar doğrultusunda yapısal ve kurumsal güç unsurlarının -ağ stratejisi ile, bir araya getirecek bir sistem oluşturulmalıdır. Eğitim kuruluşları, vakıflar, araştırma merkezleri, enstitüler, NGO'lar gibi örgütlenmeler aracılığı ile bir yandan dış politikayı destekleyecek örtülü istihbarat fonksiyonları

⁶⁰ Sait YILMAZ : "Modern Orduların Yeniden Yapılanma Faaliyetleri Işığında TSK.lerinin 21'inci Yüzyıla Yönelik Konsept ve Kuvvet Yapısı Nasıl Olmalıdır?", Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı : 358, (Ankara, Ekim 1998), 51.

⁶¹ Müşterek Bölge Komutanlıkları, Türkiye'nin dört bitişik coğrafyasını sorumluk sahası olarak paylaşan; Balkanlar, Ege ve Doğu Akdeniz, Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya K.lıkları ismini alabilir.

güçsüz güç

yerine getirilirken, açık faaliyetler kapsamında diğer ülkelerin kamuoyu ulusal politikalarımız konusunda yönlendirilmelidir.

Ulus-devlet yapısı, ulus kimliği ve birliğini koruyacak altyapı dönüşümleri yeni ulusal güvenlik politikasının merkezinde olmalıdır. Ancak, Türkiye, ulusal güvenliği açısından içe kapalı bir tutum izlememeli, jeopolitik konumuna uygun yeni roller belirlemelidir. Dış politikanın kapsayıcılığı artırılarak; Avrasya projeksiyonunu içeren, ekonomik ve kültürel kodlar üzerinde bir teorik yapı ve buna uygun stratejiler oluşturulmalıdır. Türkiye, 21'inci Yüzyılın en dinamik alanlarından birisi olacağı şimdiden belli olan Avrasya alanının oluşmasında politik, ekonomik, sosyal, kültürel öncülüğü üstlenerek, yeni yüzyıla yeni misyonu ile yön vermelidir.

Türkiye'ye karşı uygulanan amansız propaganda ve psikolojik savaş yoğun bir şekilde devam etmektedir. Türkiye, güçlü ve dış etkilere dayanaklı bir demokrasiye sahip olmak istiyorsa, öncelikle, en az ABD, İngiltere ve Almanya'daki kadar güçlü bir devlet yapılanmasına sahip olmalıdır. Bu kapsamda, güvenlik ve istihbarat fonksiyonları ile ilgili devletin yapısal değişikliklere gereksinimi bulunmaktadır. Fonksiyonel bir güvenlik ve istihbarat sistemi içerisinde modern istihbarat imkan ve kabiliyetleri ile donatılmış yeni güvenlik kurgusunun açık ve örtülü dış politik vasıtaları ve yöntemleri barıştan itibaren kullanacak şekilde Batı da ki örneklerine benzer biçimde Milli Güvenlik Kurulu çatısı altında oluşturulması gereklidir.

KAYNAKÇA

- 1) AKTAN Can Coşkun: Globalleşme, Bölgeleşme ve Yerelleşme, Konulu Konferans, Ege Üniversitesi, (İzmir, Aralık 2002).
- 2) ARI Tayyar: Uluslararası İlişkiler Teorileri; Çatışma, Hegemonya, İşbirliği, ALFA Yayınları, (İstanbul, 2002).
- 3) ALEXANDER Jeffrey C.: Modern, Anti, Post and Neo, New Left Review, C.120. (1995).
- 4) AYDINLI Ersel: Küreselleşme ve Güvenlik, Avrasya Dosyası, Güvenlik Bilimleri Özel, ASAM Basım Evi, Cilt: 9, Sayı: 2, (Ankara, Yaz 2003).
- 5) BARRY Tom: "Toward A New Grand Strategy For U.S. Policy", IRC Strategic Dialogue No.3, 13 December 2004.
- 6) BERKOWITZ Bruce D. and GOODMAN Allan E.: Strategic Intelligence For American National Security, Princeton University Press, (Princeton, 1989).
- 7) BLUM William: Haydut Devlet, Yeni Hayat Kütüphanesi 2.Baskı, (İstanbul, Ağustos 2003)
- 8) BOOT Max: Exporting The Ukraine Miracle, The Los Angeles Times, 30 Dec 2004.
- 9) BOSTANOĞLU Burcu: Türkiye – ABD İlişkilerinin Politikası, İmge Kitabevi, (Ankara, 1999).
- 10) BRINKLEY Joel: Dollars For Democracy? U.S. AID To Ukraine Challenged, The New York Times, 21 Dec 2004.
- 11) COLBY William: Political Action -In the Open Society, The Washington Post, 14 Mart 1982.
- 12) ÇINKI Mustafa: Rant Lordları , Ümit Ofset Matbaacılık, (Ankara, 2004).
- 13) DREZNER Daniel W.: Who Rules? The Regulation of Globalization, Chicago University Press, (Chicago, Nov 2004).
- 14) FULLER Graham E.: Demokrasi Tuzağı, Altın Kitaplar Yayınevi, Türkçesi: Meral GASPIRALI, (İstanbul, 1996).

- 15) GASTIL Raymond D.: Aspects of a U.S. Campaign For Democracy, Goldman and Douglas (Eds.), Aktaran; Michael A. SAMUELS, a.g.e., (1981).
- 16) GERSHMAN Carl: Fostering Democracy Abroad: The Role of the National Endowment For Democracy, Speech Delivered to the American Political Science Foundation Convention, August 29, 1986.
- 17) HUNTINGTON Samuel P.: Political Order in Changing Societies, Yale University Press, (London, 1968).
- 18) IKENBERRY G.John, KUPCHAN Charles A. : Liberal Realism . The Foundation Of A Democratic Foreign Policy”, National Interest, Fall 2004. www.nationalinterest.org/ME2/default.asp
- 19) IKENBERRY G.John: Strategic Reactions To American Preeminence: Great Power Politics In The Age of Unipolarity, Georgetown University Press, (Washington DC, Dec 2004).
- 20) İNAN Arı: “Düşünceleriyle Atatürk”, Türk Tarih Kurumu, (1999, Ankara), 63; K.K.K.lığı, “Atatürk’ün Veciz Sözleri”, Üçüncü Basım, (Ankara, Mart 2002).
- 21) KAHN David: An Historical Theory of Intelligence, Intelligence and National Security Dergisi 2001’den çeviren Avrasya Dosyası, İstihbarat Özel, Cilt.8, Sayı:2, (Ankara, Yaz 2002).
- 22) KAZGAN Gülten: Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen, Bilgi Üniversitesi Yayınları, (İstanbul, Kasım 2000).
- 23) KESSELMAN Mark: “Order or Movement? The Literature of Political Development As Ideology”, World Politics, (October 1973).
- 24) KÖNİ Hasan: Yeni Hegemonya ve Türkiye, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Der.Ümit ÖZDAĞ-Dr.Y.KALAFAT-M.S.EROL: 21’inci Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, 1 nci Cilt, (Ankara, 2003).
- 25) KRASNER Stephen D.: Structural Causes and Regime Consequences: Regimes As Intervening Variables, International Organization, C.36, No.2, (1982).
- 26) KUPCHAN Clifford: “Real Demokratik”, Fall 2004.

www.findarticles.com/p/articles/mi_m2751/is_77/ai_n6353160.

27) LERNER Daniel: The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East, Gleonce, IL. Free Press, (1958).

28) MARTIN Hans Peter, SCHUMANN Harold: Globalleşme Tuzağı, Ümit Yayıncılık, Çev.:Ö.S. Karadana, M.Kahraman, (Ankara, 1997).

29) MEAD Walter Russell: Special Providence American Foreign Policy And How It Changed The World; Routledge, Taylor and Francis Books, (New York&London, 2002).

30) MORALI Turan: Küreselleşmenin Siyasi Boyutları ve Güvenlik Stratejilerine Etkileri, Genelkurmay Başkanlığı, Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik, Birinci Uluslararası Sempozyum Bildirileri, İstanbul, 28-29 Mayıs 2003, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, (Ankara, 2003).

31) MOWLANA Hamid: Global Information and World Communication: New Frontiers in International Relations (2nd Edition), Sage Publications, (London, 1997).

32) NOLAN Robert : Bush II : Balancing Realism And Idealism”, Foreign Policy Association, 20 January 2005.

33) ÖZDAĞ Ümit: 21’inci Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, 1’inci Cilt. Ümit ÖZDAĞ-Dr. Y. KALAFAR-M. S. EROL: Türk Tarihinin ve Geleceğinin Jeopolitik Çerçevesi, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, (Ankara, 2003).

34) RIVERO Oswaldo De, “Kalkınma Efsanesi”, Çitlembik Yayınları, Çev.: Ömer KARAKURT, (İstanbul- 2003).

35) ROBINSON William I.: Promoting Polyarchy: Globalization, US Intervention and Hegemony, Cambridge Studies in International Relations, Cambridge University Press, (Cambridge, 1996).

36) SCHULTZ Richard H. Jr.: Low Intensity Conflict, Future Challenges and Lessons From the Reagan Years, Survival, International Institute For Strategic Studies, No. 2, Paddock, “Military Pyschological Operations” , (1989).

37) SHERMAN Kent: Strategic Intelligence For American World Policy,

Princeton University Press, (Princeton, 1949).

38) Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM): Güvenlik Boyutunda Küreselleşmenin Siyasi, Ekonomik, Sosyal, Hukuki ve Askeri Yansımaları ve Türkiye Sempozyum Sonuçları, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, (Ankara, Ekim 2002).

39) ŞEN Y.Furkan: Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet, Yargı Yayınevi, (Ankara, 2004)

40) The Progressive Policy Institute: “Progressive Internationalism: A Democratic National Security Strategy”, October 2003. www.ndol.org/documents/Progressive_Internationalism_1003.pdf, www.irc-online.org

41) YANARDAĞ Merdan: Yeni Muhafazakarlar (Neo-Cons), Chiviyazıları Yayınevi, (İstanbul, 2004).

42) YILDIZ Yavuz Gökalp: Oyun İçinde Oyun “Büyük Ortadoğu, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, (İstanbul, Nisan 2004).

43) YILMAZ Sait, “Ulusal Güvenlik ve İstihbarat”, Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, (Ankara, Şubat 2005).

44) YILMAZ Sait: “Modern Orduların Yeniden Yapılanma Faaliyetleri Işığında TSK.lerinin 21’inci Yüzyıla Yönelik Konsept ve Kuvvet Yapısı Nasıl Olmalıdır?”, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı: 358, (Ankara, Ekim 1998).

İRAN NÜKLEER PROGRAMININ TÜRKİYE'NİN GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ

Yazar : Dilek AYDIN*

Arif TEKBIYIK**

Özet

Uzun süredir dünya gündemini meşgul eden İran nükleer sorununda, tartışmalar "nükleer güç" çevresinde odaklaşsa da, asıl sorun ABD-İran arasındaki çıkar çatışması olduğu söylenebilir. İran'ın nükleer silah üretebilecek kapasiteye ulaşması ve bu çalışmaların, Rusya Federasyonu ve Çin gibi küresel aktörlerce desteklenmesi başta Türkiye olmak üzere, bölge ülkelerin güvenlik algılamalarını değiştirmektedir. Bu amaçla çalışmada, İran'ın nükleer güç olma yolundaki çabaları ve bu gelişmeler karşısında başta ABD olmak üzere diğer küresel aktörlerin tutumu incelenerek, Türkiye'nin güvenliğine olan etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Kasr-ı Şirin antlaşmasından bu yana Türkiye ile sınır komşusu olan İran'ın nükleer silah üretebilecek teknolojiye erişmesi, bölgedeki stratejik dengeleri değiştirebilecektir. Dolayısıyla böyle bir güce kavuşan İran, Orta Asya ve Kafkasya Bölgesinde, İslami rejim politikalarını yaymak isteyebilir. Böyle bir atmosferde, nükleer silaha sahip olmayan Türkiye'de, nükleer silah edinmesi gerektiği konusundaki tartışmaların gündeme gelmesi muhtemel görülmektedir. Ayrıca, başta diplomasi olmak üzere diğer araçların yarıtsız kalması ABD'nin İran'a yönelik askerî müdahalesine zemin oluşturabilir ve bu durumda Türkiye taraf tutmaya zorlanabilir. Türkiye, ABD'nin stratejik ortağı olması sebebiyle İran ile bugüne kadar geliştirdiği başta enerji olmak üzere tüm ilişkileri bozulabilecektir. Bu bağlamda, Türkiye'nin bu kriz ortamından en az maliyetle çıkabilecek stratejik öngörülerde bulunması, kendisi ve bölge ülkelerinin istikrarı için önemlidir. Türkiye, tüm orta ve uzun vadede gerçekleşmesi muhtemel tehlikeleri iyi analiz etmeli ve bu tehlikelere karşı hazırlıklı olmalıdır. Bu bağlamda, Türkiye, sorunun daha karmaşık bir hal almadan barışçıl yollarla çözülmesinde etkin bir rol oynamalıdır.

* SAREN, Ulusal ve Uluslararası Güvenlik Stratejileri, 2006-2007, 1. Sınıf Öğrencisi.

** Makale Danışmanı Topçu Alb. Arif TEKBIYIK

Anahtar Kelimeler: İran, ABD, nükleer, Türkiye, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi.

Abstract

Although the disputes have been focusing on the surrounding of “nuclear power” in the problem of Iran, which occupy the world public opinion for a long time, it can be said that the essential problem is the struggle of profit between ABD and Iran. Iran’s arrival at a capacity with which it can produce nuclear weapons and the fact that this effort is supported by global actors such as China and Russia has been changing the understanding of safety of the countries in the area, with Turkey being first. For this reason, this study, the efforts of Iran for being a nuclear power and the attitude of other global actors with ABD being first, against these developments on the safety of Turkey have been tried to be determined. Arrival of Iran, which is a border neighbor with Turkey since “Kasr-ı Şirin” agreement at a technology with which it can be produce nuclear power has been changing the strategic balances in the area.

Iran, which gains such a power, can desire spreading the policies of Islamic regimes in the Middle Asia and Caucasus. In such an atmosphere, it seems possible that in Turkey which hasn’t nuclear power, some discussions about the necessity for having such a power comes to the agenda; furthermore, the fact that other ways, with diplomacy being first, fail to solve the matter and remain unresponsive can provide a background for military intervention against Iran of ABD and this situation Turkey can be forced to take a side Turkey, because it is strategic companion of ABD can lose all good relationships with Iran, with energy factor being first. For this reason, it is crucial for the balance of Turkey and the other countries in the area that turkey foresee the strategies with which it can escape from this crisis environment with the least expense. Turkey must carefully analyze the dangers that can occur in all short, middle and long term and it must be already for these. For this reason, Turkey must play an active role in solving the problem with peaceful ways before the matter is further complicated.

Key Words: İran, ABD, nuclear, Türkiye, UNSC.

1. Giriş:

İkinci Dünya Savaşı sırasında nükleer silah geliştiren ABD, bunu ilk kez Japonya'ya karşı Hiroşima ve Nagazaki'de kullanmıştır. Soğuk Savaş'ın etkisiyle nükleer güce sahip devlet sayısının giderek artması, dünyada güvenlik algılamalarının da değişmesine yol açmıştır. Bu açıdan bakıldığında, son yıllarda dünya gündemini en çok meşgul eden konulardan biri de İran'ın nükleer çalışmaları olmaktadır. Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'ndaki stratejik konumu ve kökten dinci rejim ihraç çabalarıyla İran, "nükleer devlet" olma ötesinde bir anlam kazanmaktadır. Bu kapsamda, çalışmada, ABD-İran gerginliği göz önünde bulundurularak, İran'ın nükleer güç olma süreci ve bu sürecin Türkiye'nin güvenliğine olan etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

İran ve ABD arasında süren bu gerginlikten en fazla bölge ülkelerinin etkileneceği değerlendirilmektedir. ABD'nin müttefiki olan Türkiye'nin, İran'dan farklı yönetim şekliyle ve sahip olduğu jeopolitik konumuyla bu gelişmelerden en fazla zarar gören ülke olması muhtemel görülmektedir. ABD'nin İran politikası "ilişki koparmak", "ambargo uygulamak" ve "rejim değişikliği" esasında şekillenmektedir. AB ve diğer aktörlerin bakış açısı ise diplomatik yollardan bu sorunun çözüme kavuşmasıdır. Fakat, diplomatik araçların ve diğer yaptırımların neticesiz kalması bölgede olası bir askerî müdahaleyi gündeme getirebilir. Bu bağlamda, olası bir sıcak çatışma durumunda ve sonrasında bu bölgede oluşabilecek belirsiz ve istikrarsız bir ortam Türkiye'nin zararına olacaktır. Türkiye'den böyle bir atmosferde taraf tutması istenebilir. Bu durum, Türkiye ile İran'ın, bugüne kadar geliştirdiği ilişkileri olumsuz etkilemekle beraber, bölgede güvenlik algılamalarını da değiştirebilecektir. Çünkü, İran'ın sahip olduğu uzun menzilli balistik füzelerinin etki alanına Türkiye'nin de girmesi ve bu füzelerin nükleer başlıkla kullanılabilmesi, stratejik dengelerin İran lehine bozulmasına yol açabilecektir. Dolayısıyla, nükleer güce sahip olmayan Türkiye, bu eksik yönüyle bölgesel güç olma mücadelesini kaybedebilir. Bu avantajı İran, Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde etkin olmak için ve İslami rejim politikalarını yaymak için kullanabilir. Tüm bu gelişmeler karşısında, Türkiye'nin, İran ile stratejik dengeyi tekrar kurmak amacıyla nükleer bir güç olma çabasına girmesi muhtemel senaryolar arasında yer almaktadır. Bu senaryo gerçekleştiği takdirde

yeni sorunların da gündeme gelebileceği yönünde değerlendirmeler mevcuttur.

İran sorununun çözümünün kısa vadeli olmaması, bu konuyu daha karmaşık bir hâle getirmektedir. Türkiye'nin, öncelikle bu kriz ortamından en az maliyetle kurtulabilmek için şimdiden stratejik öngörülerde bulunabilmesi ve bu sorunun barışçıl araçlarla çözülebilmesi için etkin bir rol oynaması gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin bölge eksenli ve bağımsız bir dış politikası izlemesi önemlidir.

2. Tarihsel Arka Plan:

2.1. Şah dönemi:

6 Ağustos 1945'te Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombalarının etkilerini ve gücünü gören ABD, nükleer teknolojinin yayılmasını engellemek amacıyla, bu silahlara sahip "tek ülke olma" avantajını korumak istemiştir. Fakat, Soğuk Savaş'ın doğal bir sonucu olarak dönemin bir diğer gücü Rusya'nın da nükleer silahlarını geliştirmesi, ABD'nin bu avantajının sarsılmasına neden olmuştur. Rusya'nın hemen ardından, başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Çin'in de bu stratejik silahları edinmesi ve özellikle İngiliz firmalarının nükleer teknoloji transferinden büyük mali kazanç elde etmeleri, ABD'nin nükleer enerji konusundaki gizlilik politikalarını değiştirmiştir. Bu durumun sonucu olarak ABD, nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanımının yaygınlaşmasını, ancak bunu yaparken nükleer silah yapımını teşvik etmeyecek, gerekirse engelleyecek önlemleri içeren bir politika benimsemiştir.¹ ABD başkanı Dwight D. Esienhower, 1953 yılında BM Genel Kurulu'nda yaptığı "Barış için atom" konulu konuşmasından sonra ABD'nin daha önce gizlilik içerisinde yaptığı nükleer çalışmaları tüm dünyaya açıklamıştır. Bu tarihten sonra da ABD, dost ve müttefik olarak gördüğü ülkelere küçük ölçekli araştırma reaktörleri kurmuş ve bu reaktörlerin çalıştırılabilmesi amacıyla

¹Mustafa Kibaroglu, İran'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri, 7 Aralık 2005, s.1, (Çevrimiçi), http://www.harapak.tsk.mil.tr/duyurular/SEMPOZYUM_MART_2006/07_MUSTAFA_KIBAROGLU.doc, 19 Aralık 2006.

teknolojik ve bilimsel altyapıyı desteklemiştir.² Şah Rıza Pehlevi döneminde, İran-ABD arasında zorunlu bir stratejik birliktelik söz konusuydu. Şah, ABD'nin SSCB'yi gözetlemesine ve Basra Körfezinde ABD çıkarlarının korunması için topraklarının kullanılmasına izin vermekte ve buna karşılık ABD, İran'ı bölgesel güç haline gelebilmesi için tüm modern askerî teçhizat ve silahları sağlamaktaydı.³ Bu çerçevede, 1968 yılında 5 megavatlık bir araştırma reaktörü İran'da, Tahran Üniversitesi'nde kurulmuştur.⁴

Bu gelişmelerinin ardından İran, 1970 yılında ABD, Rusya, Fransa, İngiltere ve Çin'in nükleer sahibi olarak kabul edildiği "Nükleer Silahların Yaygınlaşmasını Önleme Anlaşması"na (NPT) imza atmıştır ve 1973 yılında da İran'da Atom Enerji Kurumu kurulmuştur.⁵

Muhammet Rıza Pehlevi, 1973 yılında Arap İsrail savaşı sonrasında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) kurulmasıyla, dört katına çıkan petrol fiyatları sonucu büyük bir gelir akışına sahip olması sebebiyle ve aynı zamanda Avrupalı Devletlerin bu alanda sundukları teklifler sonucu, bir açıklama yaparak "gelecek yirmi yılda 20.000 megavatlık nükleer enerji elde etmeyi" hedeflediğini belirtmiştir.⁶ Bu alanda, Avrupa ve Amerikan firmaları ile ortak projeler yürütülmüştür. Başkan Jimmy Carter döneminde, ABD firmaları piyasalardaki avantajları kaybetmemek için, "İran'ın geniş petrol ve doğal gaz rezervleri olmasına karşın, bu kaynaklardan tasarruf yapması ve daha temiz ve daha ucuz enerji olarak sunulan nükleer teknolojiye azami oranda faydalanması" konusunda İran yönetimi nezdinde lobi faaliyetlerinde bulunmuştur.⁷

Şah döneminde İran'ın nükleer çalışmaları sadece reaktör inşa etmekle kalmamış, aynı zamanda uranyum zenginleştirme şirketlerine

²Arzu Celalifer, İran Nükleer Krizi Değerlendirme Raporu, 21 Şubat 2006, USAK, (Çevrimiçi), <http://www.stratejigundem.com/makale.php?id=121>, 8 Kasım 2006.

³ Nihat Ali Özcan, İran Sorununun Geleceği Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Etkileri **Tepav Ortadoğu Çalışmaları**, s.11, (Çevrimiçi), http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/abd_iran.pdf, 25 Aralık 2006.

⁴ Ghannadi Maragheh, Atomic Energy Organization of Iran, s.1, (Çevrimiçi), <www.world_nuclear.org/sym/2002/ghannadi.htm>, 10 Aralık 2006.

⁵ Maragheh, a.g.m., s.1.

⁶ Kibaroglu, a.g.m., s.2.

⁷ Celalifer, a.g.m.

de ortak olmayı başarmıştır. Bu yıllarda, İran hükümeti ve Alman şirketi olan Kraft Werk Union arasında, Buşehr kentinde 1200 megavatlık bir santralin kurulması amacıyla, nükleer santral anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca, yine Fransız Şirketi olan EURODİF ile 900 megavatlık bir nükleer santralin Bandar-Abbas'ta kurulması kararlaştırılmıştır.⁸

2.2. Devrim sonrası:

1979 İslam Devrim sonrasında gerek başa gelen liderlerin politikaları olsun, gerekse sekiz yıl süren İran-İrak savaşı olsun, İran'ın nükleer çalışmaları olumsuz yönde etkilenmiştir. Şah döneminde başlatılan nükleer çalışmalar, İslam rejimi yöneticileri tarafından din açısından sakıncalı bulunmuş ve savaş sürecinde yaşanan ekonomik sıkıntılarının da etkisiyle bu alandaki çalışmalar durdurulmuştur. Bu dönemde, nükleer araştırma faaliyetleri üzerinde herhangi bir gelişme elde edilemediği gibi yarım kalan tesislerin inşasına devam edebilmek için bir girişimde de bulunulmamıştır. İran'ın sahip olduğu rejimin, ABD ve Batı karşıtı olması nedeniyle, nükleer çalışmalar ile ilgili bütün anlaşmalar Batılılar tarafından iptal edilmiştir.⁹

1980'li yılların ortasında İslami rejimin ülkede kontrolü tam olarak tesis ettiğine yönelik inancın güçlenmesi üzerine, nükleer bir güç olma yolunda, Şah rejimi döneminde atılan adımların kaldığı yerden devam edilmesi kararı alınmıştır.¹⁰ Batılı Devletlerin İran-İrak Savaşı'nda her yönden Irak'ı desteklemesi nedeniyle, nükleer tesislerinin tamamlanması için alternatif ülkelerle işbirliği yoluna gidilmiştir. Bu doğrultuda özellikle Arjantin, Brezilya, Çin Halk Cumhuriyeti, Çekoslovakya gibi ülkelerle temasta bulunulmuştur. İslam devrimi sonrasında ABD'nin ciddi muhalifi konumuna gelen İran, rejimin dünya kamuoyunda yarattığı imaj yüzünden Batı dünyası tarafından yalnız bırakılmıştır. İran, küresel yalnızlığını kırabilmek ve uzun yıllar süren Irak savaşı sonrası askerî kapasitesini geliştirebilmek için ihtiyaç duyduğu desteği Rusya Federasyonu'nda bulmuştur. Buna

⁸ Arif Keskin, "İran'ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar", **TURKSAM**,(Çevrimiçi), <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=77>, 8 Kasım 2006.

⁹ Keskin, **a.g.m.**

¹⁰ Fatih Ayduğan, İran'ın Nükleer Güç Olma Politikası ve Türkiye'ye Etkileri, Harp Akademileri Komutanlığı Yüksek Lisans Bitirme Tezi, İstanbul, Mayıs 2006, s.49.

paralel olarak, Şah döneminde Almanya'nın işbirliği ile yürütülen ancak devrim nedeniyle devam edilemeyen Buşehr nükleer reaktörü projesi, 1995 yılında Rusya Federasyonu ile yapılan antlaşmanın ardından tekrar hayata geçirilmiştir.¹¹ İran, nükleer enerji elde etme sürecinde, işbirliği alanlarını daha da genişleterek Almanya, Arjantin, İspanya, Çin, Kuzey Kore, Pakistan ve Belçika ile anlaşmalar imzalamıştır.¹² Şu an İran'da nükleer program, Tahran Nükleer Araştırma Merkezi, İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezi ve Şerif Fizik Araştırma Merkezi'ndeki çalışmalarla sürdürülmektedir.¹³

3. Nükleer Kriz Süreci ve Küresel Aktörlerin Tutumu:

İran, Afganistan ve daha sonra Basra Körfezi'ndeki Irak'ın işgalinin ardından ABD'nin Orta Doğu ve Orta Asya'daki askerî gücünün artmasından son derece rahatsızlık duymaktadır.¹⁴ Diğer taraftan, içinde bulunduğu bölgede, nükleer güce sahip Pakistan, Hindistan, Kazakistan ve İsrail gibi nükleer devletlerle kendisini çevrilmiş hissetmektedir.¹⁵ İran tüm bu gelişmeleri kendi toprak bütünlüğü ve mevcut rejimi için büyük bir tehlike olarak algılamaktadır. Bu bağlamda, ABD'nin kendine yönelttiği tehditlere karşı caydırıcılık unsuruna sahip olmak istemekte ve sahip olduğu rejimin geleceğini sağlayabilmek için "nükleer silah" konusundaki gizli çalışmalarına ağırlık vermektedir.

İran Ulusal Direniş Konseyi'nin eski bir üyesi olan Alireza Jafarzade'nin, Ağustos 2002 yılında Natanz ve Arak'taki gizli nükleer tesislerini dünyaya duyurması, kamuoyunda sert bir tepkiyle karşılanmıştır.¹⁶ Çünkü, sahip olduğu zengin petrol ve doğal gazların yanı sıra, Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'ndaki stratejik konumu, İran'a "nükleer devlet" olmanın ötesinde bir anlam kazandırmaktadır.

¹¹ Helin Sarı Ertem, "Neo-Avrasyacı Perspektiften "Sıcak Denizlere Açılan Kapı İran", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2004-2005, Sayı:23, s.272.

¹² Keskin, *a.g.m.*

¹³ İbrahim Özer, Türkiye- İran İlişkilerini İnceleyerek Türkiye'nin Bölgesel Bir Güç Olabilmesi İçin İran'a Karşı İzlemesi Gereken Politikalar Nasıl Olmalıdır?, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yüksek Lisans Bitirme Tezi, Şubat 2003, s.4-18.

¹⁴ Ertem, *a.g.m.*, s.269.

¹⁵ *A.g.m.*, s.272.

¹⁶ Celalifer, *a.g.m.*

Jeopolitik konumunun avantajıyla, kökten dinci rejim ihraç çabalarıyla ve bölücü terör örgütlerine verdiği destekleriyle bilinen İran'ın, bu istikrarsız bölgede, uranyum zenginleştirme faaliyetlerinde bulunması, Batılı güçlerin ortak çıkarlarıyla çelişmektedir. Bu niteliklere sahip olan bir ülkenin, nükleer bir güç olma yolunda hızla ilerlemesi ve Batı'nın teknolojik üstünlüğüne karşı koyabilmek amacıyla sahip olduğu kitle imha silahlarını geliştirmeye devam etmesi, bölgesel ve küresel güvenlik algılamalarını değiştirmektedir. İran'ın bölgesel güç olabilme amacıyla geliştirdiği nükleer silahlarını, sahip olduğu uzun menzilli balistik füze sistemleriyle kullanma olasılığı, uluslararası camiada büyük bir tehdit olarak algılanmaktadır.

Alireza Jafarzade'nin açıklamaları dünyada tepkiyle karşılanması sonucunda, AB ile İran arasında bir dizi görüşmeler gerçekleşmiştir. İran taraf olduğu NPT anlaşmasını ileri sürerek elde ettiği enerjiyi sivil amaçlar için kullanmakta herhangi bir sakınca olmadığını ileri sürse de, başta ABD olmak üzere diğer küresel aktörleri ikna edememiştir. Çünkü, inşa etmeyi planladığı tesisleri daha ilk aşamasından Uluslararası Atom Enerji Ajansı (IAEA)'na bildirmekle yükümlü olan İran'ın, sahip olduğu nükleer programının bazı aşamalarını gizlemesi, mevcut kuşku ortadan kaldıramamıştır. Bu bağlamda, AB ile yürütülen görüşmeler sonucu Ekim 2003 ve Kasım 2004'te Tahran'ın sadece barışçıl amaca yönelik nükleer faaliyetlerde bulunmasını öngören Paris Mutabakatları imzalanmıştır.¹⁷ Bu anlaşmaların imzalanmasını müteakip İran, nükleer tesislerinin kapsamlı denetimine izin veren Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın ek protokolünü imzalamış ve uranyum zenginleştirme faaliyetleri bir süre askıya almıştır. 2005 yılında Cumhurbaşkanlığı görevine gelen Ahmedinecad'ın, Batı karşıtı tutumu ve nükleer araştırma faaliyetlerindeki uzlaşsız tavrındaki kararlılığı, nükleer diplomasiyi tekrar çıkmaza sürüklemiştir. İran yönetiminin, uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başladığını açıklaması, bu konunun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'ne havale edilmesine yol açarak, yeni bir sürecin başlamasına zemin hazırlamıştır.

¹⁷ Fevzi Uslubaş, "Ortadoğu Labirentinde Nükleer Bir İran", **Jeopolitik**, Yıl:5, Sayı:26,Mart 2006,s.42.

2006 yılının Haziran ayında İran'a, BMGK daimi üyeleri ABD, Rusya Federasyonu, Çin, İngiltere, Fransa (5+1 grubu) ile Almanya tarafından hazırlanan nükleer krizin çözülmesine ilişkin bir öneri paketi sunulmuştur.¹⁸ Uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulmasına yönelik olan bu öneri paketine, İran'ın net bir yanıt tarihi belirleyememesi, ABD yönetiminin rahatsız olmasına ve konunun tekrar BMGK'ye taşınmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, 31 Temmuz 2006'da Güvenlik Konseyi'nde ortak bir zemin oluşturularak nükleer faaliyetlerinin durdurulmasına ilişkin taslak karar onaylanmıştır. Bu karara göre, 31 Ağustos 2006'ya kadar isteklerin yerine getirilmemesi durumunda, BM sözleşmesinin 7.bölümünün 41.maddesi kapsamında 'gerekli önlemlerin' kabul edileceği belirtilmiştir.¹⁹

İran nükleer programını başından beri destekleyen Çin ve Rusya Federasyonu, BMGK tarafından alınan bu kararı, otomatik yaptırım tehdidi içermemesi ve alınacak olan yaptırım kararları için yeni bir oturum öngörmesi sebebiyle onaylamışlardır. 1696 Sayılı Karar, İran nükleer programına ilişkin alınan ilk resmi karar olması sebebiyle önemlidir.²⁰

İran'ın öneri paketine verdiği yanıt, uluslararası toplumda olumlu bir hava yaratsa da, mevcut krizi sonlandıramamıştır. Bu bağlamda, 23 Aralık 2006 tarihinde, 15 üyenin oybirliğiyle kabul edilen 1737 Sayılı Güvenlik Konseyi Kararı,²¹ İran'a nükleer malzemelerin ve balistik füzelerinin doğrudan veya dolaylı olarak satışını yasaklamakta ve UAEA tarafından tespit edilecek olan nükleer faaliyetlerin askıya alınmasını öngörmektedir. Bunun yanı sıra, İran'ın bu tür faaliyetlerine katılan kişilere ve kurumlara seyahat yasağı ve mallarının dondurulması gibi kısıtlamalar getirilmekle beraber, kararın ek kısmında, İran'ın nükleer ve balistik füze programlarına katılan kişi ve kurumların

¹⁸ Hürriyet, 6 Haziran 2006, (Çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/sondakika/4535259.asp?sd=5,12> Şubat 2006.

¹⁹ CNN Türk.com, 31 Temmuz 2006, (Çevrimiçi), http://www.cnnturk.com/DUNYA/haber_detay.asp?PID=319&HID=1&haberID=208907, 15 Şubat 2007.

²⁰ Arzu Celalifer, BM Güvenlik Konseyi'nin İran Nükleer Faaliyetlerinin Durdurulmasına İlişkin Kararı, 4 Ağustos 2006, **USAK**, (Çevrimiçi), <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=372&type=17>, 15 Şubat 2007.

²¹ CNN Türk.com, 23 Aralık 2006, (Çevrimiçi), http://www.cnnturk.com/DUNYA/haber_detay.asp?PID=319&haberID=277074, 15 Şubat 2007

listesine de yer verilmektedir. Ayrıca, İran'dan, NPT Antlaşmasının ek protokolünü mecliste onaylaması ve uluslararası güvenin oluşturulması hususunda UAEA ile işbirliği yapması istenmektedir.²² BMGK, İran'a uranyum zenginleştirme faaliyetlerini 21 Şubat 2006'ya kadar durdurması, aksi halde ekonomik yaptırımların gündeme geleceği uyarısında da bulunmuştur. Diğer taraftan verilen sürenin dolmasına rağmen Ahmedinecad yönetimi, ulusal onur meselesi hâline getirdiği nükleer programının bu karara tepki olarak askıya alınmayacağını ve bu alandaki çalışmaların ciddi bir biçimde sürdürüleceğini açıklamıştır.²³ Bu açıklamalar karşısında, 24 Mart 2006 tarihinde İran'a karşı 1737 sayılı kararı genişleten ikinci bir yaptırım kararı Güvenlik Konseyi'nde oybirliğiyle kabul edilmesine ²⁴ karşın İran, 9 Nisan 2006'da nükleer santrallerde yakıt olarak kullanılmak üzere, ihtiyaç duyulan %3.5 oranında uranyumu zenginleştirmeyi başardığını ve nükleer ülkeler kulübüne girdiğini resmi olarak açıklamıştır.²⁵

Görüldüğü üzere, İran sorununun karmaşıklığı, çözüm sürecini uzatmakta ve sürecin uzaması da yeni sorunları beraberinde getirmektedir. Bu bakımdan, İran'ın nükleer çalışmalarına olan küresel aktörlerin tutumlarının, daha detaylı incelenmesi önemlidir.

3.1. ABD'nin Tutumu:

Şah döneminde ABD-İran arasındaki yakın ilişkiler İslam devrimi sonrasında bozulmuş, ABD bu bölgedeki önemli müttefikini kaybetmiştir. ABD bu tarihten sonra İran'la olan ilişkilerini askıya almış, bunun sonucu olarak da İran günümüzde ABD'nin sürdürülebilir doğrudan ilişkisinin olmadığı tek ülke konumuna gelmiştir.²⁶ Bununla birlikte İran'ın, sahip olduğu zengin petrol rezervleri, jeostratejik konumu ve nükleer silah elde etmeye yönelik çabaları ABD'nin

²² Arzu Celalifer, BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a Yönelik 1737 sayılı Kararı, 27 Aralık 2006, USAK, (Çevrimiçi), <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=535&type=17>, 15 Şubat 2007.

²³ CNN Türk.com, 21 Şubat 2007, (Çevrimiçi), http://www.cnnturk.com/DUNYA/haber_detay.asp?PID=319&haberID=304411, 21 Şubat 2007

²⁴İnternet Haber, 24 Mart 2007, (Çevrimiçi), http://www.internethaber.com/news_detail.php?id=75845, 24 Mart 2007.

²⁵ CNN Türk.com, 9 Nisan 2007, (Çevrimiçi), http://www.cnnturk.com/DUNYA/haber_detay.asp?PID=319&haberID=329384, 13 Nisan 2007.

²⁶ Aydoğan, a.g.e., s.112.

stratejilerinde önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda ABD ve İran arasındaki tartışmalar “nükleer güç” çevresinde odaklaşsa da asıl sorunun tarafların çıkar çatışması olduğu görülmektedir. Nükleer güç sadece çıkarlarının gerçekleştirilmesinde stratejik bir araç konumundadır.²⁷ Bu noktada üzerinde durulması gereken ABD'nin ve İran'ın bölgesel politikalarının ortaya konmasıdır.

ABD'nin Orta Doğu bölgesinde birbirleriyle etkileşim halinde bulunan çıkarları şu şekilde tasnif edilebilir:²⁸

I- Petrol ve doğal gaz yataklarının güvenliğinin sağlanması, dünya enerji arzının sürdürülebilir olması;

II- İsrail'in güvenliğinin sağlanması;

III- Terörizm tehdidinin ortadan kaldırılması;

IV- Kitle imha silahlarının üretilmesi ve yayılmasının önlenilmesi.

Enerji kaynaklarının küresel alanda homojen dağılmaması enerjiyi stratejik bir güç yapmakta, bulunduğu coğrafyayı sadece bölgesel değil, küresel güçlerin mücadele alanına dönüştürmektedir. Bu çerçevede, Avrasya coğrafyasının sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz rezervleri, bu bölgenin hayati ve stratejik önemini daha da ön plana çıkarmaktadır. Dünyanın en büyük ekonomilerden birine sahip olan ABD'nin, bu enerji kaynaklarına sahip olması, ekonomik üstünlüğünü koruyabilmesi için bir gerekliliktir. ABD'nin özellikle İran ile ilgilenmesinin sebebi, İran'ın küresel enerji dengeleri içindeki önemli bir yere sahip olması ve giderek artan enerji ihtiyacını bu geniş bölgeden karşılamak istemesidir.

Kitle imha silahlarının yayılması, terör örgütlerin elini de güçlendirmektedir. Terörizmle mücadele, kitle imha silahlarının denetim mücadelesi ile iç içe geçmiştir. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu bölgesinde kontrol edilemeyen silahlanma yarışı, dünyayı ciddi anlamda endişelendirmektedir. Bu durum, ABD şemsiyesinde himayesini sürdüren İsrail'in varlığına ve güvenliğine de büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Kitle İmha silahlarının özellikle bu

²⁷ Özcan, a.g.m., s.15.

²⁸ A.g.m., s.15.

bölgeden bertaraf edilmesi ABD dış politikasının öncelikli hedefleri arasında gelmektedir. 11 Eylül'de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a düzenlenen terörist saldırıları, kitle imha silahlarının terör örgütlerince kullanıldığında ne gibi zararlar doğurabileceğini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla, İran'ın bölgesel güç olabilmek amacıyla edindiği başta nükleer silahlarını taşıyabilecek balistik füze sistemleri olmak üzere diğer konvansiyonel silahları uluslararası camiada büyük bir tehdit olarak algılanmaktadır.

ABD, öncelikle İran'ın nükleer silahlara sahip olmasını engellemeye çalışmakta ve daha sonra da İran İslam Cumhuriyeti'nde mevcut olan ABD karşıtı rejimi değiştirerek kendi politikalarına yakın bir yönetim oluşturmak istemektedir. ABD, nükleer ve diğer konvansiyonel silahlardan arınan, bölgesel güvenliğe tehdit oluşturmayan, etkisiz bir siyasi yapıya sahip ve liberal piyasa ekonomisine eklenmiş bir İran hedeflemektedir. Bu amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla uluslararası arenada İran'ı tecrit etme ve ambargo uygulama politikaları uygulamaya çalışmaktadır. Bunun yanı sıra başta AB olmak üzere, tüm dünyayı işbirliğine zorlamakta ve olası bir askeri müdahale için meşrû bir zemin oluşturmak istemektedir. Böyle bir olasılığın söz konusu olması durumunda, bölgede oluşabilecek istikrarsız ortamdan en fazla Türkiye'nin etkilenmesi muhtemel görülmektedir.

3.2. Rusya Federasyonu'nun Tutumu:

11 Eylül saldırısından sonra bölgede artan ABD nüfuzundan, hem İran hem de Rusya Federasyonu rahatsızlık duymaktadır. Bu noktada çıkarları uyuşan iki devlet arasındaki ilişkiler, özellikle Rusya Federasyonu'nun 1995'ten beri İran'ın nükleer programını desteklemesiyle beraber yoğunlaşmıştır. ABD ve İsrail önderliğinde uzun yıllar devam eden baskılara rağmen, Rusya Federasyonu, İran'a nükleer enerji alanında destek verme fikrinden caydırılmamıştır.²⁹ Çünkü, ABD'nin bu bölgedeki stratejik amaçlarını gerçekleştirmesi, Rusya Federasyonu'nun Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi güneyden

²⁹ Ertem, a.g.m., s.272.

kuşatılması sonucunu doğurabilir. Bu durum, iki küresel güç arasında yeni enerji yollarının ve kaynaklarının kullanımı ile ilgili sorunları gündeme getirebilir. Rusya Federasyonu'nun, Orta Asya ve Kafkasya Bölgesi'nde ABD'nin etkisinin artması sonucu, İran'ın nükleer teknolojisini geliştirmesine destek olması, yeni bir "nükleer komşu devlet" oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu durum, Avrasya coğrafyasında değişen dengeler neticesinde, hem Rusya Federasyonu'nun hem de Türkiye'nin güvenlik algulamalarını, tekrar gözden geçirmesine yol açabilir.

3.3. Çin'in Tutumu:

Çin, İran'ın nükleer politikalarına bakış açısını enerji ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirmektedir.³⁰ Son yıllarda yaşadığı ekonomik gelişimine paralel olarak artan enerji ihtiyacını bu bölgeden karşılamak istemektedir. Bu bakımdan Orta Doğu coğrafyasında yaşanan istikrarsız ortamı, kendi çıkarları ve hedefleri doğrultusunda şekillendirmek için bu bölgede güvenilir bir aktör olma çabası içersindedir. Çin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki veto gücü ve uluslararası politikalarında gün geçtikçe artan etkisiyle, İran nükleer programının UAEA kapsamında barışçıl yollarla çözülmesini desteklemektedir. Çin, diğer taraftan Orta Doğu bölgesini, gelişen silah sanayisi için önemli bir pazar olarak görmektedir. Bu bağlamda Çin, global alanda yalnız kalan İran'ın, silah tedarikçisi konumuna da gelmiştir. Türkiye, İran'ın sahip olduğu nükleer ve silah kapasitesinin, Çin tarafından desteklenmesini, önümüzdeki dönemlerde önemli bir tehdit sorunu olarak gündeme getirebilir.

3.4. AB'nin Tutumu:

AB ülkelerinin İran'ın nükleer programına başlangıçta bakış açısı ABD'den farklıdır. ABD'nin İran politikası "ilişki koparmak", "ambargo uygulamak" ve "rejim değişikliği" esasında şekillenmiştir. AB'nin İran politikası rejim değişikliği yerine iç ve dış politikada reform talebi

³⁰ Ayduğan, a.g.e., s.131.

temelinde şekillenmiştir.³¹ AB'nin İran'a karşı böyle bir politika uygulamasının temel nedeni enerji kaynaklarına olan bağımlılığın gün geçtikçe artmasıdır. Bunun sonucu olarak AB, zengin enerji kaynaklarına sahip olan İran ile yakınlaşmak istemektedir. Bu bakımdan, İran'ın bu istikrarsız bölgede nükleer silahlanma kapasitesine ulaşmasından ve ABD'nin de bu gelişmeyi kendi bölgesel amaçları için fırsat olarak değerlendirmesinden endişe duymaktadır. AB'nin girişimleri sonucunda İran İslam Cumhuriyeti uranyum zenginleştirme faaliyetlerini bir süre askıya almıştır. Fakat Ahmedinecad'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla beraber bu faaliyetlerine tekrar başlayacağını açıklaması, AB ve ABD tutumlarını aynı ekseninde buluşturmuştur. Bu doğrultuda, ileriki dönemlerde İran sorununun daha karmaşık bir hal alması durumunda, Türkiye'ye, AB liderliğinde bir İran dış politikası yürütülmesi öngörülebilir. Fakat, AB ile ortak bir politika oluşmaması Türkiye'nin müzakere sürecini etkileyebilir.

4. Nükleer Kriz Sürecinde İran -Türkiye İlişkileri:

Orta Doğu coğrafyasında farklı kimlik tanımlamalarına sahip iki stratejik ülke olan Türkiye ve İran arasındaki ikili ilişkiler, bugüne kadar yaşanan uyuşmazlıklara ve sorunlara rağmen hiçbir zaman tam anlamıyla kopmamıştır. Özellikle ekonomik ve güvenlik alanında yaşanan çıkmazlar nedeniyle, üst düzey yetkililerin arasında gerçekleşen resmi ziyaretler neticesinde, siyasi ve ticari işbirliği alanları artırılmaya çalışılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 2006 Aralık ayında, nükleer kriz konusunda Güvenlik Konseyi'nin yaptırım kararı alınması aşamasına gelen bir dönemde İran ziyareti önem taşımaktadır.³² Yapılan bu ziyarette, Türkiye-İran arasındaki karşılıklı ticaret hacminin geliştirilmesi, dünya kamuoyu tarafından yakın takiple izlenen nükleer kriz sürecinin diplomatik yollardan çözüme kavuşturulması ve son olarak Orta Doğu'daki istikrarsızlık ve bölge sorunları çerçevesinde görüşmeler yapılmıştır.

³¹ Keskin, a.g.m.

³² CNN Türk.com, 2 Aralık 2006, (Çevrimiçi), http://www.cnnturk.com/TURKIYE/haber_detay.asp?PID=318&haberID=267221, 15 Şubat 2007.

İran, Körfez Bölgesini ve Hürmüz Boğazını denetleyen jeostratejik konumuyla dünya doğal gaz rezervlerinin büyük bir kısmını elinde bulundurmaktadır. Enerji konusunda dışa bağımlı bir politika izleyen Türkiye, artan enerji gereksiniminin önemli bir kısmını, Rusya'dan sonra İran'dan karşılamaktadır.³³ Özellikle, İran-Türkiye arasında yıllık 10 milyar m³ doğal gaz temin edilmesi yönünde, 1996 tarihinde 25 yıllığına imzalanan sözleşme Türkiye için önem arz etmektedir.³⁴ Tahran'da yapılan görüşmeler sonucu, İran ve Türkiye arasında enerji ve doğal gaz işbirliği alanlarının daha da genişletilmesi yönünde kararlar alınmakla beraber, İran doğal gazının Avrupa pazarlarına ihracının Türkiye üzerinden ve Türkiye işbirliği ile gönderilmesi yönünde açıklamalarda da bulunulmuştur. Böyle bir stratejik projenin hayata geçirilmesi, Türkiye'nin jeopolitik gücünü daha da artırabilecektir. Dolayısıyla, Batı için Türkiye "enerji arz güvenliği" açısından önemli bir güvenlik koridoru olarak algılanabilecektir. Diğer bir gelişme olarak Suriye'nin, Türkiye boru hatlarını kullanarak İran'dan doğal gaz almak istemesi, Türkiye açısından hem ekonomik hem de bölgesel entegrasyon süreci açısından önemli bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Bununla beraber, BMGK'nin, İran'ın nükleer çalışmalarını önlemeye yönelik olarak kabul ettiği 1737 sayılı sınırlı yaptırım kararı sonrası, Türkiye'ye ihraç ettiği doğal gazı geçici olarak kesmesi ise³⁵, Türkiye'nin enerji konusunda çok daha hassas ve yapıcı politikalar üretmesi gerektiği yönünde tartışmaları gündeme taşımaktadır.

Komşu ülke olarak coğrafi yakınlığının yanı sıra, sahip olduğu genç nüfusu ve artan tüketim talebi ile Türkiye, İran için vazgeçilmez bir pazar niteliğindedir. İki ülke arasındaki dış ticaret göstergeleri, Türkiye'nin İran'dan doğal gaz ithalinin devreye girmesiyle beraber İran lehine sürekli bir dengesizlik göstermektedir.³⁶ Başbakan Erdoğan, Tahran ziyaretinde, iki ülke arasındaki ticaret işbirliği alanlarının daha da artırılması yönünde kararlılığını ortaya koyarken, aynı şekilde İran Dışişleri Bakanı Manuçehr Mutteki'nin Türkiye'ye yaptığı ziyaretinde,

³³ BOTAŞ, (Çevrimiçi), http://www.botas.gov.tr/faliyetler/dg_ttt.asp, 16 Şubat 2007.

³⁴ BOTAŞ, (Çevrimiçi), <http://www.botas.gov.tr/faliyetler/antlasmalar/iran.asp>, 16 Şubat 2007.

³⁵ Şenol Kantarcı, " İran Türkiye'ye Doğal Gazı Neden Kesti?", 3 Ocak 2007, TURKSAM, (Çevrimiçi), <http://www.turksam.org.tr/yazilar.asp?kat=29&yazi=1133>, 15 Şubat 2007.

³⁶ İGEME, (Çevrimiçi), <http://www.igeme.org.tr>, 21 Şubat 2007.

ekonomik ilişkiler vasıtasıyla iki ülke arasındaki sorunların ortadan kalkacağını ve ilişkilerin gelişeceğini belirterek 2006 yılında 6.7 milyar dolar olarak gerçekleşen ticaret hacminin 2007 yılında 10 milyar dolara ulaşması konusunda anlaşmaya varıldığını açıklamıştır.³⁷

Tahran görüşmelerinin bir diğer önemli gündem maddesi ise İran nükleer krizi olmuştur. Bu ziyarette Türkiye'nin barışçıl amaçlı nükleer çalışmaları desteklediği, ancak nükleer silahlanmaya karşı çıktığı, zira bu durumun bölgede bir nükleer silahlanma yarışı başlatılabileceği söylenmiştir.³⁸ Türkiye'nin, hem İran'ın hem de Batı'nın az sayıda güvendiği aktörlerden biri olarak, uluslararası kaygı ve düşüncelerin dile getirmesi ve sorunların diplomatik yollardan çözüme kavuşması için etkin bir rol oynamaya çalışması tüm dünyayı yakından ilgilendirmiştir.

Orta Doğu'da önemli kararların alınacağı bu dönemde Türkiye'nin dolaylı ve/veya dolaysız zarar görecektik ülkelerden biri olacağı açıktır. Bu bakımdan Türkiye'nin bu sorunları kendi ekonomik ve güvenlik çıkarları doğrultusunda çözüme kavuşturulması amacıyla şimdiden stratejik öngörülerde bulunması ve bu soruna ciddi bir zaman ayırması gerekmektedir.

5. İran Sorununun Türkiye'ye Etkileri:

1639 tarihli Kasr-ı Şirin Antlaşmasından bu yana Türkiye'nin komşusu olan İran'daki her türlü gelişme, Türkiye'yi doğrudan ve/veya dolaylı olarak etkilemektedir. Türkiye ve İran'ın benzer tarihi ve kültür zenginliğine sahip olmasının yanı sıra farklı bölgesel politikalar ve stratejiler izlemeleri, iki ülke arasında her zaman gizli bir rekabetin oluşmasına zemin hazırlamıştır. SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan jeopolitik boşluk alanları, Türkiye-İran dayanışmasını artırmakla beraber, rekabet alanlarını da genişletmektedir.

³⁷ Haber7.com, 21 Şubat 2007, (Çevrimiçi), http://www.haber7.com/haber.php?haber_id=221725, 21 Şubat 2007.

³⁸ Arzu Celalifer, "Erdoğan'ın İran Ziyareti", 4 Aralık 2006, USAK, (Çevrimiçi), <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=504&type=17>, 15 Şubat 2007.

Türkiye, İran'ın kitle imha silahı geliştirme, terörizmi destekleme, siyasal İslam olgusunu yayma, Orta Doğu Barış Süreci'ne engel olma ve ülke içindeki totaliter şeriat rejimi modeli konularında endişe duymaktadır.³⁹ Ayrıca, Türkiye'nin ABD'nin dolayısıyla İsrail'in müttefiki olması ve Batının uzantısı şeklinde algılanan bir dış politikası izlemesi, İran ile olan ikili ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. İran nükleer sorununun çözüm sürecinin kısa vadeli olmaması da öngörülemeyen gelişmelerin, ABD-İran gerginliği arasında kalan Türkiye'yi etkilemesi olası görülmektedir.

İran bugün deneysel miktarlarda da olsa, plütonyum ayırıştırma teknolojisine sahiptir ve son dönemde çok büyük sorun haline gelen uranyum zenginleştirme tesislerini de kurmuş durumdadır.⁴⁰ İran taraf olduğu NPT Antlaşmasını ileri sürerek elde ettiği enerjiyi sivil amaçlar için kullanmakta herhangi bir sakınca olmadığını ileri sürse de, uluslararası kamuoyundaki şüpheleri ortadan kaldıramamaktadır. Türkiye de, İran nükleer programını doğrudan bir tehdit olarak algılamasa da, hemen yanı başında böyle bir "kriz süreci" yaşanmasından rahatsızdır. Çünkü sahip olunan bu stratejik enerji, bir ülkede, sivil amaçlara hizmet edebileceği gibi, askerî hedeflerinin gerçekleşmesi için bir araç olarak kullanılabilmesi mümkündür. Dolayısıyla, barışçıl nitelikte olduğu iddia edilen bu gücün, ileriki yıllarda hangi amaca hizmet edeceği bugünden bilinmemektedir. Bu doğrultuda, nükleer silaha sahip olmayan Türkiye için muhtemel bir tehlike olarak algılanabilir. İran'dan cesaret alan bölgedeki devletler, "nükleer bir güç olma" yarışına girebilirler. Bu durum bölgedeki barış ve istikrarın daha da bozulmasına zemin hazırlayabilir.

Türkiye ve İran tarih boyunca rekabet ve çekişme içinde olsalar da, ilişkiler genel olarak barışçıl olarak nitelendirilebilir.⁴¹ Fakat, İran'ın nükleer silahlar üretebilecek kapasiteye erişmesi, İran ve Türkiye arasındaki stratejik dengeleri değiştirebilir. Bu durumda İran'ın, Kafkasya ve Orta Asya'da etkin olabilmek için girişimlerde bulunabilmesi ve dolayısıyla sahip olduğu İslami rejim politikalarını

³⁹Arif Keskin, "Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikası: "Saldırganlığın Rasyonelleşmesi", **ASAM**, (Çevrimiçi), <http://www.asam.org.tr/temp/temp33.pdf>, 8 Kasım 2006.

⁴⁰ Kibaroglu, İran'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri, s.6.

⁴¹ **A.g.m.**, s.20.

yayabilmesi muhtemel görülmektedir. Böyle bir durumda “nükleer devlet” olan İran’ın, sadece Türkiye’ye değil, Türk Cumhuriyetlerine olan bakış açısı da değişebilecektir.

Türkiye nükleer silahlara sahip bir ülke değildir ve bu silahlara sahip olma yönünde bir politika izlemiş olduğunu söylemek de mümkün değildir.⁴² Bu çerçevede, Pakistan, İsrail ve Rusya Federasyonu’ndan sonra İran’ın bu gücü elde etmesi, Türkiye’nin bölgesel güç olma mücadelesini kaybetmesine yol açabilir. İran’ın uluslararası antlaşmalara aykırı olarak nükleer silah edinmesi, Türkiye’nin uluslararası barış ve istikrara olan güvenini sarsabilir. Bu doğrultuda “Türkiye’nin de nükleer güce ulaşması gerektiği” konusunu gündeme gelebilir. Bu durum Batı ve Türkiye arasındaki ilişkilerin gerilmesine ve hatta AB ile olan müzakere sürecinin olumsuz yönde etkilenmesine yol açabilir.

Başta diplomasi olmak üzere diğer araçların yanıtsız kalması, ABD’nin İran’a yönelik askerî müdahalesini gündeme getirebilir. Türkiye bir tarafta sınır komşusu İran’ın ve bir tarafta müttefiki ABD’nin baskılarına maruz kalabilir. Türkiye’nin, ABD tarafında yer alması sonucunda İran’la bugüne kadar geliştirdiği ekonomik, enerji ve güvenlik ilişkileri olumsuz etkilenebilir.

Olası bir askerî müdahalede ABD, sahip olduğu yüksek teknolojisini kullanırken, bu güce sahip olmayan İran, bu silahlara karşı asimetrik güç kullanarak karşılık verebilir. Bu asimetrik güçten ABD tarafında yer alan Türkiye de etkilenebilir. Ayrıca, Türkiye, İran’ın ilk kez 1998’de denediği ve 2000 yılının Temmuz ayındaki başarılı denemeden sonra 1.300 kilometrelik menzile sahip Şahap-3 balistik füzesinin olası bölgesel hedefleri içinde bulunmaktadır.⁴³ İran’ın envanterindeki bu konvansiyonel silahların, İstanbul’a kadar olan bölgeyi tesir sahası içine alabileceği yönündeki değerlendirmeler, Türkiye’yi de endişelendirmektedir. Bununla beraber, İran, 1.000 kg başlık taşıması öngörülen 2.000 km. menzilli Şahap-4 füzesi geliştirmesi

⁴² Mustafa Kibaroglu, “Nükleer Silahlar ve Türkiye”, *Görüş*, Haziran 2004, s.24, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org/yayin/gorus/59/8.pdf>, 20 Aralık 2006.

⁴³ S.Gülden Ayman, “ABD’nin Yeni Orta Doğu Vizyonu ve İran”, *Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu*, Aralık 2003, (Çevrimiçi), http://www.tusiad.org/dpolitika/raporlar/abd/dp_duyuruno1.pdf, 20 Aralık 2006.

aşamasındadır⁴⁴ ve 5.500 kilometrelik menzile sahip Şahap-5 füzesiyle ilgili çalışmalarına da devam etmektedir. Bu doğrultuda, İran'a yönelik askerî bir operasyon durumunda, söz konusu silahlar, Türkiye için büyük bir tehdit unsuru olarak algılanabilecektir.

ABD'nin ihtimal askerî saldırıları öncelikle meşruiyet kaynağı olan nükleer santrallere yönelik kullandıktan sonra, bir sonraki aşamada İran'ın stratejik gücü olan enerji ve boru hatlarını da hedef alabilir. Böyle bir olasılık Türkiye'yi enerji konusunda darboğaza sokabilir. Bu bağlamda alternatif enerji kaynaklara sahip olmayan Türkiye'nin, özellikle Rusya Federasyonu'na olan enerji bağımlılığı daha da artabilir.

6.Sonuç:

2. Dünya Savaşı sırasında, ABD'nin Hiroşima ve Nagazaki'ye attığı atom bombalarının etkilerinin görülmesi sonucu, dünyada söz sahibi olmak isteyen devletler, bu stratejik güce sahip olabilmek amacıyla, nükleer güç olma yarışına girmişlerdir. Soğuk Savaş'ın etkisiyle ABD tarafından nükleer güçle tanıştırılan İran, Şah döneminde nükleer bir güç olma yolunda hızla ilerlemiştir. 1979 İslam Devrimi sonrasında ABD ve İran arasındaki ilişkiler bozulması ve İran-Irak Savaşı'nın etkisiyle bu çalışmalar aynı hızı gösterememiştir. ABD, İran'ın nükleer girişimlerini ve sahip olduğu kitle imha silahlarını bölgesel ve küresel barışa bir tehdit olarak tanımlamakta ve bu savı Büyük Orta Doğu Projesini hayata geçirebilmek için meşrû bir zemin olarak görmektedir. Alireza Jafarzade, İran'ın gizli nükleer çalışmalarını dünya kamuoyuna açıklamasıyla, İran sorunu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne havale edilmiştir.

İran sorunu, “nükleer güç” çevresinde odaklaşsa da, asıl sorun ABD-İran çıkar çatışmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla, bu gerginlikten en çok etkilenen ülkelerden birinin de Türkiye'nin olması muhtemeldir.

Türkiye, hem İran'ın hem de Batı'nın güvendiği az sayıda aktörlerden biri olarak, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne taşınan bu konunun, barışçıl yöntemlerle çözülmesinde etkin bir rol oynamaya

⁴⁴ Mustafa Kibaroğlu, “Yeniden Yapılanan Ortadoğu ve Kitle İmha Silahları”, *Avrasya Dosyası*, 2003, Cilt:9, Sayı:4, s.113.

çalışmalıdır. Türkiye'nin böyle bir tavrı, hem kendisinin hem de bölgesel istikrarın yararına olacaktır. Çünkü, olası bir savaş durumu, Türkiye'ye ciddi maliyetler ve riskler getirebilir. Böyle bir durum, Türkiye'yi taraf tutmaya zorlayabilir ve Türkiye'nin böyle bir ortamda ABD tarafında yer alması, İran ile son dönemlerde ekonomik ve güvenlik alanında geliştirdiği ilişkilerinin bozulmasına neden olabilir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin, bulunduğu Avrasya coğrafyasında Batının uzantısı şeklinde algılanan dış politika yerine, bölge eksenli ve bağımsız bir dış politikası izlemesi önemlidir.

Avrasya coğrafyasında ortaya çıkan jeopolitik boşluklar güç mücadelelerine sahne olmakta, sahip olunan nükleer silahlar ve kitle imha silahları güvenlik algılamalarını değiştirmektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin güvenliğini tehdit edecek boyutta kitle imha silaha sahip olan İran'ın, askerî gelişmeleri yakından takip edilmelidir. Özellikle Şahap balistik füzelerinin etki alanına giren Türkiye'nin, bu nitelikte silahlara sahip olamaması büyük bir tehlike olarak görülmektedir. Türkiye'nin askerî gücü, gerektiğinde bu gücü bertaraf edebilecek güce ulaştırılmalıdır.

Türkiye, İran'ın nükleer silah üretme kapasitesine erişmesinden sonra, Orta Doğu'da olası bir nükleer silahlanma yarışından endişe duymaktadır. Böyle bir durum, bölgede güç dengelerinin değiştirebilir ve Türkiye'nin de bu güce erişmesi yönünde tartışmalar söz konusu olabilir. Dolayısıyla güvenlik algılamalarını değiştiren böyle bir ortamın, Türkiye'yi daha farklı sorunlarla yüz yüze getirmesi muhtemeldir.

Türkiye, enerji konusunda dışa bağımlı bir ülkedir. Dolayısıyla ABD-İran gerginliği arasında kalan Türkiye'nin İran ile olan ilişkilerinin bozulması veya olası savaş durumunda enerji konusunda sıkıntılar yaşayabilir. Bu bakımdan Türkiye, enerji kaynağı ülkelerini çeşitlendirmeli ve enerji potansiyelini etkin ve verimli kullanabilmelidir.

İran sorununun çözümünün kısa vadeli olmaması, bu konunun uzun yıllar daha dünya gündemini meşgul edeceğine işaret etmektedir. Sadece Türkiye değil, tüm bölge ülkeleri önceden tahmin edilemeyen gelişmelerle karşı karşıya kalabilirler. Bu bakımdan, Türkiye'nin bu kriz sürecinden en az maliyetle çıkabilecek stratejik öngörülerde bulunması önemlidir. Türkiye, tüm orta ve uzun vadede gerçekleşmesi muhtemel

tehlikeleri iyi analiz etmeli ve bu tehlikelere karşı hazırlıklı olabilmelidir.

KAYNAKÇA

- 1) ARI, Tayyar. **İRAK, İRAN ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegomanya**, Ankara, Alfa Yayınları,2004.
- 2) AYDUĞAN, Fatih. **İran'ın Nükleer Güç Olma Politikası ve Türkiye'ye Etkileri** (Yüksek Lisans Bitirme Tezi), İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı, Mayıs 2006
- 3) AYMAN, S.Gülden. "ABD'nin Yeni Orta Doğu Vizyonu ve İran", **Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu**, Aralık 2003, 20 Aralık 2006, <http://www.tusiad.org/dpolitika/raporlar/abd/dp_duyuruno1.pdf>.
- 4) BOTAŞ, 16 Şubat 2007, <<http://www.botas.gov.tr/faliyetler/antlasmalar/iran.asp>>.
- 5) BOTAŞ, 16 Şubat 2007, http://www.botas.gov.tr/faliyetler/dg_ttt.asp
- 6) CELALİFER, Arzu. "BM Güvenlik Konseyi'nin İran Nükleer Faaliyetlerinin Durdurulmasına İlişkin Kararı", USAK,15 Şubat 2007, <<http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=372&type=17>>.
- 7) CELALİFER, Arzu. "Nükleer Programa Yönelik 5+1 Öneri Paketine İran'ın Beklenen Yanıtı", USAK, 15 Şubat 2007,
- 8) <<http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=383&type=17>>.
- 9) CELALİFER, Arzu. "İran Nükleer Krizi Değerlendirme Raporu", USAK, 8 Kasım 2006, <<http://www.stratejigundem.com/makale.php?id=121>>.
- 10) CELALİFER, Arzu. "BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a Yönelik 1737 sayılı Kararı", USAK, 15 Şubat 2007,
- 11) <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=535&type=17>>.
- 12) CELALİFER, ARZU. "Erdoğan'ın İran Ziyareti", USAK, 15 Şubat 2007
- 13) <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=504&type=17>>.

- 14) CNN Türk.com, 13 Nisan 2007, <http://www.cnnturk.com/DUNYA/haber_detay.asp?PID=319&haberID=329384>.
- 15) CNN Türk.com, 15 Şubat 2007,
- 16) http://www.cnnturk.com/DUNYA/haber_detay.asp?PID=319&HID=1&haberID=208907>.
- 17) CNN Türk.com,15 Şubat 2007,
- 18) http://www.cnnturk.com/DUNYA/haber_detay.asp?PID=319&haberID=277074>.
- 19) CNN Türk.com, 21 Şubat 2007,
- 20) <http://www.cnnturk.com/DUNYA/haber_detay.asp?PID=319&haberID=304411>.
- 21) CNN Türk.com, 15 Şubat 2007,
- 22) http://www.cnnturk.com/TURKIYE/haber_detay.asp?PID=318&haberID=267221>.
- 23) DAVUTOĞLU, Ahmet. **Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu** (3.Baskı), İstanbul, Küre Yayınları, 2001.
- 24) ERTEM, Helin Sarı. "Neo-Avrasyacı Perspektiften "Sıcak Denizlere Açılan Kapı
- 25) İran", Akademik Araştırmalar Dergisi, 2004-2005,Sayı:23, 255-280.
- 26) Haber7.com, 21 Şubat 2007, <http://www.haber7.com/haber.php?haber_id=221725>.
- 27) Hürriyet, 12 Şubat 2006,<<http://www.hurriyet.com.tr/sondakika/4535259.asp?sd=5>>.
- 28) İGEME, 21 Şubat 2007, <<http://www.igeme.org.tr>>.
- 29) İnternet Haber, 24 Mart 2007, <http://www.internethaber.com/news_detail.php?id=75845>.
- 30) İZZETİ, İzzetulla. İran ve Bölge Jeopolitiği, (Çev. Hakkı Uygur), İstanbul, Küre Yayınları, 2005.

- 31) KANTARCI, ŞENOL. " İran Türkiye'ye Doğal Gazı Neden Kesti?", 15 Şubat 2007, TURKSAM, <<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=29&yazi=1133>>.
- 32) KARADAYI, Süleyman. Türkiye'nin Yakın İlgi Alanları, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Basımevi, Şubat 1995.
- 33) KESKİN, Arif. "İran'ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar ve Sonuçlar", TURKSAM , 8 Kasım 2006,<<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=77>>
- 34) KESKİN, Arif. Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikası:"Saldırganlığın Rasyonelleşmesi", ASAM, 8 Kasım 2006, <http://www.asam.org.tr/temp/temp33.pdf>
- 35) KİBAROĞLU, Mustafa. "Yeniden Yapılanan Ortadoğu ve Kitle İmha Silahları", Avrasya Dosyası, 2003, Cilt:9, Sayı:4,107-125.
- 36) KİBAROĞLU, Mustafa. İran'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri,2005, 19.12.2006, <http://www.harpak.tsk.mil.tr/duyurular/SEMPOZYUM_MART_2006/07_MUSTAFA_KIBAROĞLU.doc>.
- 37) KİBAROĞLU, Mustafa. "Nükleer Silahlar ve Türkiye", Görüş, Haziran 2004, 24-31, 20 Aralık 2006, <<http://www.tusiad.org/yayin/gorus/59/8.pdf> >.
- 38) KOÇ, Şanlı Bahadır. "Gurur ve Önyargı: İran-ABD Gerginliği ve Türkiye", AVSAM, 25 Kasım 2006, <<http://www.avsam.org/fpr/us-iran-tr.pdf>>.
- 39) Maragheh Ghannadi, Atomic Energy Organization of Iran, 10 Aralık 2006 <http://www.world_nuclear.org/sym/2002/ghannadi.htm>.
- 40) QUILLEN, Chris. "Iranian Nuclear Weapons Policy: Past, Present and Possible Future", MERIA, Volume:6, No.2, June 2002.
- 41) OLSON, Robert. TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik, (Çev.Kezban ACAR), Ankara, Babil Yayıncılık,2005.
- 42) Nihat, Ali ÖZCAN. "İran Sorununun Geleceği Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Etkileri", Tepav Ortadoğu Çalışmaları, 25 Aralık 2006, <www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/abd_iran.pdf>.

43) ÖZER, İbrahim. Türkiye İnan İlişkilerini İnceleyerek Türkiye'nin Bölgesel Güç Olabilmesi İçin İnan'a Karşı İzlemesi Gereken Politika Ne Olmalıdır? (Yüksek Lisans Bitirme Tezi), İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı, 2003.

44) USLUBAŞ, Fevzi. "Ortadoğu Labirentinde Nükleer Bir İnan", **Jeopolitik**, Mart 2006, Yıl:5, Sayı:26,41-46.

RUSYA'NIN PUTİN DÖNEMİ AVRASYA ENERJİ POLİTİKALARI'NIN TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

Yazar : Fatih AKGÜL *

Özet

Rusya'nın enerji politikaları, Türkiye'nin enerji güvenliğini tehdit etmekte ve Türkiye Rusya ilişkilerinde Rusya'ya olan bağımlılığı artırmaktadır. Türkiye Rusya ilişkilerinin geleceğini, bu bağımlılığın azaltılması ve bölgesel bazda Türkiye'nin uygulayacağı enerji politikaları tayin edecektir. Bu çalışmada; Rusya'nın Putin Dönemi'nde uyguladığı Avrasya enerji politikalarının Türkiye'ye etkileri incelenerek, bu etkilerin gelecek dönemde Türkiye Rusya ilişkilerine muhtemel yansımalarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada ayrıca; Avrasyacı jeopolitik yaklaşımın, Rusya'nın enerji politikaları üzerindeki etkisi de örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Putin Yönetimi; pragmatist ve fırsatçı dış politikasını Avrasyacı yaklaşımla birleştirerek, ülkesini Avrasya güç mücadelesinde yeniden etkin konuma getirmiştir. Genel olarak Rusya'nın, bölgelere göre farklı enerji politikaları uyguladığı tespit edilmiştir. Bu politikalar; Türkiye Rusya ilişkilerinin geleceğini olumsuz etkilemekle birlikte, Türkiye'nin bölgede Rusya'nın alternatifi olarak jeopolitik öneminin artmasını sağlamıştır. Bu bulgular ışığında; Türkiye'nin yürüteceği çok yönlü dış politikayla, çevresinde istikrarın sağlanmasından sonra Rusya'ya olan bağımlılığının azalacağı ve bölgedeki en önemli enerji geçiş koridoru haline gelebileceği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Putin, Avrasya, Avrasyacılık, Enerji, Rusya, Türkiye.

Abstract

The energy policy of Russia is threatening Turkey's energy security and increasing the dependence of Turkey on Russia. The reduction of this dependency and Turkey's energy policy on regional context will determine the future of Turkish-Russian relations. In this article, it is

* Muhabere Üsteğmen, SAREN Uluslararası İlişkiler Bölümü İnci Sınıf Öğrencisi

aimed to examine the effects of Russia's Eurasian Energy Policy to Turkey in the presidency of Putin and its possible implications on the future of Turkish-Russian relations. Also, it is attempted to explain the role of Eurasian Geopolitics Approach on the energy policy of Russia with examples. The Putin Administration was able to bring the country to a more effective position in the Eurasia power struggle by uniting the pragmatic and opportunistic foreign policy with Eurasian Approach. In a general context, it was found out that Russia is adopting different policies in different regions. These policies have been affecting Turkish-Russian relations negatively but at the same time, they have enabled Turkey to increase its geopolitical importance as an alternative to Russia in the region. Under the light of these findings, it is concluded that the dependency of Turkey to Russia will decrease with a multi-faceted foreign policy that helps the establishment of stability in the region, which, then, will enable Turkey to be an important energy corridor.

Key Words: Putin, Eurasia, Energy, Russia, Turkey.

1. GİRİŞ

Dünya enerji kaynaklarının dörtte üçüne sahip konumdaki Avrasya'da, petrol ve doğal gazın çıkarılma ve ihracının kontrolü konusundaki yarış bugün dünyanın en önemli güç mücadelesi olarak görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin Orta Doğu'da 'demokratikleştirme'söylemi altındaki enerji politikalarına benzer biçimde, Rusya'nın Orta Asya ve geniş anlamda Avrasya'da geliştirdiği siyasi anlayış, enerji güvenliği motiflidir. Avrupa Birliği (AB) genişleme süreci ve Çin'in ekonomik politikaları da bu enerji mücadelesinin birer parçasıdır.

Rusya, 2000 yılından itibaren Soğuk Savaş'ın yorgunluğunu üzerinden atarak Putin Dönemi'nde yeni bir reform sürecine girmiştir. Bu bağlamda; Putin Yönetimi, ülke içerisinde federal yapıyı güçlendirerek siyasi otoriteyi yeniden tesis etmiş, ülke dışında AB, Çin ve İran gibi önemli aktörlerle işbirliğini artırmış, enerji kaynaklarını hem ulusal güvenlik hem de ekonomik gelişmeyi sağlayabilecek ustalıkla

kullanarak yeniden etkinliğini artırmıştır. Yine bu dönemde; ortak kaygı ve çıkarların da etkisiyle, Avrasya coğrafyasının iki önemli gücü olan Türkiye ve Rusya'nın tarih boyunca süren rekabeti, yerini uzlaşma ve çok boyutlu işbirliği sürecine bırakmıştır.

Bu işbirliği süreci, bir taraftan Türk Dış Politikasını güçlendirirken diğer taraftan Türkiye Rusya ilişkilerinde Rusya'ya olan bağımlılığın artmasına neden olmuştur. Rusya'nın enerji politikalarının, enerji ihtiyacını yakın çevresinden sağlamakta olan Türkiye'nin enerji güvenliğini etkilediği açıktır. Bu nedenle Rusya'nın enerji politikalarının Türkiye'ye etkilerini tespit etmek, bundan sonraki dönemde Rusya'yla ilişkilerin şekillendirilmesi açısından önemlidir. Bu çalışma; Rusya'nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikaları'nın, Türkiye-Rusya ilişkilerine etkilerini inceleyerek, gelecek dönemde bu ilişkilerin nasıl şekilleneceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Rusya'nın Avrasya enerji politikalarından; Türkiye'nin güvenliğini doğrudan ilgilendiren, Hazar Havzası ve Kafkasya, Orta Doğu, Avrupa ve Türkiye'ye yönelik olanlar bölgesel bazda ele alınacak; bu bölgelerdeki iki ülkenin enerji politikalarının Türkiye Rusya ilişkilerine etkileri ve problem sahaları tartışılacaktır.

ABD; Avrasya'da uluslararası egemenliğini askeri tedbirlerle kurmaya çalışırken, Rusya bölgedeki etkinliğini ekonomi ve enerji konusundaki politikalarıyla korumakta ve bunda da başarılı olmaktadır. Avrasyacı bakış açısını enerji politikalarına da yansıtan Putin Yönetimi; Hazar Havzası ve Kafkasya'da, Türkiye'nin enerji güvenliğini ve bölge politikalarını tehdit etmektedir. Buna karşın; Orta Doğu'da Türkiye ve Rusya'nın siyasi ve ekonomik çıkarları örtüşmektedir. Bu bakımdan Orta Doğu'da enerji konusunda yapılacak işbirliğiyle Türkiye Rusya ilişkileri geliştirilebilir. Rusya'nın AB'ne yönelik politikaları ise; enerji politikalarının çatışması nedeniyle Türkiye Rusya ilişkilerini olumsuz etkilemekteyse de Türkiye'nin alternatif bir enerji transfer bölgesi olarak öne çıkması açısından yararlı olmuştur. Gelecekte Türkiye'nin, Rusya'ya olan bağımlılığının azalacağı ve bölgede enerji konusunda etkin konuma geleceği öngörülmektedir.

Uluslararası ilişkiler analizinde; teorik yaklaşımların çözümlenmeleri, gelecekteki muhtemel gelişme senaryolarının ve

ülkelerin vizyonlarının tahmin edilebilmesine destek sağlamaktadır.¹ Bu bakımdan, Rusya'nın Avrasya enerji politikalarını tam olarak anlayabilmek için öncelikle Rusya dış politikasının temelinde yatan doktrin ve düşünce akımları incelenmelidir.

2. PUTİN DÖNEMİ RUS DIŞ POLİTİKASI

Rusya'nın yeni dönem dış politika söylemleri ve Ulusal Güvenlik Doktrini incelendiğinde, Avrasyacı söylemin ağırlıklı olarak yer aldığı göze çarpmaktadır.² Rusya'da soğuk savaş sonrası hakim konumdaki Neo-Avrasyacılık, felsefi temellerini 1800'lü yıllarda ortaya atılan Klasik Avrasyacılık'tan almıştır. Bu düşünce akımı; siyasi ve güvenlikle ilgili algılamalarında homojen, geleneksel olarak tanımlanmış jeopolitik menfaat kalıplarına bağlı, Büyük Rusya kurma eğilimlerinin daha güçlü olduğu, 'Avrasya'ya hakim olan dünyaya hakim olur.' düşüncesinin yeni ve gelişmiş bir versiyonudur. Neo-Avrasyacılığa göre; Rusya yakın çevresindeki bağımsız devletlerle ittifak kurmalı, gerektiğinde yakın çevresinde askeri ve ekonomik araçları kullanarak stratejik baskı uygulamalıdır.³ Bu akımın önemli bir sözcüsü ve temsilcisi olarak Rus jeopolitikçisi Aleksandr Dugin gösterilmektedir. Dugin'in; Rus Parlamentosu'nun strateji danışmanı olarak görev yapmasının yanında Putin üzerinde de etkili olduğu değerlendirildiğinden, bu çalışmada Neo-Avrasyacılık'la ilgili temel kaynak olarak Dugin'in Avrasyacılığı ele alınacaktır.

Putin Yönetimi tarafından uygulanmakta olan dış politika, 10 Ocak 2000 tarihli 'Yeni Ulusal Güvenlik Doktrini' ve 10 Temmuz 2000 tarihli 'Yeni Dış Politika Doktrini'ne uygun şekilde yürütülmektedir. Ulusal Güvenlik Doktrini'nde; Rusya Federasyonu'nun varlığına, devletin ve toplumun güvenliğine yönelik her türlü iç ve dış tehdide

¹ Mesut H. Caşın, **Rus İmparatorluk Stratejisi**, Ankara, ASAM Yayınları, 2002, s.8.

² Zeynep Dağı, **Rusya'nın Dönüşümü**, İstanbul, Boyut Yayınları, 2002, s.188.

³ Ömer G.İşyar, **Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları**, İstanbul, Alfa Yayınları, Mart 2004, s. 57-58.

karşı alınacak önlemlerin bir bütünü oluşturulmuştur.⁴ Dış Politika Doktrini'nde ise; ayrılıkçı hareketler ve terörizmin artışı, küreselleşen ekonomi içerisinde dışa bağımlılığın artması ve devlet egemenliğine karşı yeni aktörlerin ortaya çıkması önemli tehlikeler olarak algılanmış, bu tehlikelerin giderilmesi için hem Batı hem de Doğu ile işbirliği yapılarak dengeli bir dış politika izlenmesi, ekonomik çıkarların ülke dışında da savunulması öngörülmüştür.⁵

Putin'in dış politika yaklaşımı genel olarak; çıkara dayalı işbirliği ve medeni bir rekabetin olduğu çok kutuplu dünya düzeni içerisinde Rusya'nın yeniden bir dünya gücü haline gelmesi, bu konuda Batı'yla işbirliği yapılırken, pragmatik olarak Asya kartının da sıkça kullanılması üzerine kurulmuştur.⁶ ABD, uygulamakta olduğu 'süper güç stratejisi'nin gereği olarak jeopolitik açıdan Avrasya'ya hakim olmak istemektedir.⁷ Buna karşın; Putin, beklenenin aksine⁸ AB Çin ve hatta ABD ile daha yakın ilişkiler kurmuş; artan petrol fiyatlarını da göz önünde bulundurarak, enerjinin kontrolünün sağlanmasını dış politikasının en önemli unsuru haline getirmiştir.⁹ Bu bağlamda; dünyada küreselleşmeye paralel olarak yaygınlaşan özelleştirme ve şirket birleşmelerinin aksine; Putin'in Lukoil ve Gazprom gibi enerji şirketlerini dış siyasetin önemli bir aktörü haline getirmesi, Rusya'ya diğer büyük güçlere karşı avantaj sağlamıştır.¹⁰ Çünkü Putin'e göre küresel enerji; toplumsal ve ekonomik gelişimin en önemli itici gücünü oluşturmakta, küresel enerji sorunu, dünyadaki milyonlarca insanın

⁴ Öner Akgül, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik ve Savunma Politikası", Lisans Bitirme Tezi, Uludağ Üniversitesi, İktisat ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bursa, 2005, s.54.

⁵ Cengiz Erişen, "RF'da Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler", **Değişen Dünya'da Rusya ve Ukrayna**, Ankara, Phoenix Yayınları, 2004, s.182.

⁶ İşyar, a.g.e., s. 51.

⁷ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, Çev.Yelda Türedi, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 2005, s.62-63.

⁸ Putin'in 'Rusya'nın, eğer demokrasiyi beceremezse totaliter rejime geri dönebileceğini' açıklaması, Çaşın, a.g.e. s.318, ilk resmi ziyaretlerini K.Kore ve Küba'ya yapması, Batı'ya karşı sert bir politika izleyeceğinin tahmin edilmesine yol açmıştı.

⁹ Sinan Ogan, "The Black Sea: New Arena For Global Competition", **Turkish Policy Quarterly**, Vol:5 No:2, Yaz 2006, s.110-111.

¹⁰ Adam N.Stulberg, "Moving Beyond the Great Game: The Geoeconomics of Russia's Influence in the Caspian Energy Bonanza", **Geopolitics**, Yaz 2005, Vol: 10 Issue: 1, s.3.

refahını doğrudan etkilemektedir.¹¹ Diğer taraftan; enerjinin paylaşılması ve güvenliğini dünya medeniyetine yapılacak bir katkı olarak gören Putin Yönetimi'nin aksine, bazı akademisyenler Rusya'nın bu yeni enerji politikasını "neo-emperyalizm" olarak nitelmişlerdir.¹²

Enerji politikaları dışında; silah ve teknoloji ihracatını artırarak ekonomiyi geliştirmek, Rus şirketlerinin ve Rus vatandaşlarının ülke dışındaki faaliyetlerini desteklemek de Putin Yönetimi'nin diğer dış politika öncelikleri olarak sayılabilir.¹³

Bölgesel incelemeye geçmeden bir konunun daha altını çizmek gerekir. Rusya'nın enerji konusunda Avrasya'da söz sahibi olmasını, yalnızca kendi ülkesindeki zengin kaynaklarla veya Putin'in kurnaz politikalarıyla açıklamak yeterli değildir. Rusya'da; Sovyet döneminden beri, yeraltı ve petrol mühendisliği gibi kaynakların bulunması ve işlenmesine yönelik eğitim ve araştırmalara ağırlık verilmektedir. Bunun yanında; Rusya, sadece arama ve üretimde değil, enerji sektörünün taşıma, rafinaj, dağıtım, pazarlama ve elektrik alt sektörlerinde de dev entegre şirketlere ve uzman personele sahiptir.

3. RUSYA'NIN HAZAR HAVZASI, KAFKASYA VE KARADENİZ ENERJİ POLİTİKALARI

Hazar Havzası, 75-233 milyar varil arasında değişen rakamlarda petrol ve 293 trilyon küp feet tahmini doğal gaz rezerviyle Basra Körfezi'nin en önemli alternatifini oluşturmaktadır.¹⁴ Türkmenistan ve Özbekistan doğal gaz kaynakları, Kazakistan ve Azerbaycan ise petrol rezervlerinin işlenmesi, taşınması ve satışı üzerindeki ekonomik yaklaşımlar, bölge ülkeleri ile dış güçlerin uluslararası politika stratejilerini büyük ölçüde yönlendirmektedir.

¹¹ Vladimir Putin, G-8 zirvesinde gündeme taşıyacağı konularla ilgili Rusya'nın Türkiye Büyükelçiliği resmi internet sayfasında yayımlanan makalesi, (çevrimiçi) <http://www.turkey.mid.ru/text_t122.html> 18 Ekim 2006.

¹² Erhan Büyükkakıncı, "Putin Dönemi Rus Dış Politikasına Bakış: Söylemler, Arayışlar ve Fırsatlar", **Değişen Dünya'da Rusya ve Ukrayna**, Ankara, Phoneix Yayınları, 2004, s.161.

¹³ Robert O. Freedman, "Putin and The Middle East", **MERIA**, Vol:6, No:2, Haziran 2002.

¹⁴ Stulberg, **a.g.e.**, s.4-5.

Putin Yönetimi'nin Orta Asya'da en önemli hedefi, Rusya'nın menfaatine olan daha önceki proje ve anlaşmaları yürürlüğe koymak, ana enerji koridorlarını kendi çözümlerine uygun olarak "kuzey-güney istikametinde" oluşturmaktır.¹⁵ Enerji koridorlarını kuzey-güney istikametinde oluşturarak, Rusya'ya karşı yapılabilecek ittifakların önlenmesi düşüncesi, jeopolitiğin temel kurallarından birinin Dugin tarafından Rus jeopolitiğine uyarlanması bir sonucudur.¹⁶ Bu yaklaşım, her ne kadar doğu-batı istikametindeki Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nı engelleyememiş olsa da gelecekte Türkiye açısından tehlike arz etmektedir.

Rusya, Hazar Denizi'nin statüsü konusunda Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında yapılan anlaşmaları tanımamasına rağmen, Hazar Havzası'nda Rus şirketlerinin yatırımlarını desteklemiştir. Çünkü Hazar petrol sözleşmelerinde Rus şirketlerinin pay sahibi olması, Rusya'ya kendi bölgesel çıkarlarına uygun enerji politikalarının uygulanmasını sağlamaktadır.¹⁷ Rusya; Ocak 2002'de Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan'ın bulunduğu Avrasya Gaz Üreticileri Birliği'ni (EAGP) kurarak 'müşterek bir sistem oluşturma'görüntüsü altında bölgede inisiyatifi yeniden kazanmayı başarmıştır. Hemen arkasından, bu kontrolün tescili olarak simgesel bir deniz gücünü Hazar Denizi'ne yerleştirmiştir. Diğer taraftan Putin'in; AB ile 1994'te imzalanmasına rağmen henüz onaylanmamış olan Enerji Şartı Anlaşması'nı reddetmesi, Hazar Havzası'na Gazprom'un erişiminin sağlanarak bölgenin Rus enerji ağına entegre edilmesi, AB'nin bölgeye yönelik planlarına da kısa vadede büyük darbe vurmuştur.¹⁸

Rusya'nın 1997-2003 yılları arasındaki çelişkili ve karmaşık siyaseti, Putin Dönemi'nde kısmen de olsa Rusya lehine sonuç vermeye başlamıştır. OPEC ülkelerinin üretimi sınırlandırma kampanyası yürüttüğü dönemde Putin Yönetimi, bölgedeki petrol üretimini

¹⁵ a.e. s.5.

¹⁶ Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, Çev.Vügar İmanov, 4.baskı, İstanbul, Küre Yayınları, 2005, s.180.

¹⁷ Osman N. Aras, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul, DER Yayınları, 2001,s.224-225.

¹⁸ Gareth M.Winrow, "Energy Security in the Black Sea-Caspian Region", **Perceptions**, Vol:10, No:3, Sonbahar 2005, s.91.

artırarak Orta Doğu'ya karşı Rus petrolünü bir alternatif olarak sunma şansını en iyi şekilde değerlendirmiştir.¹⁹ Putin; 2005'te Orta Asya gazının Özbekistan ve Kazakistan üzerinden geçirilmesiyle ilgili yaptığı anlaşmayla, bu ülkelerin Moskova'yı devre dışı bırakacak ittifaklar yapmasını ve Rusya'nın enerji politikalarına Türk Cumhuriyetleri'nin müdahalesini engellemiştir.²⁰ 2006 yılı içerisinde, bu ülkelerin sınırları içerisindeki doğal gaz sistem ve tesisatının kullanımını Rusya'ya devretmesi konusunda anlaşmaya varılması, Rusya'nın Orta Asya'da doğal gaz konusundaki hakimiyetini artıran diğer bir gelişme olmuştur.

Avrasya'nın en büyük doğal gaz ihracatçısı olan Rusya, doğal gaz rezervi açısından kendisine rakip durumdaki İran ve Türkmenistan'a yönelik farklı politikalar izlemiştir. 2003 yılı Nisan ayında Türkmenistan ve Rusya arasında yapılan doğal gaz anlaşması bu anlamda önemlidir. Çünkü Rusya; Türkmenistan'a siyasi baskıyla kabul ettirilen bu anlaşmayla, doğal gaz sektöründe tekelleşerek Avrasya'da kontrolü ele geçirmesinin yanında Rus doğal gazına alternatif üretmek isteyen AB ve Türkiye'nin projelerini de geçici olarak engellemiştir. Rusya, toplam 300 milyar dolar değerindeki 25 yıllık anlaşmayla Türkmenistan'dan aldığı doğal gazı, maliyetinin 2-3 katı bir fiyatla Avrupa ülkelerine ihraç etmektedir. AB ise bölgesel çıkarlarını koruyabilmek amacıyla; önümüzdeki dönemde Türkmen gazının, Hazar Denizi altından geçirilecek bir hatla, Şahdeniz gazıyla birlikte Bakü-Erzurum hattından AB'ye ulaştırılması, BTC hattı üzerinden yeni hatlar kurulması gibi içerisinde Türkiye'nin de bulunduğu projeler üretmiştir.

Türkmenistan'ı doğal gaz ihracı konusunda kendine bağımlı hale getirmeyi başaran Rusya'nın, aynı başarıyı Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazar petrolünün ihracı konusunda gösterdiği söylenemez. Kazakistan ve Azerbaycan, ABD'nin de etkisiyle petrol konusunda Rusya'dan bağımsız bir politika izlemeyi tercih etmiş ve Türkiye'nin de dahil olduğu BTC projesine entegre olmuşlardır.²¹ Örnek vermek gerekirse,

¹⁹ Stulberg, a.g.e. s.8.

²⁰ İlyas Kamalov, "Rus Gazı ve Enerjide Bağımlılığın Bedeli", **Stratejik Analiz**, Sayı:70, Şubat 2006, s.23-24.

²¹ Stulberg, a.g.e. s.10-11. Winrow, a.g.e. s.92.

Rusya'nın en önemli petrol şirketi Lukoil, Kazakistan'ın 46 petrol projesinden yalnızca dördüne girebilmiştir. Kazakistan; Tengiz-Novorrossik petrol boru hattı vasıtasıyla Rusya'yla işbirliğini devam ettirmekle birlikte, Rusya'yı dışarıda tutacak şekilde Çin ve İran'a petrol ihraç etme projeleri yürütmektedir.²² Benzer şekilde Lukoil, Azerbaycan petrol yataklarından sadece %10'unu alabilmiştir.²³ Rusya ise, Azerbaycan'a karşı; ülke içi etkinliğini ve Karabağ kozunu elinde tutmaktadır. Bu sorununun çözümsüz olarak kalmasını, eğer bir çözüme ulaşılabilecekse de bunun kendi arabuluculuğu sayesinde olmasını isteyen Rusya; bu vesileyle bölgede geliştirilebilecek yeni enerji projelerini kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeyi planlamaktadır. Dolayısıyla Karabağ sorununa, Türkiye ve Rusya çok farklı perspektiften bakmaktadır.

Rusya'nın; daha ucuza doğal gaz ihraç etme vaadiyle ülkeleri içerisindeki gaz sisteminin kontrolünün Gazprom'a bırakılması konusunda Gürcistan ve Ermenistan'ı ikna etmesi, Avrupa'ya İran gazını götüren boru hattını da kontrol altına almasını sağlamıştır.²⁴ Bununla birlikte Rusya; Gürcistan'da, BTC boru hattı gibi yeni projeler için bu bölgenin güvenilir bir enerji koridoru olamayacağını göstermek adına ülkedeki azınlıkları destekleyerek iç karışıklığa sebebiyet vermektedir. Özellikle Karadeniz'e kıyısı olan Abhazy'a da, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Barış Gücü kapsamında asker bulunduran Rusya, bölgedeki sorunların kendi yardımı olmadan çözülemeyeceğini göstermek istemektedir.

Rusya Federasyonu'nun Kafkasya politikaları, Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği'nin bölge politikalarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Türkiye'nin güvenliğini doğrudan tehdit eden bu geleneksel politika; Kafkasya'da Türk bütünlüğünü engellemek, Batı Devletleri'nin etkinliğini azaltmak ve ülkesinin dahil olmadığı enerji projelerini sabote etmek için bölgede Ermenistan Devleti ve Ermeni azınlıkları maşa olarak kullanmak üzerine kurulmuştur.²⁵ Çünkü; Avrasyacılığa göre Rus

²² Winrow, a.g.e. s.93.

²³ Stulberg, a.g.e. s.10.

²⁴ Kamalov, a.g.e. s.23.

²⁵ Ali F. Demir, *Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya*, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2003, s.142.

jeopolitik mekanının en kırılgan noktası olarak görülen Kafkasya'da; Türkiye'nin Orta Asya dünyasına yayılışının önüne set çekebilecek, Kürtlerle olan ırksal bağlarını kullanarak "jeopolitik sarsıntıları tahrik edebilecek yegane güç" Ermenistan'dır.²⁶ Bu bölgede Rusya'nın; Ermenistan'ı en önemli müttefiki olarak görmesinin bir nedeni de Ermenistan'ın başta enerji olmak üzere ekonomik anlamda Rusya'ya bağımlı olmasıdır. Bu nedenle Ermenistan, NATO ve AB'yle daha yakın ilişkiler kuramamaktadır.²⁷ Türkiye ise azınlıklar konusunda Gürcistan devletinin toprak bütünlüğünü desteklemekte, askeri ve ekonomik yardımlarla iyi ilişkilerini sürdürmektedir. Kafkasya'da Türkiye'nin en önemli müttefiki konumundaki Azerbaycan dışında Gürcistan'la askeri ve ticari ilişkiler geliştirilmektedir.

Karadeniz'de ise Türkiye açısından durum biraz farklıdır. ABD'nin 2002 yılında uygulamaya koyduğu Milli Güvenlik Strateji Belgesi; Karadeniz ve Hazar Denizi'nin, zengin enerji kaynakları yanında Hint ve Güneydoğu Asya'ya geçiş koridoru olması itibarıyla de önemine işaret etmektedir. Bu nedenle ABD; Orta Doğu'da hakimiyet sağlamanın yanında, Karadeniz'de de kontrolün sağlanması yönünde politika izlemektedir.²⁸ Bu politikanın; Montrö Sözleşmesi'ndeki statünün korunması konusunda hassas olan Türkiye'yi olduğu kadar, ABD'nin bölgedeki etkinliğini artırmasından rahatsız olan Rusya'yı da endişelendirdiği söylenebilir. Bu ortak endişenin yanında; Romanya ve Bulgaristan'ın NATO'ya üye olması, Gürcistan ve Ukrayna'nın yönetim değişikliklerinden sonra ABD ile ittifak kurması gibi etkenler, Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşmasına neden olan diğer etkenlerdir.

Karadeniz dışına Hazar ve Kafkasya bölgesi, Rusya ve Türkiye'nin çıkarlarının en fazla çatıştığı bölgedir. Rusya'nın enerji hakimiyetinin daha fazla artmasına karşı; ABD ve AB, bu bölgede Türkiye'nin dahil olacağı projeleri desteklemektedirler. Hazar Denizi'nin statüsü, Gürcistan'daki etnik sorun ve Karabağ konusunda istikrarın tam anlamıyla sağlanmasından sonra, Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum hatlarının genişletilmesi ve yeni hatların kurulması

²⁶ Dugin, a.g.e. s.180.

²⁷ Winrow, a.g.e. s.95.

²⁸ Ogan, a.g.e. s.107-108.

gündeme gelecektir. Bu nedenle Türkiye; bu bölgede AB ile enerji konusundaki işbirliğini devam ettirirken, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini de geliştirme çabasıdır.

4. RUSYA'NIN ORTA DOĞU ENERJİ POLİTİKALARI

Rusya'nın Orta Doğu'da; Sovyetler Birliği dönemindeki gibi etkin ve yönlendirici bir güç olamayacağını iyi bilen Putin Yönetimi, bölgede ideolojik bir yayılmadan çok ekonomik çıkarların korunmasına yönelik politikalar üretmektedir. Rusya; bölgedeki en önemli silah ihracatçısı konumuna ek olarak, Rus şirketleri için özellikle enerji sektöründe yeni pazarlar yaratma çabasıdır. Bu politikalarda Rusya'nın; Arap ülkeleri ile savunma ve uzay sanayi konusundaki ekonomik işbirliğini, İsrail ile teknoloji ve enerji işbirliğini, aynı zamanda İran'la nükleer enerji işbirliğini devam ettiriyor olması politik bir başarı olarak görülebilir.

Putin Dönemi'yle birlikte bölgede İsrail'e ayrı bir önem verilmektedir. Bu dönemde neredeyse ikiye katlanan 1.5 milyar dolarlık ticaret hacminde, 1 milyar dolarlık payıyla enerji sektörü işbirliği alanlarında ilk sıradadır. İsrail'in petrol ihtiyacının %88'i BDT'den ithal edilen düşük kaliteli ve sülfürlü ham petrolden karşılanmaktadır. Rusya'nın; Mavi Akım enerji hattını Eilat-Ashkelon boru hattı vasıtasıyla İsrail'e kadar genişleterek, Rus gazı ve Azeri petrolünü, tankerlerle Kızıldeniz üzerinden Çin'e ve Süveyş kanalı üzerinden Güney Avrupa'ya ulaştırma projeleri mevcuttur. Bunun yanında; enerji sektöründe kullanılmakta olan Rus gazının oranının artırılması hususu gündemdedir. Karşılıklı işbirliğinin artmasında, 1989'dan sonra Rusya'dan İsrail'e göçen bir milyonun üzerindeki Rusça konuşan Yahudi göçmenin büyük payı vardır. Diğer taraftan İsrail; Rusya'ya giderek artan bağımlılığın, Rusya'nın İsrail'in güvenliğini tehdit eden iki yüzlü politikalarının ve ABD'nin etkisiyle bu projelere ihtiyatla yaklaşmaktadır.²⁹ Aynı nedenlerle, Rusya'nın İsrail'le Filistin arasında arabuluculuk yapma teklifine de sıcak bakılmamaktadır. Rusya'nın talip olduğu bu arabuluculuk girişimi için, Türkiye taraflara eşit mesafedeki

²⁹ Ilya Bourtnan, "Russia's Middle East Policy", *MERIA*, Vol:10 No:2, Haziran 2006.

konumu itibariyle daha uygun bir adaydır. Irak'ın yeniden yapılandırılması, İsrail-Filistin meselesi gibi Orta Doğu'daki problem sahalarında çözüm sürecine Türkiye'nin aktif rol alarak bölgenin şekillendirmesine katkıda bulunmalıdır.

Putin Yönetimi, Orta Doğu'daki en iyi müttefiki görünümünde olan İran'la ilişkiler konusunda Yeltsin Dönemi'nden devraldığı mirası iyi değerlendirmiştir.³⁰ Enerjinin her çeşidini siyasi ve ekonomik çıkarlar için kullanma düşüncesinde olan Rusya; zaten doğal gaz ve petrol konusunda yeterince zengin olan İran'la, Temmuz 2002 yılında nükleer enerji konusunda işbirliği anlaşması yapmıştır. Dünyanın ikinci büyük doğal gaz rezervine sahip ülkesi olan İran, Rus şirketlerinin İran doğal gazının pazarlanması konusunda işbirliğine sıcak bakmaktadır.³¹ İran için asıl önemli olan nükleer kriz döneminde Rusya'nın desteğini devam ettirmek ve bu krizin çözümlenmesinden sonra enerji kaynaklarını pazarlamaktır. 2007 yılında Rusya'nın nükleer kriz konusunda verdiği destek azalmış gibi görünse de bölgesel bir güç haline gelen İran, Rus dış politikasının önemli bir unsuru olmaya devam edecektir.

Mısır ve Suriye ise Rusya'nın, Orta Doğu'da daha aktif rol oynaması gerektiğini düşünmektedirler. Her iki ülke de, Rusya'yla savunma, telekomünikasyon ve uzay teknolojileri gibi konularda işbirliğini devam ettirerek büyük güçlere karşı denge politikası uygulamaya çalışmaktadır.

Putin göreve geldiğinde Irak konusundaki hedefleri; 7 milyar dolarlık borcu geri almak, Rus enerji şirketlerinin BM kontrolünün kalkmasından sonra Irak'ta daha büyük projeler üretmesini ve Orta Doğu enerji sektörüne hakim olmasını sağlamaktır.³² Bu bakımdan ABD'nin Irak'ı işgali, AB ve Pasifik ülkeleri kadar Rusya'nın da bölgedeki çıkarlarını etkilemiş ve planlarını revize etmesine neden olmuştur. Örnek vermek gerekirse Rusya, Irak'tan çok ucuza mal ettiği petrolü AB ülkelerine satmaktayken; işgalden sonra S.Arabistan, İran,

³⁰ Nitekim Dugin, Avrasyacı jeopolitiği açısından bölgede en önemli müttefik olarak İran'ı görmekte ve bu ülkeyle her konuda işbirliğinin artırılması gerektiğini belirtmektedir. Dugin, a.g.e. s.74.

³¹ Stulberg, a.g.e. s.17.

³² ABD'nin Irak'a müdahalesinden çok önce yazılmış olan Freedman'ın bu makalesinde Rusya'nın hedefleri belirtilmektedir. Freedman a.g.e.

Suriye ve hatta İsrail'le enerji işbirliği yapmak zorunda kalmıştır.³³ Petrol konusunda BTC boru hattının açılmasından sonra etkinliğini kaybeden Rusya, Orta Doğu ülkeleriyle bu konularda işbirliğini artırmak istemektedir.

Türkiye; son dönemde “komşu ülkelerle ilişkilerin normalleştirilmesi”³⁴ politikası kapsamında başta güney komşuları ülkeleri olmak üzere, Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek istemektedir. Orta Doğu, Türkiye açısından Rusya'ya enerji bağımlılığını azaltması ve enerji arz bölgelerini çeşitlendirmesi açısından önemli bir alternatiftir. Bu kapsamda Türkiye'nin önümüzdeki dönemde; Suriye, Irak ve Mısır'dan daha iyi şartlarda doğal gaz ithal etmesi gündeme gelebilir.³⁵ Diğer yandan ABD'nin Irak, İran ve Suriye politikalarına karşı Türkiye ile benzer kaygıları taşıyan Rusya, Türkiye'nin bölgede daha aktif rol almasını istemektedir. Bu anlamda Putin'in dış politika yaklaşımı ile Dugin'in Avrasyacılığı örtüşmektedir.³⁶ Bölge politikaları birbirine benzeyen Rusya ile Türkiye'nin, Mavi Akım-2 gibi yeni projelerin gerçekleştirilmesiyle Rusya'dan gelen doğal gaz hattının Kıbrıs, Ürdün ve İsrail'e uzatılması gibi işbirliği seçenekleri mevcuttur.

5. RUSYA'NIN AB'YE YÖNELİK ENERJİ POLİTİKALARI

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni savaşları engelleyecek bir enerji işbirliği yapılması fikriyle ortaya çıkan Avrupa Birliği, bugün enerji arzı için siyasi savaşlar yapmak zorunda kalmaktadır. Çünkü AB, ABD'den sonra dünyanın ikinci büyük enerji tüketicisidir ve Türkiye gibi enerji ihtiyacını büyük oranda yakın çevresinden ithal ederek karşılamaktadır. AB ülkeleri, ABD'nin Irak müdahalesiyle istikrarın bozulması ve enerji fiyatlarının artmasının yanında, Rusya'nın enerji politikalarından da önemli ölçüde etkilenmişlerdir.

AB için doğal gaz ithalatında %50, petrol ithalatında %30'luk

³³ Bourtnan, a.g.e.

³⁴ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, İstanbul, Küre Yayınları, 2002, s.144-145.

³⁵ Kamalov, a.g.e. s.28. Winrow, a.g.e.,s.95.

³⁶ Dugin, a.g.e. s.79.

oranla ilk sırada bulunan Rusya'yla ilişkiler önem arz etmektedir.³⁷ AB'nin ortak enerji politikası konusunda temel doküman 2000 yılında hazırlanan 'Green Paper'/Yeşil Kitap'tır.³⁸ Bu belgeye göre AB'nin genel enerji politikası; enerji fiyatlarının artmasının engellenmesi, petrol dağıtımında istikrarın korunması, enerji kaynakları ve enerjinin ithal edildiği coğrafyaların çeşitlendirilmesi, ekolojik dengenin bozulmasını önleyici yönde enerji tasarrufuna gidilmesi, biyoyakıt ve elektrik tüketiminin artırılmasına yönelik projeler geliştirilmesi olarak özetlenebilir. Genişleme sürecinde ortaya çıkacak enerji ihtiyacı için Rusya'ya giderek artan oranlarda bağımlılık ve enerji arzı riskini ortaya çıkarmaktadır.³⁹

Yaklaşık 45 trilyon metreküp rezerviyle dünyanın en büyük gaz üreticisi ve ihracatçısı olan Rusya'nın; Putin Dönemi'nde, AB ve özellikle Baltık ülkelerine karşı enerji silahını başarıyla kullandığı söylenebilir. Gazprom'un açıkladığı fiyat listelerindeki ülkelere göre farklı doğal gaz satış rakamları ve yıllara göre (siyasi gelişmelere göre) farklı artış oranları bile bu fikri desteklemektedir.⁴⁰ Rusya ve AB arasında, 1997 yılında imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (PCA: Partnership and Cooperation Agreement) ile başlatılan enerji diyalogu; Putin Dönemindeki enerji stratejisiyle AB aleyhine Rusya'ya ekonomik olduğu kadar siyasi bağımlılık da getirecek boyuta ulaşmıştır.

Rusya, AB'ye yönelik enerji politikasını üç gruptan oluşturmaktadır. ⁴¹ İlk grupta enerji ihtiyacını %50'den fazla oranda Rusya'dan karşılayan Baltık ve Doğu Avrupa ülkeleri bulunmaktadır. Bu ülkelerin enerji konusundaki bağımlılıkları, Rusya'nın çıkarlarına uygun politikalar izleme zorunluluğunu beraberinde getirmektedir.

³⁷ Andrew Monaghan, Lucia M.Jankovski, "EU-Russia energy relations: the need for active engagement" EPC Issue Paper No.45, Mart 2006, s.9.

³⁸ European Commission, Green Paper: Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply, İtalya, 2001.

³⁹ Necdet Pamir, "AB'nin Enerji Sorunsalı ve Türkiye", **Stratejik Analiz**, Sayı:67, Kasım2005, s.75
Özgür Tonus, "Genişleyen AB'nin Enerji Politikaları ve Türkiye" (çevrimiçi) <www.geocities.com/ceteris_tr/tonus.doc 14 Ekim 2006 s.3-6.

⁴⁰ Kamalov makalesinde, 2005-2006 yılları arasındaki fiyat değişikliklerini belirtmiştir, Gazprom tarafından açıklanan 2007 fiyatlarında da 2006 yılı içerisinde yaşanan siyasi gelişmelerin yansımaları (özellikle Gürcistan) görülebilmektedir. Kamalov, a.g.e. s.20.

⁴¹ Kamalov, a.e. s.23-24.

Örnek olarak; tükettiği petrolün %70'ini ve gazın %99'unu Rusya'dan ithal eden Finlandiya, Rusya'nın AB'ne açılan bir köprüsü veya tampon bölgesi görünümündedir. Bu ülke AB ve NATO'ya üyelik gibi konularda Rusya'nın baskısı nedeniyle tam anlamıyla bağımsız bir politika izleyememektedir. Bu bakımdan, Dugin'in "tüm Avrupalıları Finlandiyalılaştırma"⁴² düşüncesi Rusya'nın dış politikasına da yansımaktadır. Rusya; Almanya, Fransa ve İtalya gibi ülkeleri ikinci grupta görmekte ve bu ülkelerle enerji işbirliklerini sürekli artırmak istemektedir. Ayrıca Rusya'dan bağımsız enerji politikaları üretebilen AB ülkeleri de mevcuttur.

AB, doğal gaz ihtiyacının önemli bir kısmını Ukrayna-Slovakya-Avusturya-Almanya doğal gaz boru hattı üzerinden sağlamaktadır. Rusya, bu hatta ilave olarak; kuzeyde Beyaz Rusya-Polonya üzerinden, güneyde Ukrayna-Romanya-Bulgaristan-İtalya ya da Ukrayna-Moldova-Romanya-Bulgaristan üzerinden Yunanistan ve İtalya'ya doğal gaz ihraç etmeyi planlamaktadır.⁴³ Bundan başka; Rusya ile Almanya, Kuzey Buz Denizi altından 1200 km.lik hatla Almanya'ya doğal gaz ihraç edilmesine yönelik Kuzey Boru Hattı projesi konusunda anlaşma yapmışlardır. Rusya, Avrasyacılık görüşüne de paralel olarak AB içerisinde Almanya ile daha yakın ilişkiler kurmaya çalışmaktadır.⁴⁴ Bu projenin siyasi boyutu ise, AB yanlısı politikalar izlemekte olan Baltık Ülkeleri ve Polonya'yı devre dışı bırakarak bir bakıma cezalandırmak ve AB içerisinde Almanya'nın Rusya'ya bağımlılığını artırmaktır. Kuzey Boru Hattı'nın yapımına şiddetle karşı çıkan Polonya ve Baltık Ülkeleri ise bu işbirliğini, II.Dünya Savaşı öncesi Hitler'le Stalin'in yaptığı 'gizli paylaşım'anlaşmasına benzetmektedirler.⁴⁵

Rusya'nın enerji politikasının bir gereği olarak doğal gazı, Ukrayna ve Belarus'a (Beyaz Rusya'ya) siyasi sebeplerle ucuza sattığı önceden beri bilinmekteydi. Fakat 'Turuncu Devrim'sonrası Rusya'nın; Ukrayna'ya ihraç ettiği doğal gazın bin metreküpünün fiyatını 50 dolardan önce 160 dolara yükseltmesi, Ukrayna ile anlaşmazlığın devam

⁴² Dugin Avrasyacı yaklaşımının AB için hedefi, "Moskova'ya bağımlı, dost ve tarafsız oluşumlar sağlamak"tır. Dugin a.g.e. s.197.

⁴³ Tonus, a.g.e.,s.12.

⁴⁴ Dugin, a.g.e. s.23.

⁴⁵ Kamalov, a.g.e. s.26.

etmesi neticesinde kış ayında doğalgaz ihracının durdurulması ve sonuç itibariyle 230 dolarda anlaşmaya varılması, Rus doğal gazına bağımlı olan AB ve Türkiye'nin dikkatini bu yöne çekmişti. Baltık ve Kafkas ülkelerinde 2006 yılı içerisinde sıkça gündeme gelen buna benzer enerji krizlerinin son örneğinin Aralık 2006'da, Rusya'yla siyasi bütünleşmeyi gerçekleştirilmeyen ve AB'ye yakın dış politika izlemeye başlayan Belarus'un (Beyaz Rusya'nın) başına geldiği hatırlanmaktadır.

Rusya'nın enerji kontrolündeki etkinliği, yeni projelerle Rusya'ya bağımlılığın artacak olması ve yaşanan enerji krizleri, AB'nin 2000 yılından itibaren sürdürdüğü projeleri hızlandırmasına ve Türkiye'nin AB açısından önemini artmasına neden olmuştur. Çoklu boru hatları politikası izleyerek enerji ithalatında kaynak çeşitliliği yaratmayı hedefleyen AB'nin, Hazar Havzası ve Orta Doğu kaynaklarına Türkiye vasıtasıyla ulaşmak istemesi; Türkiye'nin transit ülke konumu gündeme getirmektedir.⁴⁶ Bu kapsamda AB tarafından, 2001 yılında kurulmuş olan Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru (TRACECA) için 14 yatırım projesi finanse edilmiştir. Yine aynı maksatla bölgedeki enerji hatlarının entegrasyonuna yönelik projeler üreten ve AB tarafından finanse edilen INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe) işbirliği programı tesis edilmiştir.⁴⁷ Bu program kapsamında, Türkiye ile Yunanistan'ın doğal gaz şebekelerinin birbirlerine bağlanması yönünde yürütülen bir proje mevcuttur. 3,398 km. uzunluğunda ve 22 milyar metreküp kapasitedeki bu hatla Hazar bölgesi, İran ve Orta Doğu pazarları Türkiye üzerinden AB'ye bağlanabilecektir.

AB ile Türkiye arasındaki bir diğer önemli proje de; Nabucco adı ile bilinen, Azerbaycan ve İran'dan gelecek doğal gazın Türkiye üzerinden Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya'ya ulaşmasını sağlayacak hattın yapılması projesidir. 3,630 km. uzunluğunda ve 20 milyar metreküp kapasitede olması planlanan bu hattın, 2011 yılında tamamlanması konusunda 2006 yılında anlaşma yapılmıştır. Bu hattın daha sonraki dönemde Hazar bölgesi, Rusya ve

⁴⁶ TASAM, "AB ve Hazar Bölgesi Jeopolitik Araştırma Raporu", Stratejik Rapor No:3, Şubat 2005, s.10. Tonus, a.g.e., s.15. Winrow, a.g.e.,s.96.

⁴⁷Daha fazla bilgi ve harita için bkz. (çevrimiçi) <<http://www.inogate.org/inogate/en/resources/maps>>.

Orta Doğu pazarlarını da AB'ye bağlaması söz konusudur.⁴⁸

INOGATE projesi çerçevesinde, Mısır'dan başlayan ve Türkiye üzerinden AB'ye bağlanacak çok sayıda doğal gaz boru hattı seçeneği mevcuttur. Ayrıca, bu hatlara ilave olarak Kuzey Afrika ve diğer Arap ülkelerinden Ceyhan'a uzanacak yeni petrol boru hatlarına yönelik planlamalar da yapılmaktadır. Bu hatların somut projelere dönüştürülmesi, büyük olasılıkla Orta Doğu ve Kafkaslarda istikrarın sağlanmasından sonra mümkün olacaktır.

Rusya; Türkiye'yi, kendi enerjisini güvenli bir şekilde Güney Avrupa, Kuzey Afrika hatta Çin'e ulaştıracak bir araç gibi görmekte; Türkiye ise özellikle AB ülkeleri için kritik bir enerji merkezi olarak görülmek istemektedir. ⁴⁹ Türkiye'nin AB ile enerji konusunda işbirliği yapmasından hoşnut görünmeyen Putin, 'Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin işbirliği olanaklarını artıracaklarını düşündüğünü' ifade etmekte, fakat bu konuda çekincelerini de dile getirmektedir. Türkiye'deki bazı AB karşıtlarına ve Dugin Avrasyacılığı'na göre ise Türkiye; AB'ye tam üye olmayı beklemek yerine, AB'ye rakip olabilecek bir Avrasya Birliği'nin oluşumunda yer almalıdır.

Genel anlamda; Rusya'nın enerji politikalarının Türkiye için yarar sağladığı görülmeğe de AB'nin Rusya'ya bağımlılığı azaltmak için geliştirdiği projelere karşı Rusya'nın Türkiye'yi dışarıda tutacak alternatif projeler geliştirmesi iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyecektir. Nitekim, AB'nin INOGATE kapsamındaki projelerine karşı Rusya'nın uygulamaya koyduğu karşı projeler yerli ve yabancı basında sıkça yer almaktadır. Bir örnek vermek gerekirse; Fransa'da yayımlanan Liberation gazetesi, Rusya'nın, Nabucco projesini engellemek için Karadeniz altından Macaristan'a yeni doğal gaz hattı döşenerek Macaristan'ın Kuzey Avrupa'da dağıtım noktası konumuna getirilmesine yönelik olarak Macaristan'la gizli bir anlaşma yaptığını iddia etmişti.⁵⁰

⁴⁸ Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı resmi internet sitesi, " AB'nin Enerji Köprüsü Türkiye, 27.06.2006" 24 Kasım 2006.

⁴⁹ Suat Kınıkloğlu, "Turkey And Russia : Partnership By Exclusion", **Turkish Policy Quarterly**, Nisan-Haziran 2006, vol:8, no:2, s.34.

⁵⁰ ANKA Haber Ajansı tarafından 28 Aralık 2006 tarihinde yayımlanan bu haber, hemen hemen tüm Türk medya organlarına yansımıştı.

6. ENERJİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE RUSYA İLİŞKİLERİ

2000'li yıllara kadar; Rusya Federasyonu'nun etkin olduğu enerji alanında bu ülkeyle ilişkilerin geliştirilmesi yerine, Türkiye'yle enerji politikaları örtüşmeyen ve bu alana uzaktan müdahale eden ABD ile işbirliği yapılmasının, Türkiye için "stratejik bir yanılğı" ⁵¹ olduğu bazı akademisyenler tarafından dile getirilmişti. Diğer taraftan, Rus jeopolitikçisi Dugin; 2003 yılına kadar, Türkiye'yi "Atlantikçi ittifakın bölgedeki en tehlikeli temsilcisi" olarak görmüş ve Rusya-Türkiye çıkar çatışmasının jeopolitik tarafından belirlendiğini yazmıştı.⁵² ABD ile ilişkilerin gerginleşmesi ve Rusya'yla diyalogun ilerletilmesinden sonra bu düşüncelerini değiştiren Dugin; Türkiye'nin güçlü "Avrasya Stratejik İttifakının" kurulmasında çok büyük, hatta başlıca rolü oynayabileceğini belirtmiştir. ⁵³ Bu çelişkiyle birlikte, göz önünde tutulması gereken diğer husus; Dugin'in, Avrasya kıtasında ABD etkisinin kırılmasından sonra, çok kutuplu yapının oluşacağını, çıkar çatışmalarının yaşanacağını ve bu çıkar ayrılıklarının jeopolitik tarafından belirleneceğini savunmasıdır.⁵⁴ Bu açıdan bakıldığında, Dugin'in Avrasyacı jeopolitik yaklaşımı, Türkiye ve Rusya'nın ancak kısa süreli ve taktik işbirliği yapabileceğini ortaya koymaktadır. Putin Dönemi'nde uygulanan dış politika incelendiğinde, Avrasya kıtasında Rusya'nın zayıf ortağı olunmasının, uzun vadede Türkiye'nin özellikle Kafkasya ve Orta Asya'daki çıkarlarına ters düşeceği gözlemlenmektedir.

Putin Dönemi'nde Türkiye ile Rusya arasında yapılan ilk protokol 'Avrasya Eylem Planı'dır. ⁵⁵ 2001'de her iki ülkenin Dış İşleri Bakanları tarafından imzalanan protokol; ticaret, kültür ve turizm konularında işbirliğini içermektedir. Müşterek ekonomik çıkarlar, bölgesel güvenlik kaygıları ve politik gelişmeler; tüm dünyanın dikkatini çeken Türkiye Rusya yakınlaşmasının temel nedenleri olarak görülebilir. Bu gelişmeler içerisinde 2003'te TBMM'nin ABD askerleri ile ilgili aldığı karar, 600 yıllık Türk-Rus ilişkileri için dönüm noktası olarak

⁵¹ Hasan Köni, "Türkiye'nin Şeytan Üçgeni", **Savunma ve Havacılık**, cilt:12, no:1,1998.

⁵² Dugin, a.g.e.,s.79.

⁵³ Aleksandr Dugin, "Türkiye'nin Avrasyacılık Stratejisi", (çevrimiçi) <<http://www.evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=2126>> 26 Kasım 2006.

⁵⁴ Dugin, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, s.97.

⁵⁵ Anlaşmanın tam metni için bkz. (çevrimiçi) <www.turkey.mid.ru/relat_2_t.html> 2 Aralık 2006.

görülmektedir.⁵⁶ Türkiye Başbakanı Erdoğan'ın, 2004 yılı Aralık ayında gerçekleştirdiği Moskova ziyaretinde imzalanan 'Türkiye ve RF Arasında Dostluk ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine Dair Ortak Deklarasyon'un ardından, Putin'in 2005 Ocak ayında Ankara'yı ziyaret etmesi; ekonomik ilişkilerle başlayan işbirliğinin politika ve bölgesel güvenlik konularına da yansıdığını göstermiştir. Yalnızca 2005 yılında, Putin ve Erdoğan'ın dört kez bir araya gelmesi ilişkilerin boyutunun anlaşılması açısından önemlidir.

Genel olarak, Ankara'nın, Karadeniz, Irak ve İran konusunda Moskova ile benzer politikalar izlemesi, Rusya'nın ABD ile bölgede yürüttüğü rekabette önemli kazanımlar sağlamasına sebep olmuş; enerji konusunda Rusya ile işbirliği bölgede sıkı bir şekilde uygulanan Rus enerji politikalarına yeni açılımlar sağlamıştır. Diğer taraftan; Rusya'nın bu açılımlarından biri olan Mavi Akım Projesi kapsamında yapılan anlaşma, Türkiye'nin bölge enerji politikaları için en büyük handikap görünümündedir.⁵⁷ Mavi Akım hattı 2010 yılında tasarım kapasitesine ulaştığında, anlaşmanın Türkiye üzerindeki ekonomik ağırlığı daha fazla hissedilmeye başlanacaktır. Bu anlaşmayla Türkiye; % 65 oranında Rusya'dan ithal ettiği doğal gazı kullansa da kullanmasa da 25 yıl süreyle para ödemekte, aldığı bu gazı ihracatçı ülkelerin izni olmadan üçüncü bir ülkeye ihraç edememekte ve tesis yetersizliğinden dolayı depolayamamaktadır. Dolayısıyla bu anlaşmanın koşulları; Rusya'ya doğal gaz yönünden bağımlılık, dış ticaret açığının artması ve yeni enerji projelerinin avantajlarından yararlanılamaması gibi sıkıntılara neden olmaktadır.

Türk Rus ilişkilerinin lokomotif gücü olarak görülen ticaret hacminin sürekli büyümesi, aslında doğal gaz ithalatının her geçen yıl artmasından kaynaklanmakta ve ticaret dengesinin Rusya lehine bozulmasına neden olmaktadır. Bu dengesizliğin giderilmesi konusunda Rus yetkililer; inşaat ihalelerinde önceliği Türk şirketlerine verdiklerini belirterek, gelecek dönemde Türkiye'den yarı mamul ve donanım ithal edilmesi, küçük ve orta boyutlu işletmelere ağırlık verilmesini teklif

⁵⁶ James W.Warhola, William A.Mitchell," The Warming of Turkish - Russian Relations : Motives and Implications", *Demokratizatsia*, XIV,1, Kış 2006, s.130.

⁵⁷ Aras, a.g.e. s.220. Kınıklığlu, a.g.e. s.37. Pamir, a.g.e. s.80. Winrow, a.g.e.,s.95.

etmektedirler.⁵⁸ Bunun dışında; doğal gaz karşılık para yerine mal ve hizmet verilmesi, Rusya'ya yönelik ihracat sektörlerinin tarım ve hayvancılık da göz önünde bulundurularak çeşitlendirilmesi gündeme gelebilir. Rusya'nın iklimi nedeniyle tarım konusunda zaafı olduğu bilinmektedir.

Doğal gaz anlaşmalarında; genellikle birden fazla ülkeye satış yapan firmaların anlaşma şartlarını gizli tutması, alıcı ülkenin ise sahip olduğu avantajı bozmak istememesi, anlaşma şartlarının genellikle 'ticari sır'olarak saklanmasına neden olmaktadır. Fakat; Ukrayna'da yaşanan kriz sonrası, Türkiye'ye indirimli gaz verildiği iddiası üzerine Gazprom tarafından gazın Türkiye'ye 2006 yılında ortalama 260 dolardan satıldığını açıklaması, Türk kamuoyunda yoğun tartışma başlatmıştı. Bu açıklama; Rusya'nın enerji politikalarının tartışmaya açılması yanında, Mavi Akım projesinde aldatılma ve yolsuzluk şüphelerini gündeme getirmişti. Türkiye'nin Avrupa ülkeleriyle aynı fiyatlarda ithal ettiği doğal gazın; aslında ülkenin transit konumu, enerji kaynaklarına yakınlığı ve yerel kaynakların artması göz önüne alındığında nispeten pahalı olduğu değerlendirilmektedir. Bu nedenle, maliyetin düşürülmesine yönelik alternatiflerin üretilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin hassas olduğu Boğazlar'dan petrol taşımacılığını ortadan kaldırmak için; Rusya Enerji Bakanı tarafından, bazılarının Türkiye üzerinden olması düşünülen on değişik boru hattı projesi üzerinde çalışıldığı 2005 yılında ifade edilmişti.⁵⁹ Aynı şekilde; Ceyhan'a doğal gazın sıvılaştırılması ve depolanmasına yönelik bir LNG terminali ve petrol rafinerisi kurulması, Tuz Gölü'nün altına bir doğal gaz depolama tesisi yapılarak doğal gazın Türkiye'den dağıtılması gibi projelerde 2005 yılında iki ülke arasında mutabakata varılmıştı.⁶⁰ Fakat, zikredilen bu projelerle ilgili henüz somut bir adım atılmamıştır. Rusya'nın aynı bölgelere yönelik birden fazla proje üretmesi ve siyasi

⁵⁸ Rusya Sanayi ve Enerji Bakanı Viktor Khristenko'nun, Türkiye'yle enerji işbirliğiyle ilgili Rusya'nın Türkiye Büyükelçiliği resmi internet sayfasında yayımlanan 17.11.2005 tarihli makalesi, s.5 <<http://www.turkey.mid.ru/0img/109/VIVA.doc>> 24 Aralık 2006.

⁵⁹ Rusya Sanayi ve Enerji Bakanı Viktor Khristenko'nun, 16.07.2005 tarihinde Cumhuriyet gazetesine verdiği mülakat, <http://www.turkey.mid.ru/text_t100.html> 24 Kasım 2006.

⁶⁰ Kıvılcıklı, a.g.e., s.37

gelişmelere göre bu projelerde değişiklik yapması enerji politikalarının diğer bir parçasıdır. Bu nedenle, buraya kadar anlatılan tüm projelerin, somut anlaşmalara dönüştürülene kadar birçok değişikliğe uğrayacağı tahmin edilmektedir.

Putin Yönetimi, Türkiye'de enerji sektöründeki özelleştirme ihalelerini yakından takip etmekte ve büyük çaplı yatırımlar yapmak istemektedir. RF Sanayi ve Enerji Bakanı Khristenko; Türkiye'de termik santraller, ana petrol ve gaz boru hatları, gaz dağıtım sistemleri, yeraltı gaz depoları ve benzer tesis inşaatında, RAO YEES (Entegre Elektrik Nakil ve Dağıtım Şirketi), Gazprom ve Tatneft gibi Rus şirketlerinin yatırım yapmak istediklerini ifade etmektedir.⁶¹ Yasal mevzuata uygun şekilde Rusya'nın Türkiye'de enerji sektörüne girmesi; Rusya'dan donanım, teknoloji ve uzman temin edilmesi açısından faydalı gibi görülmekteyse de enerji gibi kritik sektörlerdeki özelleştirmelerde dikkatli olunması gerekmektedir. Çünkü Rusya'nın; ithal ettiği enerjiyi ülke içerisinde de kontrol altına alması, enerji politikasının bir parçasıdır ve ikinci bölümde anlatıldığı gibi Orta Asya ve Kafkaslar'da bu başarılmıştır. Ayrıca, İsrail'de Rusça konuşan İsraililer vasıtasıyla ticari ilişkilerin geliştirildiği konusu daha önce belirtilmişti. Ticari ilişkilerin ve enerji ithalatının artmasının, İsrail için Rusya'ya karşı hassasiyet meydana getirmesi gibi; Türkiye'ye son yıllarda yerleşen ve turizm sektöründe söz sahibi olmaya başlayan Ruslar'ın, benzer bir misyonu Türkiye'de üstlenmeleri ihtimal dışı değildir.

Türkiye, doğal gazının %65'ini ve petrolünün %20'sini Rusya'dan ithal etmektedir ve bu oranların giderek yükseleceği tahmin edilmektedir.⁶² Bu nedenle; Türkiye'de bir yandan enerji ithal edilen coğrafyaların çeşitlendirilmesine yönelik projeler yürütülürken diğer yandan yurtiçi kaynakların değerlendirilmesi çalışmaları kapsamında; Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın bütçesi sekiz kat artırılmış, ülke içerisinde petrol ve doğal gaz arama çalışmalarına hız verilmiştir. Enerji Bakanlığı tarafından, 2006 yılı içerisinde kaynağı tespit edilen Batı

⁶¹ Khristenko, 17.11.2005 tarihli makalesi, s.6.

⁶² Kınıklığlu, a.g.e., s.37.

Karadeniz Çayağzı doğal gazının yıl sonunda ulusal sisteme ekleneceği belirtilmiştir.⁶³

Rusya ile daha yakın ilişkiler kurulmasının; ABD ve AB karşısında Türkiye'nin siyasi duruşunu ve jeopolitik konumunun güçlendirmesi dışında, Türkiye'ye doğrudan bir yararı olmadığı söylenebilir. Nitekim Türkiye; Kıbrıs, sözde Ermeni soykırımı ve PKK'yla mücadele gibi siyasi konularda olduğu kadar ekonomik konularda da şu ana kadar beklediği desteği görebilmiş değildir. Rusya açısından devam ettirilmesi gereken bu işbirliğinden Türkiye beklediği kazanımları henüz elde edememiştir. Bunun yanında Türkiye; Rusya ile ABD arasındaki Avrasya egemenlik mücadelesinin bir sahnesi olarak görülmektedir. Bu mücadeleye bir örnek vermek gerekirse; Gazprom sözcüsü Kupriyanov, 28 Kasım 2006'da yaptığı açıklamada; Rus doğal gazının Güneydoğu Avrupa ve Orta Doğu'ya ulaştırılması konusunda Türkiye'ye "transit ülke" olmayı önerdiklerini belirtmiş, bir Avrupa ülkesi olmayan ABD'nin, "okyanus ötesinden kararlar almasını" ve enerji sektöründeki müdahalelerini eleştirmişti.⁶⁴ ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Matt Bryza ise 11 Aralık 2006'da Washington'da yaptığı konuşmada; Kremlin Yönetimi'nin, Türkiye ve Orta Asya'da "kabul edilemez" yöntemlerle enerji nüfuzu sağlamaya çalıştığını kaydetmiş, Türkiye'nin Rusya ile bazı projelerde işbirliği yapması halinde, ABD Başkanı George W. Bush'un, sözde Ermeni Soykırım Yasa Tasarısı'nın Kongre'den geçmesini önleyemeyebileceğini açıklamıştı.⁶⁵

7. SONUÇ

Putin Dönemi Rus dış politikasının, belli bir yaklaşıma bağlı kalmaksızın 'fırsatları değerlendirme' üzerine kurulduğu; fakat Rusya'nın Avrasya enerji politikaları bir bütün içerisinde incelendiğinde, dış politikada Avrasyacılık görüşünün hakim olduğu ve

⁶³Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı resmi internet sitesi, (çevrimiçi) <<http://www.enerji.gov.tr>> 27 Aralık 2006.

⁶⁴ Haberin tamamı için bkz. (çevrimiçi) <<http://www.rusya.ru/tur/index/news/print?id=1318>> 27 Aralık 2006.

⁶⁵Hürriyet USA Haber Portalı (çevrimiçi) <http://www.hurriyetusa.com/haber/haber_detay.asp?id=10078> milliyet> 24 Aralık 2006.

enerji politikalarına yön verdiği gözlemlenmektedir. Putin Yönetimi'nce kurulan merkezîyetçi yapının ülke içerisinde otoriteyi sağlaması, karmaşık ve çok yönlü dış politikanın Putin'in kişisel vasıflarıyla birleşerek pragmatik ve akıllıca uygulanması başarıyı getirmiştir. Nitekim Putin'in; Şubat 2007'de Münih'te 'dünyanın yeniden çok kutuplu hale geldiği' yönündeki açıklaması; hem Avrasyacılık görüşünün net bir yansıması, hem de Rusya'nın yeniden güç kazandığının bir belirtisi olarak görülebilir. Fakat Putin sonrası dönemde, Rusya'nın kişilere bağlı devlet sistemiyle aynı başarıyı gösterip gösteremeyeceği bir soru işaretidir.

ABD, Avrasya'da çok yüksek maliyetli askeri tedbirlerle uluslararası egemenliğini kurmaya çalışırken; Rusya bölgedeki etkinliğini çok daha sessiz bir şekilde, ekonomi ve enerji konusundaki politikalarıyla korumakta, bunu yaparken ABD'nin aksine ekonomisini de güçlendirmektedir. Ortak bir dış politika uygulamakta zorlanan AB ise bu mücadeleyi daha çok ekonomik dışa açılımlarla yürütmek istemektedir. Bu bakımdan Avrasya güç mücadelesinde; Putin dönemi içerisinde Rusya'nın, ABD ve AB'den bir adım önde olduğu değerlendirilmektedir.

Bölgesel incelemeler neticesinde; Rusya'nın; Hazar Havzası, Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik politikalarının Türkiye-Rusya ilişkilerini olumsuz etkileyeceği değerlendirilmektedir. Rusya'nın doğal gaz konusunda Avrasya'da kontrolü sağlamış olduğu, kendisine rakip durumdaki İran ve Türkmenistan'ın kısa vadede bu egemenliği değiştiremeyeceği tahmin edilmektedir. Bölgede enerji transferini kendi şirketleri ve projeleriyle gerçekleştirmek isteyen Rusya; Türkiye'nin coğrafi konumu itibarıyla kendisi açısından bir alternatif olarak görülmesine karşı, Türkiye'nin projelerini engellemek ve Türk dış politikasını etkisizleştirmek isteyecektir. Türkiye ise; AB ile enerji konusundaki işbirliğini devam ettirmesi, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini geliştirmesi ve Gürcistan'ın ülke bütünlüğünün sağlanması yönündeki bölge politikasına devam edecektir. Bu politika sürdürülürken, Rusya ile ilişkilerin devam ettirilmesi yanında Rusya'nın alternatifi olan Orta Doğu ve Afrika

ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi hususu göz önünde bulundurulmalıdır.

Orta Doğu'da; Rusya ve Türkiye'nin mevcut siyasi duruma göre, benzer politikalar uygulaması, enerji konusunda bölgede işbirliği yapılmasına zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda, Samsun-Ceyhan projesi gibi projelerle Rusya'nın Türkiye üzerinden Orta Doğu'ya erişmesi sağlanabilirse; Türkiye'nin enerji koridoru rolü, Rusya nezdinde Türkiye'nin jeopolitik konumunu güçlendirecektir. Ayrıca; Orta Doğu'dan gelecek doğal gaz ve petrolün, Türkiye üzerinden AB'ne iletimiyle ilgili birçok proje mevcuttur. Bu projelerin hayata geçirilmesi için; Kafkasya'da olduğu gibi, Orta Doğu'da da barış ve istikrarın sağlanmasına Türkiye'nin vereceği destek, bölgedeki projelerde söz sahibi olması açısından faydalı olacaktır.

Rusya'nın AB'ne yönelik enerji politikalarını şimdilik başarıyla uyguladığı söylenebilir de içerisinde Türkiye'nin de bulunduğu yeni projelerin hayata geçirilmesiyle, AB'nin Rusya'ya bağımlılığının orta vadede azalacağı tahmin edilmektedir. Bu bakımdan Rusya'nın bu bölgeye yönelik politikalarının; Türkiye'nin, 'enerji koridoru'olma rolünü gündeme getirmesi açısından yararlı olduğu söylenebilir. Orta Doğu ve Hazar Havzası kaynaklarına ulaşım koridoru üzerinde bulunması, üyelik sürecindeki Türkiye'nin AB açısından önemini artırmaktadır. Rusya'nın enerji politikaları; Türkiye için dolaylı olarak yarar sağlamakla birlikte; AB tarafından hazırlanan projelere karşı Rusya'nın, Türkiye'yi dışarıda tutacak alternatif projeler geliştirmesi iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyecektir. Nitekim; Mart 2007'de Rusya, Yunanistan ve Bulgaristan arasında imzalanan Burgaz-Dedeağaç petrol boru hattı projesi bu kapsamda değerlendirilebilir.

Türkiye Rusya ilişkilerinin son yıllarda giderek artması, bölgede ortak kaygı ve çıkarların neden olduğu bir durumdur. Irak'ın işgali, Türkiye'nin Kuzey Irak ve PKK sorunu, Montrö sözleşmesindeki statükonun devam ettirilmesi, AB'ye üyelik sürecinin yavaşlaması bu ilişkinin önemli dinamikleri olarak görülebilir. Bu dinamiklerin değişmesi, ortak kaygıların ve çıkarların azalmasıyla ilişkilerin tekrar zayıflayabileceği değerlendirilmektedir. Çünkü Türkiye ve Rusya'nın, Avrasya coğrafyasında bir çok konuda çıkarlarının çatışması ve enerji

transferi konusunda birbirinin alternatifi gibi görülmeleri ilişkilerin hiçbir zaman stratejik müttefiklik boyutuna gelemeyeceğini göstermektedir.

Genel olarak; Rusya Türkiye ilişkileri, eğer Türkiye alternatifleri iyi değerlendirir ve Rusya'nın dışa açılan kapısı haline gelirse, enerji konusunda Rusya'ya bağımlılık olmaktan çıkarak karşılıklı bağımlılık haline dönüşebilir. Fakat bunun sağlanabilmesi için proje anlaşmalarında çok dikkatli olunmalı ve çok yönlü düşünülmelidir. Türkiye'nin bölgedeki güç mücadelesinde taraf olmaktan çok, aktif ve pragmatik bir dış politika izleyerek enerji konusunda tüm ülkelerle işbirliğini sürdürmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- 1) AKGÜL, Öner. "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik ve Savunma Politikası", Lisans Bitirme Tezi, Uludağ Üniversitesi, İktisat ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bursa, 2005.
- 2) ARAS, Osman Nuri. **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul, DER Yayınları, 2001.
- 3) AVRASYA İŞBİRLİĞİ EYLEM PLANI, "Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki 16 Kasım 2001 tarihli Deklarasyon", 12 Aralık 2006 <http://www.turkey.mid.ru/relat_2_t.html>.
- 4) BOURTMAN, Ilya. "Russia's Middle East Policy", **MERIA**, Vol:10, Num:2, Article:1 June 2006.
- 5) BRZEZINSKI, Zbigniew. **Büyük Satranç Tahtası**, (Çev.Yelda TÜREDİ), İstanbul, İnkılap Kitapevi, 2005.
- 6) BÜYÜKAKINCI, Erhan. "Putin Dönemi Rus Dış Politikasına Bakış: Söylemler, Arayışlar ve Fırsatlar", Erhan BÜYÜKAKINCI (Ed.), **Değişen Dünya'da Rusya ve Ukrayna**, Ankara, Phoneix Yayınları, 2004.
- 7) CAŞIN, Mesut Hakkı. **Rus İmparatorluk Stratejisi**, Ankara, ASAM Yayınları, 2002.
- 8) DAĞI, Zeynep. **Rusya'nın Dönüşümü**, İstanbul, Boyut Yayınları, 2002.

- 9) DAVUTOĞLU, Ahmet. **Stratejik Derinlik**, İstanbul, Küre Yayınları, 2002.
- 10) DEMİR, Ali Faik. **Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2003.
- 11) DUGİN, Aleksandr. **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**(4.Baskı), (Çev. Vügar İMANOV), İstanbul, Küre Yayınları, 2005.
- 12) DUGİN, Aleksandr. "Türkiye'nin Avrasyacılık Stratejisi(2)", 26 Kasım 2006 <<http://www.evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=2126>>.
- 13) ERİŞEN, Cengiz. "RF'de Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler", Erhan BÜYÜKAKINCI (Ed.), **Değişen Dünya'da Rusya ve Ukrayna**, Ankara, Phoneix Yayınları, 2004.
- 14) European Commission, **Green Paper: Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply**, Italy, 2001.
- 15) FREEDMAN, Robert. "Putin and The Middle East", **MERIA**, Vol:6, No:2, June 2002.
- 16) Hürriyet USA Haber Portalı, 24 Aralık 2006, <www.hurriyetusa.com/haber/haber_detay.asp?id=10078 milliyet>.
- 17) Interstate Oil and Gas Transport to Europe, EU. 28 Kasım 2006 <<http://www.inogate.org>>.
- 18) İŞYAR, Ömer Göksel. **Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları**, İstanbul, Alfa Yayınları, Mart 2004.
- 19) KAMALOV, İlyas. "Rus Gazı ve Enerjide Bağımlılığın Bedeli", **Stratejik Analiz**, Sayı:70, Şubat 2006, 18-28.
- 20) KHRISTENKO, Viktor. Türkiye'yle enerji işbirliğiyle ilgili Rusya'nın Türkiye Büyükelçiliği resmi internet sayfasında yayınlanan 17.11.2005 tarihli makalesi, 24 Aralık 2006 <<http://www.turkey.mid.ru/0img/109/VIVA.doc>>.
- 21) KINIKLIOĞLU, Suat. "Turkey And Russia: Partnership By Exclusion", **Turkish Policy Quarterly**, April-June2006 Vol:8, No:2, 31-47.

- 22) KÖNİ, Hasan. "Türkiye'nin Şeytan Üçgeni", **Savunma ve Havacılık**,Cilt:12,No:1,1998
- 23) MONAGHAN, Andrew ve Lucia JANKOVSKI. "EU-Russia energy relations: the need for active engagement" **EPC Issue Paper No.45**, March 2006.
- 24) OGAN, Sinan. "The Black Sea: New Arena For Global Competition",**Turkish Policy Quarterly**, Vol:5 No:2, Summer 2006, 107-118.
- 25) PAMİR, Necdet. "AB'nin Enerji Sorunsalı ve Türkiye", **Stratejik Analiz**, Sayı:67, Kasım 2005, 74-81.
- 26) PUTİN, Vladimir. Rusya'nın Türkiye Büyükelçiliği resmi internet sitesinde yayınlanan makalesi, 22 Aralık2006 <http://www.turkey.mid.ru/text_t122.html>.
- 27) Rusya Online Haber Portalı. 28 Aralık 2006 <<http://www.rusya.ru>>.
- 28) STULBERG, Adam. "Moving Beyond the Great Game: The Geoeconomics of Russia's Influence in the Caspian Energy Bonanza", **Geopolitics**, Vol:10, Issue:1, Spring 2005, 1-19.
- 29) TASAM. "AB ve Hazar Bölgesi Jeopolitik Araştırma Raporu", **Stratejik Rapor No:3**, Şubat 2005.
- 30) TONUS, Özgür. "Genişleyen AB'nin Enerji Politikaları ve Türkiye" 14 Ekim 2006 <www.geocities.com/ceteris_tr/tonus.doc>.
- 31) Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, 27 Kasım 2006 <<http://www.enerji.gov.tr>>.
- 32) WARHOLA, James ve William A.MITCHELL. "The Warming of Turkish-Russian Relations: Motives and Implications", **Demokratizatsia**,XIV,1,Winter 2006, 127-143.
- 33) WINROW, Gareth. "Energy Security in the Black Sea-Caspian Region", **Perceptions**, Autumn 2005, Vol:10, No:3, 85-98.

ORTA ASYA İLE HAZAR BÖLGESİNDE MEVCUT VE PLANLANAN YENİ BORU HATLARININ TÜRKİYE'NİN ENERJİ KORİDORU OLMASINA ETKİLERİ

Yazar : Selim GÖKÇEGÖZ*

Özet

Hazar ve Orta Asya bölgelerinde bağımsızlığını kazanan devletler, açık denizlere kıyısı bulunmadığından dolayı, petrol ve doğal gaz ihracatlarını uluslararası sınırlardan geçen boru hatları ile sağlamaktadır. Mevcut boru hatlarının çoğu Sovyetler Birliği döneminden kalma, kapasiteleri yetersiz ve eski hatlardır. Artan üretime bağlı olarak ihracatın sağlanması için yeni boru hatlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Rusya Federasyonu, bölge üzerindeki politik gücünü devam ettirmek için yapılacak olan yeni boru hatlarında da kontrol sahibi olmak istemektedir. Amerika Birleşik Devletleri ise bölgeyi Rusya'nın etkisinden uzaklaştırmak için Rusya ve İran'ı baypas eden yeni boru hatlarına destek vermektedir. Türkiye, Amerika ve Rusya arasında geçen bu mücadelede pasif bir görünüm çizmekte, sadece coğrafi yönden yakınlığıyla konuya dahil olabilmektedir. Türkiye, boru hatları konusunda henüz aktif bir geçiş ülkesi olmadığından, boğazlardaki tanker trafiği gittikçe artmakta, kendi kendine yeterli bir ülke olamadığından da özellikle doğal gaz ihtiyacı konusunda Rusya ve İran'a bağımlı kalmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'yi içerisine alan mevcut ve planlanan yeni boru hatları analiz edilmiş, buna ek olarak Türkiye'nin uzun dönemli petrol ve doğal gaz anlaşmalarına bakılarak Türkiye'nin Asya ve Avrupa arasındaki enerji koridorunda yüklenebileceği rol belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırma, Türkiye, Rusya, İran, ABD ve Avrupa Birliği'nin bölgeye yönelik ilişkilerinin enerji boyutunu kapsamaktadır. Bu boyutta yapılan değerlendirmeye göre Türkiye, aktif bir geçiş ülkesi olduğunda, doğal gaz ve petrol gereksinimlerini karşılayabilecek, yabancı yatırımlar ve iş imkanları sağlayabilecek, boğazlarındaki

* Piyade Yüzbaşı, SAREN Harp Tarihi ve Strateji Bölümü, 1. Sınıf Öğrencisi

trafiği azaltacak, geçiş ücretleri ile ekonomik girdiler kazanacaktır. Daha da önemlisi, doğal gaz ihtiyacında Rusya ve İran'a olan bağımlılığını azaltarak, enerji güvenliği konusunda politik güç elde edebilecektir.

Anahtar Kelimeler : Enerji, Petrol, Doğal Gaz, Boru Hatları, Hazar, Orta Asya.

Abstract

The States that have gained their independence in the Caspian region and Midasia provide their oil and gas exports via pipelines crossing over international borders, since they have no shores to the open seas. Most present pipelines are old, incapacitated and remained from USSR. As a result of increasing production, new pipelines are needed to sustain exportation. Russian Federation wants to have a say over the control of those new pipelines to be build in the region so as to continue her political influence. As for USA, she supports the pipelines that bypass Russia and Iran. Turkey remains inactive in the struggle between USA and Russian Federation, and only take part in this issue with her geographical proximity. Due to the fact that Turkey is not an active State regarding pipeline transition, the tanker traffic in the Straits is steadily increasing, and not being a self-efficient State on this issue, She is dependent on Russia and Iran. In this study, present and planned pipelines containing Turkey is analyzed, in addition to this, considering Turkey's long term oil and gas treaties, the role that Turkey may take upon herself is tried to be determined.

This study covers the relations of Turkey, Russia, USA, and EU's energy dimension toward the region. According to this evaluation, once Turkey becomes an active transition State, she will be able to meet her natural gas and oil needs, provide foreign investment and business opportunities, decrease the heavy traffic in the Straits and gain economic income with transition fees. What is more, by lessening natural gas and oil dependency on Russia and Iran, Turkey will be able to gain political power in relation to energy security.

Key Words: Energy, Oil, Natural Gas, Pipelines, Caspian, Midasia.

GİRİŞ

Hazar ve Orta Asya ülkelerinin petrol ve doğal gaz rezervleri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yapılan yabancı yatırımlar ve teknolojik gelişmelere paralel olarak önemli seviyelerde artmıştır. Bu ülkeler, açık denizlere kıyıları bulunmadığından petrol ve doğal gaz ihracatlarını, uluslararası sınırlardan geçen boru hatları ile sağlayabilmektedirler. Mevcut boru hatlarının çoğu Sovyetler Birliği döneminden kalma, eski ve kullanışsızdır. Aynı zamanda bu boru hatlarının neredeyse tamamı Rusya Federasyonu toprakları üzerinden geçmektedir. Rusya, bu hakimiyetini, bölge ülkeleri üzerindeki politik gücünü muhafaza etmek için kullanmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri(ABD) ise hem kendi petrol kaynaklarını çeşitlendirmek hem de bölgeyi Rusya'nın etkisinden uzaklaştırmak için Rusya ve İran'ın dışındaki ülkelerin üzerinden yapılacak yeni boru hatlarına destek vermektedir. ABD'nin, "Çoklu Boru Hatları Stratejisi" olarak bilinen bu faaliyeti henüz tam bir somut anlam kazanamamıştır. Türkiye ABD ve Rusya arasında geçen bu mücadelede daha çok pasif bir politika izlemiş, konuya sadece coğrafi yakınlığı ile dahil olabilmıştır. Başta boğazlardaki yoğun tanker trafiği olmak üzere, enerji kaynaklarını çeşitlendirememesi, Rusya ve İran'a doğal gaz ihtiyacında olan bağımlılığı, Türkiye'nin enerji boyutundaki problemlerini teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Rusya ve ABD arasında bölgede geçen mücadelede coğrafi açıdan kendisine büyük avantaj sağlayan Türkiye'nin aktif bir geçiş ülkesi olması halinde kendine sağlayabileceği kazançları ortaya koymaktır.

Petrol ve doğal gaz iki farklı enerji kaynağı olduğundan, çalışmadaki bölümler de petrol boru hatları ve doğal gaz boru hatları olarak ayrı ayrı ele alınmıştır. Bunlarda kendi aralarında mevcut, yapılmakta olan ve proje halinde olan boru hatları olmak üzere alt başlıklarda analiz edilmiştir.

Petrol boru hatlarının bahsedildiği ilk bölümde önce bölge ülkelerinin ispatlanmış petrol rezervleri ile yıllık üretim miktarları verilerek Rusya ile ABD'nin yapılacak boru hatları üzerinde izledikleri tutumlar ortaya konmuş daha sonra mevcut ve proje halinde olan boru hatlarının Türkiye açısından taşıdıkları önem vurgulanmıştır.

ABD'nin çoklu boru hatları stratejisinin bir örneği olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC), 2006 yılından itibaren resmen faaliyete geçirilmiştir. BTC genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye'nin doğu batı enerji koridorunda oynayabileceği rolde kendisine büyük güven sağlamaktadır. Ancak mevcut kapasitesi, sadece Azerbaycan petrolerinin taşınması için çok büyüktür. İlave petrol aktarılmazsa uzunca bir süre kapasitesinin altında çalışacağı değerlendirilmektedir. Çalışmada, Hazar havzasındaki diğer boru hatları incelenerek Kazakistan petrolerinin BTC'ye aktarılması için mevcut anlaşmaların bir an önce somutlaştırılması ve altyapısının tamamlanması gerektiği vurgulanmıştır.

Rusya'nın, Karadeniz limanlarından dünya pazarlarına ulaştırdığı petrolün büyük bir kısmı, büyük tonajlı petrol tankerleriyle Türkiye'nin boğazlarından geçerek Akdeniz'e ulaştırılmaktadır. Bu durum boğazlardaki trafiğini her geçen gün artırmakta, boğazların güvenliğini ciddi bir şekilde tehdit etmektedir. Yoğunluğun önlenmesi için boğazları bypass edebilecek projeler üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın alt başlıklarında bu projelere yer verilmiş bu kapsamda Samsun-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi incelenmiştir.

Doğal Gaz Boru hatlarının incelendiği ikinci bölümde doğu-batı koridorunun diğeri ucu olan Avrupa Birliği ile ona doğal gazını pazarlamak isteyen Rusya, İran ve Türkiye'nin ilişkileri ele alınmıştır.

Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin doğal gaz kaynaklarını çeşitlendirmek istemesi, özellikle Rusya Federasyonu'na olan bağımlılığın azaltılması, AB'nin öncelikli gündemini oluşturmaktadır. AB, enerji güvenliğine verdiği bu önemden dolayı, Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi avantajın farkındadır. Bu maksatla büyük doğal gaz rezervlerini barındıran Hazar ve Orta Asya bölgesindeki doğal gazın Avrupa pazarlarına ulaştırılması için Türkiye'yi de içine alan büyük

bütçeli projeler üzerinde çalışmaktadır. AB, bu çalışmalarını Trans European Networks (TEN) adı altında bir program dahilinde yürütmektedir. Çalışmada TEN kapsamında bu projelerden Türkiye'yi ilgilendirenler tartışılmış, bunların Türkiye'ye büyük ekonomik kazançlar getirmesinin yanında AB'ye karşı politik bir güç de kazandırabileceği değerlendirilmiştir.

Türkiye, doğal gaz konusunda büyük oranda Rusya'ya bağımlıdır ve uzunca bir süre de bu bağımlılığı devam edecek gözükmektedir. Çalışmada bu bağımlılıktan bahsedilirken Rusya'nın doğal gaz ihracatını zaman zaman politik bir güç olarak kullandığına dikkat çekilmiştir. Türkiye'nin bu konuda bağımlı olduğu diğer ülke ise İran'dır. Yakın zamanda Türkiye'ye verdiği doğal gazını kısa bir süreliğine kesen İran'ın da böyle bir hazırlık içinde olabileceği değerlendirilmektedir. AB'nin onayından sonra yapılacak olan doğal gaz boru hatlarında, Türkiye'nin elde edeceği geçiş ücretinin verdiği avantajın Rusya ve İran'a karşı Türkiye'nin elini güçlendirebileceği değerlendirilmiştir.

Çalışmada Türkiye'nin doğal gaz arz-talep senaryolarından bahsedilmiş ve Türkiye'ye getirebileceği ekonomik kayıplar da belirlenmeye çalışılmıştır. Türkiye, Rusya ve İran ile ihtiyacından fazla doğal gaz alım anlaşmaları yapmıştır. Ancak "al ya da öde" koşuluyla yaptığı anlaşmalarda ihtiyacından fazla olan gazı almasa da ödemek zorundadır. Ayrıca anlaşmaya göre fazla doğal gazı tarafların rızası olmadan üçüncü bir ülkeye de satamamaktadır. Bu durumda Türkiye boru hatları tamamlansa bile uzun dönemde sadece geçiş ülkesi olarak kalma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Azerbaycan doğal gazını Türkiye'ye taşıyacak olan Şahdeniz projesi, alınan gazın diğer ülkelere tekrar ihraç edilmesine olanak sağlamaktadır. İleride İran, Mısır, Cezayir, Nijerya ve Rusya'dan alınacak doğal gaz anlaşmalarında da bu koşul sağlanabilirse Türkiye'nin sadece geçiş ülkesi olmakla kalmayıp, satıcı bir ülke konumuna da gelebileceği değerlendirilmiştir.

Bütün bu değerlendirmeler ışığında Türkiye, enerji konusunda doğru politikalar izleyebilir ve anlaşmalarda kendisine avantajlı roller elde edebilirse, uzun dönemde Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan enerji koridorunda söz sahibi bir ülke olabilecektir.

Çalışmada kullanılan tablo verileri BP'nin yayınladığı "Statistical Review of World Energy 2006" ve Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş. (BOTAŞ)'ın resmi internet sitesinden elde edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

PETROL BORU HATLARI

Hazar ve Orta Asya bölgesindeki ispatlanmış petrol rezervleri, teknolojiye paralel olarak 1990 yılından bu yana artmıştır.(Tablo-1). Bu rezervler toplamda, dünya rezervleri açısından çok küçük bir rakam olsa da, özellikle ithalatının büyük çoğunluğunu dışarıdan sağlayan Avrupa ülkelerinin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin(ABD) ilgisini çekmektedir.

İspatlanmış Rezervler 1000 Milyon Varil	1985	1995	2004	2005
Azerbaycan	-	-	7	7
Kazakistan	-	-	39,6	39,6
Türkmenistan	-	-	0,5	0,5
Özbekistan	-	-	0,6	0,6
İran	59,0	93,7	132,7	137,5
Rusya	-	-	72,4	74,4
Toplam Dünya Rezervi	770.4	1027	1194.1	1200.7

Tablo -1: Bölgedeki Ülkelerin İspatlanmış Petrol Rezervleri
Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2006

Hazar Bölgesi'nde 1995'den beri petrol üretimindeki artış oranı ile en önemli ülkeler, Azerbaycan ve Kazakistan'dır (Tablo-2). 2004 yılında Kazakistan'ın Tengiz ve Karaçaganak bölgeleri, Azerbaycan'ın ise Azeri, Çıraklı, Güneşli petrol sahalarından sağlanan günlük 644.000 varil petrol üretimi, Hazar bölgesinin neredeyse tamamının yarısına denk gelmektedir. Bölgede faaliyet gösteren şirketler 2010 yılında bu rakamın günde 1.7 milyon varile çıkacağını tahmin etmektedir. Her biri en az 10 yıllık olan bu projelerin başarılı olması, yatırım ve altyapı çalışmalarına

*ORTA ASYA İLE HAZAR BÖLGESİNDE MEVCUT VE PLANLANAN YENİ BORU HATLARININ
TÜRKİYE'NİN ENERJİ KORİDORU OLMASINA ETKİLERİ*

hız kazandırmaktadır.¹ Bu gelişmelere bağlı olarak elde edilen petrolün ihraç edilmesinin önemi de artmaktadır.

Üretim Milyon ton	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2004 2005 Farkı
Azerba ycan	9,2	9,1	9,2	11,4	13,8	14,0	14,9	15,4	15,5	15,7	22,4	42,8
Kazakis tan	20,6	23,0	25,8	25,9	30,1	35,3	40,1	48,2	52,4	60,6	63,0	4,3
Türkme nistan	4,1	4,4	5,4	6,4	7,1	7,2	8,0	9,0	10,0	9,6	9,5	-0,5
Özbekis tan	7,6	7,6	7,9	8,2	8,1	7,5	7,2	7,2	7,1	6,6	5,5	-16,9
İran	185,5	186,6	187,0	190,8	178,1	189,4	184,4	168,6	197,9	202,6	200,4	-0,8
Rusya	310,8	302,9	307,4	304,3	304,8	323,3	348,1	379,6	421,4	458,8	470,0	2,7

Tablo –2: Bölgedeki Ülkelerin Petrol Üretimleri
Kaynak: BP Statistical Rewiev of World Energy 2006

Bölgenin aktörlerinden en önemlisi olan Rusya'nın ekonomisi, ağırlıklı olarak petrol ve doğal gaz ihracatına dayanmaktadır. Rusya'nın ham petrol üretiminin %70 den fazlası dışarıya ihraç edilmektedir. Rusya'nın büyüyen petrol üretimine oranla ihraç kapasitesinin artırılması da önem kazanmaktadır. Boru hatları ile ihraç yapılması Rus devletinin bir şirketi olan Transneft'in tekelinde olduğundan kendi başına verimli olamamaktadır. Transneft sisteminin darboğazı, şirketin petrol üreticilerinin ihraç isteklerini karşılama kapasitesinde olamamasıdır. Rusya günlük 7 milyon varil petrol üretmesine rağmen bunun sadece 4 milyon varili boru hatları ile taşınabilmektedir. Diğerleri tren yolu ve nehir yolları ile taşınmaktadır.² Bu eksiklikten dolayı Rusya, alternatif güzergahlar tesis etmeyi ve mevcut olanları da geliştirmeyi istemektedir. Bu bağlamda doğu-batı koridorunda yapılması planlanan boru hatlarında kontrol sahibi olmak istemektedir.

¹ EIA, "Caspian Sea", **Country Analysis Briefs**,18 Mayıs 2006,s.2, (Çevrimiçi) <http://www.eia.doe.gov/cabs/Caspian/Full.html> , 28 Aralık 2006

² EIA, "Caspian Sea", **Country Analysis Briefs**,18 Mayıs 2006,s.1-4, (Çevrimiçi) <http://www.eia.doe.gov/cabs/Caspian/Full.html> , 28 Aralık 2006

Orta Asya ve Hazar bölgesinin petrol rezervlerini dünya pazarlarına ulaştırarak boru hatlarının hangi ülkelerin sınırlarından geçeceği, 1990'dan bugüne tartışma konusu olmaktadır. Türkiye, bu tartışmanın içerisinde coğrafi yakınlık açısından Rusya ve İran ile rekabetçi bir rol oynamaktadır. ABD'nin çoklu boru hatları stratejisi ve AB'nin boru hatları konusundaki büyük yatırım programları ile uluslararası petrol şirketlerinin çıkar ilişkileri de hatlarının şekillenmesinde büyük etki göstermektedir. ABD, Sovyetler döneminde Rusya Federasyonu topraklarından geçen ihraç altyapısının bölge üzerindeki etkisini azaltmak amacıyla çoklu boru hatları stratejisini geliştirmiştir. Bölgeye ABD Başkanlığı'na bağlı özel bir temsilci atamış ve politikasını, Enerji Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Ulusal Güvenlik Danışmanlığı ve Ticaret Bakanlığı gibi kurumların yanı sıra bu temsilcinin koordinasyonunda yürütmektedir.³

Sovyetler Birliği döneminden kalan petrol ve doğalgaz boru hatlarının altyapıları eski ve yeterli değildir. BTC yapılmadan önce Hazar bölgesinin petrol ve doğal gaz rezervlerinin büyük çoğunluğu bu boru hatlarıyla Rusya'nın liman kenti Novorossiysk'e taşınmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Hazar Bölgesi'ndeki bağımsızlığını kazanan devletlerin, Rusya'nın bu boru hatlarına bağımlı kalmaya devam edip etmeyeceği önemli bir soru olmuştur. Türkiye, ABD'nin Rusya ve İran'ı boru hatları projelerinde konunun dışında bırakmak istemesinden dolayı büyük avantaj sağlamaktadır. ABD, Rusya'nın doğu-batı koridorunda yer almasını istemekte, ancak boru hatları üzerinde kontrol sahibi olmasını istememektedir. 2002 yılında ABD ve Rusya arasındaki enerji konusundaki diyaloglar gelişme göstermesine rağmen Amerikan Hükümeti bu diyalogların Türkiye'yi içeren boru hatları projelerini tehlikeye atmayacağını üzerinde önemle durmuştur.⁴

³ Necdet Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri", Sempozyum(Türkiye'nin Çevresinde Meydana Gelen Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenlik Politikasına Etkileri),09-10 Mart 2006, Harp Akademileri Basımevi,İstanbul,2006, s.165

⁴ M.Winrow Gareth, "Turkey and The East-West Gas Transportation Corridor", *Turkish Studies*, 5,.2, Summer 2004,s.26

Büyük petrol rezervleriyle bölgenin diğer bir ülkesi İran'ın, boru hatları üzerindeki projeleri, ABD'nin uyguladığı ambargo ve ülkeye duyulan güvensizlik yüzünden etkin olamamaktadır. 1996 'da ABD Başkanı Bill Clinton, İran'a yaptırımlar öngören bir bildiri imzalamıştır. Bundan bir yıl sonra Amerikan Kongresi, Amerikan-İsrail İlişkileri Komitesi'nin hazırladığı İran veya Libya'da 20 milyon doların üzerinde yatırım yapan şirketlere yönelik yaptırımları içeren yasayı da kabul etmiştir.⁵ Amerika'nın İran'a uyguladığı ambargoya rağmen Çin'in ve bazı uluslararası petrol şirketlerinin, İran'ın petrol şirketleriyle anlaşarak yatırımlar yapması, İran'ı da bölgenin önemli bir aktörü yapmaktadır.⁶

1. MEVCUT BORU HATLARI

a. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC)

13 Temmuz 2006 tarihinde resmi törenle açılan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı, Azerbaycan'da üretilen ham petrolün boru hattı ile Gürcistan üzerinden Ceyhan'daki bir deniz terminaline, buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılmasını amaçlamaktadır.

Proje'nin Teknik Özellikleri :

- Maksimum Kapasite 50 Milyon ton/yıl (1 Milyon varil/gün)
- Toplam uzunluk 1,730 km
- Türkiye kesimi 1,070 km
- Çıkış noktası Sangachal (Bakü-Azerbaycan)
- Varış noktası Ceyhan Terminali, Türkiye
- İşletme süresi 40 yıl

⁵ Andrew I. Killgore, "Ideology Trumps Economic Efficiency, as The Baku-Tblisi-Ceyhan Pipeline Opens", *Washington Report on Middle East Affairs*, Vol 24, Issue 6, August 2005

⁶ Alec Rasizade, "The Great Game of Caspian Energy: Ambitions and Realities", *Journal of Southern Europe and The Balkans*, Vol.7, No.1, April 2005, s.9

17 Kasım 2005 tarihinde Gürcistan-Türkiye sınırından Türkiye'ye giriş yapan petrol, 28 Mayıs 2006 tarihinde Ceyhan İhraç Terminali'ne ulaşmıştır. 4 Haziran 2006 tarihinde Ceyhan'dan ilk petrol tankeri yüklenmiş ve uluslararası pazara taşınmasına başlanmıştır. 13 Temmuz 2006 tarihinde gerçekleştirilen açılış töreniyle de BTC resmi olarak faaliyete geçmiştir.⁷

Fizibilite etüdünde projenin toplam sistem için yatırım maliyeti 2.4 milyar dolar olarak hesaplanmış ancak proje sırasında yapılan değişiklikler ile bu maliyet 3 milyar doların üzerine çıkmıştır. Türkiye'nin bu hattan, "Geçiş Vergisi ve İşletmecilik Hizmetleri" karşılığında, taşınacak kapasiteye bağlı olarak, 1-16. yıllar arasında 140 milyon dolar ile başlayıp 200 milyon dolara ulaşan, 17-40. yıllar arasında ise 200 milyon dolar ile başlayıp 300 milyon dolar civarına çıkan bir yıllık gelir elde etmesi beklenmektedir. Ayrıca Türkiye'nin BTC ortaklığında Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı ile %6.53 payı bulunmaktadır.⁸

Hazar bölgesinde mevcut büyük boru hatlarının kapasiteleri düşünüldüğünde BTC'nin mevcut 50 milyon tonluk kapasitesinin nasıl doldurulacağı tartışma konusu olmaktadır. Uzunca dönem yapılması konusunda birçok dezavantajları söylenen BTC'nin, gerçekten bir kar marjı ile mi yoksa politik amaçlarla mı yapıldığı konusunda Tablo-3 bir fikir verebilmektedir. Üretimin artacağına ilişkin yapılan tahminler bir kenara bırakılarak, mevcut üretim değerleriyle yapılacak analizde BTC'nin kapasitesinin doldurulması için ilave petrol akışına ihtiyaç olduğu gözükmektedir. Tabloda verilen 2005 değerleri dikkate alındığında Azerbaycan'ın kendi tüketiminden sonra elinde ihraç edebileceği petrol miktarı sadece 17.3 milyon tondur. Kazakistan için aynı hesaplama yapıldığında, bu rakam 50.6 milyon tondur. Ancak Kazakistan petrollerinin Rusya ve Çin gibi daha büyük alıcıları mevcuttur. Bütün bunlar değerlendirildiğinde BTC'nin kapasitesinin tam olarak doldurulabilmesi, Azerbaycan ve Kazakistan petrollerinin üretiminin artmasına ve yapılacak alım anlaşmalarının somutlaştırılmasına bağlı kalmaktadır. Rusya'nın uzunca bir dönem

⁷ BTC, (Çevrimiçi) <http://www.btc.com.tr/proje.html>, 28 Aralık 2006

⁸ BTC, a.y.

*ORTA ASYA İLE HAZAR BÖLGESİNDE MEVCUT VE PLANLANAN YENİ BORU HATLARININ
TÜRKİYE'NİN ENERJİ KORİDORU OLMASINA ETKİLERİ*

karşı çıktuktan sonra özellikle yapım aşamasında, BTC üzerinde durmaktan vazgeçerek ABD ile birlikte Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu'nun (CPC) yapılmasına ağırlık vermesi de Rusya'nın bu durumu görererek hareket etmiş olabileceği anlamını taşıyabilir.

	Bakü- Süpsa	Bakü Novorossisk	CPC	Atrau- Samara	Kazakistan Çin	Toplam	Üretim 2005	Tüketim 2005
Azerbaycan	7 milyon ton	6 milyon ton				13 milyon ton	22.4 milyon ton	5,1 milyon ton
Kazakistan			28 milyon ton	16 milyon ton	40 milyon ton	84 milyon ton	60.6 milyon ton	10,0 milyon ton

Tablo-3: Azerbaycan Ve Kazakistan'ın Petrol Boru Hattı Kapasiteleri (BTC Hariç)⁹

BTC'nin proje ortaklarından olan BP Amaco şirketinin Kazakistan'daki yatırımında da büyük payı bulunduğundan bu bölgedeki petrolün de BTC'ye aktarılabilceği söz konusudur.¹⁰ Ocak 2005'te Kazakistan'ın Azerbaycan ile yaptığı uzun dönemli devletler arası anlaşma ile BTC boru hattını günlük 600.000 varil ham petrolle desteklemesi kararlaştırılmıştır. Kazakistan bu amaçla halihazırda Hazar'da petrol taşıyan tankerlerini, yapılacak yenileri ile değıştireceğini de açıklamıştır.¹¹ Mart 2005'te de Kazakistan ve Azerbaycan, Kazakistan'ın Kaşagan deniz petrol sahasından üretilen petrolün, 2008'de Hazar'ın altından geçmesi öngörülen Aktau – Bakü boru hattıyla BTC'ye aktarılması konusunda da anlaşmaya varmışlardır.¹² Diğ er taraftan uzmanların görüşüne göre Azerbaycan

⁹ Tablo, ABD Enerji Bakanlığı'nun Ülke Analizlerinden derlenerek (Pamir a.g.e. s.151) ve BP'nin verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Çin henüz yeni tamamladığı boru hattından ne kadar petrol talep edeceğini açıklamamıştır. Boru hatlarının kapasite artırım çalışmaları tamamlandığında rakamların daha da büyük olacağı söz konusudur.

¹⁰ Rasizade, a.g.e. s.8

¹¹ EIA, "Caspian Sea", **Country Analysis Briefs**,18 Mayıs 2006,s.5, (Çevrimiçi) <http://www.eia.doe.gov/cabs/Caspian/Full.html> , 28 Aralık 2006

¹² Soner Çağaptay ve Nazlı Gençsoy, "Startup of the Baku – Tbilisi – Ceyhan Pipeline : Turkey's Energy Role", **Policy Watch #998**, The Washington Institute For Near East Policy

bütün petrol ihracatını BTC ile sağlayabilirse hali hazırda Bakü–Novorossisk hattından yapılan ihracat miktarı da düşebilecektir. Uzman raporlarına göre Bakü – Novorossisk hattının ters yönde çalıştırılmasıyla günlük 250.000 varillik petrol de BTC hattına aktarılabilir. ¹³

Enerji talebi devamlı artan Çin'in de Kazakistan petrollerine talip olması BTC, için bir dezavantaj oluşturmuştur. BTC'nın Azerbaycan petrolleriyle doldurulamayan boşluğunun, Kazakistan'dan aktarılacak petrolle doldurulması planlanırken Çin'in de üretilecek bu petrole boru hatlarıyla ulaşmak istemesi BTC'nin durumunu zora sokacak görünmektedir. ¹⁴ Çin ve Kazakistan arasındaki boru hattı tamamlanmış, Çin şirketlerinin alacağı petrolü taahhüt etmesi beklenmektedir. ¹⁵

b. Irak–Türkiye Ham Petrol Boru Hattı

Irak–Türkiye Ham Petrol Boru Hattı, Irak'ın Kerkük ve diğer üretim sahalarından elde edilen ham petrolü Ceyhan (Yumurtalık) Deniz Terminali'ne ulaştırmaktadır. 35 Milyon ton yıllık taşıma kapasitesine sahip bulunan söz konusu boru hattı, 1976 yılında işletmeye alınmış ve ilk tanker yüklemesi 25 Mayıs 1977'de gerçekleştirilmiştir. 1983 yılında başlayıp, 1984 yılında tamamlanan I. Tevsi Projesi ile hattın kapasitesi 46.5 Milyon ton/yıla yükseltilmiştir. I. Boru Hattı'na paralel olan ve 1987 yılında işletmeye alınan II. Boru Hattı ile de yıllık taşıma kapasitesi 70.9 milyon tona ulaşmıştır. Birinci hattın 345 km.'si Irak, 641 km.'si Türkiye olmak üzere toplam 986 km., ikinci hattın ise 234 km.'si Irak, 656km.'si Türkiye de olmak üzere toplam uzunluğu 890 km.'dir. Körfez Krizi sırasında Birleşmiş Milletler'in (BM) Irak'a uyguladığı ambargo nedeniyle Ağustos 1990'da işletmeye kapatılan Irak–Türkiye Ham Petrol Boru Hattı, Birleşmiş Milletler'in 14 Nisan 1995 tarih ve 986 sayılı kararına istinaden, 16 Aralık 1996

¹³ EIA, "Russia", **Country Analysis Briefs**,19 Temmuz 2006,s.7, (Çevrimiçi) <http://www.eia.doe.gov/cabs/Russia/Full.html> , 28 Aralık 2006

¹⁴ Rasizade, a.g.e. s.9

¹⁵ Pamir, a.g.e. s.151

tarihinde, sınırlı petrol sevkiyatı için tekrar işletmeye alınmış olup, altışar aylık dönemler itibariyle petrol sevkiyatına devam edilmektedir.¹⁶

İkinci Körfez savaşından beri bu hat Iraklı direnişçilerin ana hedefi olmakta ve yapılan saldırılar yüzünden zaman zaman kesintilere uğramaktadır. Nominal kapasitesi 1.1 milyon varil/gün ile 500.000 varil/gün arasında olan hatta savaş başladığından beri maksimum akış 750.000 varil/gün olabilmektedir. ¹⁷ Birleşmiş Milletler tarafından Irak'a verilen izinler doğrultusunda 2005 yılında Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı ile taşınan ham petrol miktarı 13.166 bin varildir. 2006 yılında ise bu rakam 10.900 bin varil olarak gerçekleşmiştir. ¹⁸

Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'na, zaman zaman Kerkük-Hayfa (İsrail) Petrol Boru Hattı'nın alternatif olabileceği öne sürülerek bu hattın işletmeye açılması konusu gündeme getirilmektedir. Bu hat son derece eski, yer yer boruların var olmadığı, çalışmayan ve sadece 5 milyon tonluk kapasiteli bir hattır. Özellikle ABD'nin 2003'te Irak'a müdahalesi esnasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Mart tezkeresini onaylamaması üzerine bu hattın tekrar kullanılması gündeme getirilmiştir. Bu hattın işletmeye açılması konusu Türkiye'ye karşı politik bir amaç olarak kullanılmaktadır.¹⁹

2. YAPILMASI PLANLANAN PETROL BORU HATLARI

a. Samsun-Ceyhan Boru Hattı Projesi

İstanbul Boğazı, dünyanın trafiği en yoğun olan boğazlarından birisidir. Türkiye'nin boğazlarından 5500 adedi petrol tankeri olmak üzere yıllık 50.000 adet çeşitli büyüklükteki gemiler geçiş yapmaktadır. Boğazlardan tankerlerle, 2004 rakamlarına göre günde 3.1 milyon varil petrol taşınmaktadır.²⁰ Boğazlardaki petrol tankerlerinin trafiği,

¹⁶ Botaş, (Çevrimiçi) <<http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/btc.asp>>, 28 Aralık 2006

¹⁷ Daniel Fink, "Assessing Turkey's Future As an Energy Transit Country", **Research Notes #11 The Washington Institute For Near East Policy**, 11, July 2006, s.2

¹⁸ Botaş, (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/faliyetler/irak.asp>, 28 Aralık 2006

¹⁹ Necdet Pamir, "Enerji Güvenliği", **Stratejik Analiz**, Şubat 2005, s.57

²⁰ EIA, "World Oil Transit Chokepoints", **Country Analysis Briefs**, 10 Mart 2006, (Çevrimiçi) http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/World_Oil_Transit_Chokepoints/Bosporus_TurkishStraits.html, 02 Ocak 2007

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra artmıştır. CPC'nin tam kapasite ile hizmete girmesinden sonra bu trafiğin daha da artacağı beklenmektedir.

Boğaz trafiğini rahatlatmak için boğazı baypas eden projeler düşünülmektedir. Bu projelerden birisi de Samsun-Ceyhan Boru Hattıdır. Bu proje, %50 ortaklıkla İtalyan Eni Şirketi ile Türk Çalık Enerji şirketi tarafından oluşturulan Trans Anadolu Boru Hattı Şirketi tarafından geliştirilmektedir. İtalyan Eni Şirketi'nin Kazakistan'ın Kaşagan Petrol sahasındaki ortaklıkta %18 yatırımı bulunmaktadır. Samsun Ceyhan Boru Hattı projesinin ana kaynağının da bu petrol olacağı değerlendirilmektedir.²¹ Projeye göre Samsun'dan Kırıkkale'ye uzanan hat, buradan mevcut Kırıkkale-Ceyhan hattına bağlanacaktır. Hattın yaklaşık uzunluğunun 550 km., yıllık taşıma kapasitesinin de 70 milyon ton olacağı öngörülmektedir. Maliyetinin 1.5 milyar dolar olacağı beklenen projenin 2007 yılında inşaatına başlanarak 2010 yılında tamamlanması planlanmaktadır. Bu hat tamamlandığında, boğazlardaki trafiği %50 oranında azaltması beklenmektedir.²²

Rusya tarafından da boğazları baypas eden bir projeye başlanmıştır. Rusya, Bulgaristan ve Yunanistan'la, Bulgaristan'ın Burgaz limanından Yunanistan'ın Dedeğaç limanına kadar uzanan 350 km.lik boru hattı yapılması konusunda 1994 yılında bir protokol imzalanmıştır. Bu alternatifte ham petrol önce Bakü'den Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki Novorossisk'e ya da Gürcistan'daki Supsa çıkışına pompalanacak, buradan da tankerlerle Bulgaristan'ın Karadeniz'deki Burgaz limanına gelecektir. Petrol burada bir kez daha pompalanarak Yunanistan'daki Dedeğaç'a gönderilecektir.²³ Projenin hayata geçirilmesi için Rusya'nın Transneft şirketi, Chevron ve Kazakistan devlet petrol şirketinin yetkilileriyle görüşmekte olup, inşa çalışmalarına da başlanmak üzeredir.²⁴

²¹ EIA, "Turkey", **Country Analysis Briefs**, 11 Ocak 2006, (Çevrimiçi) <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/turkey.html>, 26 Aralık 2006.

²² Neslihan Adanalı, "Boğazları Devre Dışı Burakan Alternatif Boru Hatlarının Değerlendirilmesi", **İzmir Ticaret Odası**, Aralık 2006, (Çevrimiçi), <http://www.izto.org.tr/IZTO/TC/IZTO+Bilgi/E-Haber/07 Ocak 2007>

²³ O.Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul, Der Yayınları, 2001,s.119

²⁴ Fink, a.g.e. s.6

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞAL GAZ BORU HATLARI

1. Avrupa Birliği

Avrupa Birliği'nin 2000 ve 2004 yılları arasında toplam enerji tüketimi yıllık %1.4 artış göstermiş, doğal gaz bunların içerisinde yıllık %2.8 artış ile birinci sırayı almıştır. Mevcut durumda 2004 'ten bugüne doğal gazın toplam enerji tüketimi içerisindeki payı %24 olarak gerçekleşmiştir. Avrupa Birliği'nin enerji ihtiyacının yarısı kendi içerisinde, diğer yarısı ise ithal kanallarla karşılanmaktadır. 2030 yılına ilişkin yapılan tahminlerde, doğal gaz talebinin %50 den %84'e yükseleceği beklenmektedir. Avrupa Birliği'nin halihazırda doğalgaz kaynakları; %46 iç üretimden, %25 Rusya'dan, %15 Norveç'ten ve %14 eşit ağırlıklı olarak Kuzey Afrika, Nijerya ve Orta Doğu 'dan ithal edilmektedir. Sınırlı AB doğal gaz kaynaklarının 20 yıllık periyot içerisinde %50 düşüş göstereceği ve 2005 yılı senaryosuna göre 2030'da ithalatın ikiye katlanarak 275 milyar m³ den yıllık 535 milyar m³ e çıkacağı beklenmektedir.²⁵

Avrupa Birliği, Hazar Bölgesi, Orta Doğu ve Akdeniz için çok iyi bir doğal gaz pazarıdır. Bu bölgelerde bulunan doğal gaz rezervleri, Rusya'nın rezervleri dikkate alındığında (Tablo-4) bir alternatif olmasa da Avrupa'nın doğal gaz kaynaklarını çeşitlendirmesi açısından önem taşımaktadır.

İspatlanmış Rezervler Trilyon m ³	1985	1995	2004	2005
Azerbaycan	-	-	1,37	1,37
Kazakistan	-	-	3	3
Türkmenistan	-	-	2,9	2,9
Özbekistan	-	-	1,86	1,85
İran	13,99	19,35	26,74	26,74
Rusya	-	-	47,8	47,82

Tablo – 4: Bölgedeki Ülkelerin İspatlanmış Doğal Gaz Rezervleri
Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2006

²⁵ Commission Of The European Communities, **Commission Staff Working Document**, Brussels, XXX, SEC(2006) 317/2, s.7-10,27.

Avrupa Birliğinin bölgesel gaz pazarları, perspektif açıdan 20-25 yıl için sorunsuz görünmektedir. Rusya'nın büyük gaz rezervleri yanında, Norveç, Kuzey Afrika, Nijerya, Orta Doğu ve Hazar Bölgesinin sahip olduğu gaz rezervleri geliştirilmekte veya pazarlanmayı beklemektedir. Kasım 2004 yılında Bakü'de Avrupa Birliği Komisyonu ile Azerbaycan, Ermenistan, Bulgaristan, Gürcistan, İran(Gözlemci olarak), Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Romanya, Tacikistan, Türkiye, Ukrayna, Özbekistan hükümetleriyle yapılan Bakanlık Konferansı'nda, Karadeniz ve Hazar Denizi enerji pazarının Avrupa enerji pazarına entegrasyonu için yeni bir işbirliği başlatılmıştır. AB için bunun asıl hedefi Hazar petrol ve doğal gazını Rusya üzerinden ya da İran ve Türkiye gibi diğer alternatif ülkelerin üzerinden Avrupa pazarlarına ulaştırmaktır.²⁶

Avrupa Komisyonu, enerji kaynaklarını yapılacak boru hatları ile çeşitlendirmek maksadıyla Trans Avrupa Enerji Hatları (TEN) adlı bir proje yürütmektedir. Komisyonun bunu yapmaktaki asıl amacı öncelik verilen boru hatlarına politik ve mali destek sağlamaktır. Komisyon, Avrupa Birliği'nin enerji yatırımlarının %20 sinin bu hatlara ayrılmasını önermektedir.²⁷ Doğal gaz altyapısına 20 yıl için yapılacak olan yatırım yaklaşık 100 milyar avro olarak tahmin edilmektedir. Bunun içerisinde boru hatları ve LNG projeleri için yapılacak yatırımların ise 23 milyar avro civarında olacağı beklenmektedir.²⁸

Farklı ulusal ve bölgesel pazarların, Avrupa'ya, boru hatlarının uzatılması ile sağlanacak kaynak çeşitliliği, AB için en önemli kaynak güvenliğini oluşturacaktır. TEN projeleri kapsamında beş ila on yıllık periyotlar içerisinde ilave ithalat kapasiteleri sağlayacak projeler mevcuttur. Bunlar;

- Norveç-İngiltere boru hattı,
- Baltık Boru Hattı,
- İtalya, İspanya, İngiltere ve muhtemel diğer üye ülkelere yapılması planlanan LNG terminalleri,

²⁶ Commission Of The European Communities, a.g.e. s.27

²⁷ Gareth, a.g.e.s.36

²⁸ Commission Of The European Communities, a.g.e. s.16.

- Nabucco Projesi,
- Trans–Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesi;²⁹

Bu beş projeden Nabucco Projesi ve Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Türkiye'yi de içine alan projelerdir. Nabucco projesi, AB Komisyonu'nda onay aşamasında olan projedir.

2. Rusya

Rusya, doğal gaz rezervleri sıralamasında birincidir ve kendisine en yakın olan İran'ın sahip olduğu rezervlerin iki katına sahiptir (Tablo-4). Ancak Rusya'nın eskiyen tesisleri, devlet düzenlemeleri, Gazprom'un şirketler üzerindeki tekeli tutumu ve yeterli boru hatlarının olmayışı yüzünden doğal gaz ihracatı sektöre uğramaktadır.³⁰ Rusya kendi rezervlerinin yanında Hazar Bölgesi'nin rezervlerine de büyük bir hassasiyet ve ilgi duymaktadır. Rus hükümeti ve şirketleri bu ilgilerini değişik metotlarla uygulamaya koymaktadır. Rusya'nın doğal gaz tekeline sahip şirketi Gazprom, Türkmenistan'ın doğal gazının neredeyse tamamını satın almaktadır. Hazar'ın petrol ve doğal gazının çok büyük bölümü de Rusya üzerindeki boru hatları, limanlar ve demiryolları ile ihraç edilmektedir.³¹

Rusya doğal gaz ihracatında pazarını genişletmeye çalışmaktadır. Türkiye, Japonya ve diğer Asya ülkeleri gibi Avrupa Birliği'nin de artan doğal gaz talebini karşılamak istemektedir. Doğal gaz üretim hızı, önceki yıllara göre en az gelişen ülke Rusya'dır (Tablo-5). Rusya Enerji Bakanlığı büyümenin çok düşük oranda gerçekleşmesini istemektedir. Bunun nedeni boru hatlarının yeterli olmayışı ve doğal gazın satış fiyatını yükseltmek istemesidir. Rusya, 2006 yılının içerisinde, sattığı doğal gazın fiyatında çok büyük artışlar yapmıştır. 2006 yılının başında Ukrayna ile çıkan fiyat konusundaki anlaşmazlık yüzünden Rusya, doğal gaz akışını kesmiştir. Bu durum, Rusya'dan aldığı doğal gazı, Ukrayna üzerinden sağlayan Avrupa

²⁹.Commission Of The European Communities, a.g.e. s.25

³⁰ EIA, "Russia", **Country Analysis Briefs**,19 Temmuz 2006,s.9, (Çevrimiçi) <http://www.eia.doe.gov/cabs/Russia/Full.html> , 28 Aralık 2006

³¹ Gawdat Bahgat, "Central Asia and Energy Security", **Assian Affairs**, Vol 37, No.1, Mart 2006, s.13

**ORTA ASYA İLE HAZAR BÖLGESİNDE MEVCUT VE PLANLANAN YENİ BORU HATLARININ
TÜRKİYE'NİN ENERJİ KORİDORU OLMASINA ETKİLERİ**

ülkelerini olumsuz etkilemiştir.³² Yakın zamanda The New York Times gazetesinin Andrew E. Kramer 'e ait "Ruslar, Komşu Ülkenin Doğalgaz İçin Ödediği Fiyatı İkiye Katladı" başlıklı haberinde, Gazprom'un Gürcistan'a doğal gaz tedarikinin devamına, ancak fiyatın iki katına çıkartılmasına karar verdiğini bildirmiştir. ³³ Bu artıştan yakın zaman önce Gürcistan ve Rusya arasında ortaya çıkan sürtüşme³⁴ düşünülürse Rusya'nın bu bağımlılığı politik bir güç olarak da kullanmakta olduğu ortaya çıkmaktadır.

Doğal Gaz Üretimi Milyar m ³	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2004 2005 Farkı %
Azerbaycan	6,2	5,9	5,6	5,2	5,6	5,3	5,2	4,8	4,8	4,7	5,3	13,9
Kazakistan	5,5	6,1	7,6	7,4	9,3	10,8	10,8	10,6	12,9	20,6	23,5	14,2
Türkmenistan	30,1	32,8	16,1	12,4	21,3	43,8	47,9	49,9	55,1	54,6	58,8	7,9
Özbekistan	45,3	45,7	47,8	51,1	51,9	52,6	53,5	53,8	53,6	55,8	55,7	-
İran	35,3	39,0	47,0	50	56,4	60,2	66	75	81,5	84,9	87,0	2,8
Rusya	555,4	561,1	532,6	551,3	551	545	542,4	555,4	578,6	591	598	1,5

Tablo -5: Bölgedeki Ülkelerin Doğal Gaz Üretimleri
Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2006

3. İran

İran'ın 1998 yılına kadar ürettiği doğal gaz miktarı ile tükettiği miktar aşağı yukarı eşittir. (Tablo-6) Bu tarihten sonra tükettiği doğal gaz miktarı ürettiği miktardan biraz fazladır. İran, Türkmenistan'dan doğal gaz satın alarak kendi iç ihtiyacında kullanmakta, kendi doğal gazını da Türkiye'ye ihraç etmektedir. Fakat ihraç ettiği gaz miktarı

³² EIA, a.y. s.11

³³ Basın Yayın ve Enferyasyon Genel Müdürlüğü, Dış basından başlıklar, "İran Basını", 29 Aralık 2006, (Çevrimiçi) www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/db-guncelturkiye/2006/12/29x12x2006.htm, 03 Ocak 2007.

³⁴ Sürtüşme Ekim 2006'da Gürcistan'ın 4 askeri istihbarat subayını casusluk yapmakla suçlayarak tutuklaması ve Rus Askeri Karargahını polis kuvvetleriyle kuşatmasıyla başlamıştır. Gürcistan subayları Rusya'ya gönderdiğinde ise Rusya buna 700 göçmen Gürcü işçiyi sınır dışı etmekle karşılık vermiştir. CSIS Strategy Report, "The Collapse of Russian-Georgian Relations"

ORTA ASYA İLE HAZAR BÖLGESİNDE MEVCUT VE PLANLANAN YENİ BORU HATLARININ
TÜRKİYE'NİN ENERJİ KORİDORU OLMASINA ETKİLERİ

sahip olduğu rezerve göre oldukça azdır. Bunun en önemli nedenlerinden biri doğal gazını Avrupa pazarlarına taşıyacak boru hattının olmayışıdır.³⁵

Milyar m ³	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Üretim	35,3	39,0	47,0	50	56,4	60,2	66	75	81,5	84,9	87,0
Tüketim	35,2	38,9	47,1	51,8	58,4	62,9	70,2	79,2	82,9	86,5	88,5

Tablo -6: İran'ın Doğal Gaz Üretim ve Tüketim Durumu

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2006

Pakistan ve Hindistan arasındaki gerilim İran-Pakistan-Hindistan arasına yapılabilecek boru hattının şansını düşürürken, Hindistan'a deniz yoluyla yapılacak bağlantının maliyeti de çok fazla tutmaktadır. Avrupa'ya, İran, Ermenistan, Karadeniz ve Ukrayna üzerinden yapılabilecek bir hattın da yine çok maliyetli olacağı değerlendirilmektedir. Bütün bunlar düşünüldüğünde İran'ın Avrupa'ya boru hatları ile ulaşabileceği en iyi yol Türkiye olarak değerlendirilmektedir.³⁶ Nabucco projesi, AB'nin İran'dan gelecek doğal gazı da hatta dahil edeceği İran için Türkiye'nin önemi artırmaktadır.

4. Türkiye

Türkiye, doğal gaz alımında büyük ölçüde Rusya ve İran'a bağımlıdır. Rusya'dan arz edilen doğal gaz miktarı, toplam arzın yaklaşık %65'ini, İran'dan arz edilen ise yaklaşık %30'unu oluşturmaktadır. (Tablo-7)

milyon m ³	Rusya Fed.	Mavi Akım	İran	Cezayir	Nijerya	TPAO	Toplam
2004	11,106	3,238	3,558	3,237	1,034	-	22,173
2005	12,857	4,969	4,322	3,786	1,013	138	27,167
2006	10,877	6,388	5,452	3,722	1,044	68	27,550

Tablo -7: Yıllar İtibarıyla Doğal Gaz ve LNG Alım Miktarları

Kaynak: Botaş, http://www.botas.gov.tr/faliyetler/dg_ttt.asp

³⁵ Havva Çaha, "Asya ve Avrupayı Birbirine Bağlayan Enerji Koridorunda Türkiye'nin Yeri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 7,25, Mayıs-Temmuz 2005, s.22-23.

³⁶ Gareth, a.g.e. s.30.

**ORTA ASYA İLE HAZAR BÖLGESİNDE MEVCUT VE PLANLANAN YENİ BORU HATLARININ
TÜRKİYE’NİN ENERJİ KORİDORU OLMASINA ETKİLERİ**

Türkiye, gerek yurt içi talebini karşılamak, gerekse de Avrupa’ya belli bir kar marjı ile doğal gaz satabileceğini düşünerek yüksek miktarlarda doğal gaz bağlantısı yapmıştır.³⁷ Türkiye’nin yapmış olduğu bu anlaşmalar Tablo-8’de topluca gösterilmektedir.

Mevcut Anlaşmalar	Miktar Plato m/yıl (m/yıl)	İmzalanma Tarihi	Süre (Yıl)	Başlama Tarihi
Rusya Fed. Batı	6	14 Şubat 1986	25	Haziran 1987
Cezayir (LNG)	4	14 Nisan 1988	20	Ağustos 1994
Nijerya (LNG)	1.2	9 Kasım 1995	22	Kasım 1999
İran	10	8 Ağustos 1996	25	Aralık 2001
Mavi Akım	16	15 Aralık 1997	25	Şubat 2003
Rusya Fed. Batı	8	18 Şubat 1998	23	Mart 1998
Türkmenistan	16	21 Mayıs 1999	30	Askıda
Azerbaycan	6.6	12 Mart 2001	15	2007

Tablo-8: Doğal Gaz alım Anlaşmaları

Kaynak: Botaş, Yıllık Rapor 2004

BOTAŞ tarafından yapılan değerlendirmeye göre 2010 yılına kadar yapılan anlaşmalarda doğal gaz arz ve talebi arasında fazla miktarda doğal gaz bulunmaktadır. Bu senaryoya göre arz ve talep arasında çıkan fark Tablo-9’da gösterilmektedir. Türkiye, Rusya ve İran’la yaptığı doğal gaz alım kontratlarında “al veya öde” maddesi uyarınca kullanmadığı doğal gazı, kullanmasa da ödemek zorunda kalmaktadır. Ayrıca yapılan kontratta, satılan doğal gazın üçüncü bir ülkeye tarafların rızası olmadan tekrar pazarlanamaması da Türkiye’ye çok büyük ekonomik kayıplar getirebilecektir.³⁸ Doğal gaz ithalat birim fiyatları gizli olmasına rağmen bilindiği kadarıyla ortalama 250

³⁷IEA, “World Energy Outlook 2004”, s.157

³⁸ Çaha, a.g.e. s21-36

*ORTA ASYA İLE HAZAR BÖLGESİNDE MEVCUT VE PLANLANAN YENİ BORU HATLARININ
TÜRKİYE'NİN ENERJİ KORİDORU OLMASINA ETKİLERİ*

dolar/1000 metreküp olarak hesaplama yapılırsa, Türkiye'nin yıllık zararı ortalama 2 milyar doları bulabilecektir.

Arz Miktarı (milyon m ³)	2007	2008	2009	2010	2015	2020
Rusya Federasyonu	6000	6000	6000	6000	0	0
Rusya Fed.(İlave Batı)	8000	8000	8000	8000	8000	8000
Rusya Fed.(Karadeniz)	10000	12000	14000	16000	16000	16000
Cezayir	4444	4444	4444	4444	0	0
Nijerya	1338	1338	1338	1338	1338	1338
İran	9556	9556	9556	9556	9556	9556
Azerbaycan	2000	3000	5000	6600	6600	6600
Türkmenistan	0	0	0	0	0	0
Toplam (Ödenecek Miktar)	40638	43587	47519	51058	40791	40791
İhtiyaç duyulan Miktar	32780	35167	39037	44034	54353	63205
Aradaki Fark	7858	8420	8482	7024	-13562	-22414

Tablo-9: Türkiye'nin Kontrata Bağlı Doğal Gaz Arz Miktarı
Kaynak: Botaş (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/dogalgaz/dg_arztaleb_sen.asp>, 25 Aralık 2006

5. MEVCUT DOĞAL GAZ BORU HATLARI

a. Rusya Federasyonu-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı

Rusya, Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan'dan geçerek Türkiye'ye ulaşan hat 842 km uzunluğundadır. 14 Şubat 1986 tarihinde Ankara'da BOTAŞ ile Soyuzgazexport arasında 25 yıl süreli doğal gaz alım satım anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma kapsamında 1987 yılından itibaren artan miktarlarda doğal gaz alımı başlamış olup, 1993'te

maksimum miktar olan yıllık 6 milyar m³'e ulaşmıştır.³⁹ 18 Şubat 1998'de Rusya'nın Turusgaz şirketi ile yapılan anlaşma ile hattın kapasitesi artırılmış, yılda 8 milyar m³ olmak üzere 23 yıllık anlaşma imzalanmıştır. Hattın yapılan ilave kapasite artırımı ile 1999'dan itibaren toplam alınan doğal gaz miktarı artmış, 2005 yılında 12.857 milyon m³'e kadar yükselmiştir.⁴⁰

b. Rusya Federasyonu-Karadeniz-Türkiye (Mavi Akım) Doğal Gaz Boru Hattı

Mavi Akım projesi kapsamında Türkiye 2003 yılından bu yana hattan doğal gaz sağlamaktadır. Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş. (BOTAŞ) tarafından, Rusya Federasyonu'ndan alınacak yıllık 16 milyar m³ ilave doğal gazın, Karadeniz'in tabanından Türkiye'ye taşınabilmesi amacıyla, 15 Aralık 1997'de Rusya Federasyonu ile 25 yıl süreli doğal gaz alım-satım anlaşması imzalanmıştır. Toplam uzunluğu 1265 km olan hat üç ana bölümden oluşmaktadır. Rusya kara bölümü İzobilnoye-Djubga arasında 56 inç (142 cm) çapında 307 km ve 48 inç (122 cm) çapında 65 km uzunluğundaki boru hattı sistemidir. Karadeniz geçişi olarak, Djubga-Samsun arasında yaklaşık 392 km. uzunluğunda 24 inç (60 cm) çapında paralel 2 ayrı hat ve Türkiye topraklarında Samsun-Ankara arasında 48 inç (122 cm) çapında ve 501 km. uzunluğunda olan boru hattı sistemidir. Boru hattının Karadeniz bölümü dünyada 2150 m derinliğe döşenen ilk boru hattı özelliği taşımaktadır. İnşaatın tamamlanmasının ardından boru hattı Aralık 2002'de düzenlenen tören ve teslim protokolü ile faaliyete geçirilmiştir. Hattan ilk gaz Şubat 2003'te Türkiye'ye ulaşmıştır.⁴¹

Türkiye'nin Mavi Akım projesine öncelik vermesi, öngörülenden daha sınırlı olan Türkiye doğal gaz pazarının Rusya'nın doğal gazı ile doyuma ulaşmasına, Azerbaycan, Türkmenistan ve Irak'tan alınabilecek alternatif doğal gazın ertelenmesine ve alınabilecek miktarların kısıtlanmasına neden olmuştur.⁴² Ayrıca anlaşmalarda bulunan şartlar Türkiye'yi ekonomik yönden sıkıntıya sokmaktadır. Rusya, mevcut doğal gaz alım anlaşmalarındaki fiyat veya "al yada öde" koşulunda

³⁹ Botaş, *Yıllık Rapor 2004*, s.32

⁴⁰ Botaş,(Çevrimiçi),<http://www.botas.gov.tr/faliyetler/antlasmalar/rusya.asp>, 25 Aralık 2006

⁴¹ Botaş,(Çevrimiçi), http://www.botas.gov.tr/yatirim/yatirim_a.asp, 28 Aralık 2006

⁴² Pamir,a.g.e. 126-127

kolaylıklar yapılması karşılığında Tuz Gölü'nün altına yapılması planlanan doğal gaz deposunu inşa etmeyi, büyük illerin doğal gaz dağıtım haklarının BOTAS'ın her yıl bir bölümünü devretmesi gereken gaz alım kontratlarının kendi şirketlerine verilmesini, Mavi Akım hattının İsrail'e uzatılmasını, Avrupa'ya gitmesi planlanan ek doğal gazın Türkiye üzerinden yine kendileri tarafından sağlanmasını talep etmektedir.⁴³

c. Türkiye-İran Doğal Gaz Boru Hattı

İran'la 8 Ağustos 1996 tarihinde yılda 10 milyar m³ olmak üzere 25 yıl süreli doğal gaz alım anlaşması imzalanmıştır. Uzunluğu yaklaşık 1491 km. olan boru hattından Aralık 2001 ayından itibaren doğal gaz alınmaya başlanmıştır.⁴⁴

İran, iç talebini karşılayamaması nedeniyle 03 Ocak 2007'de Türkiye'ye doğal gaz akışını durdurduğunu bildirmiştir.⁴⁵ İran'dan aldığı doğal gazın kesilmesi, toplam doğal gaz talebinin %29 unu İran'dan sağlayan Türkiye için çok büyük kayıp olabilmektedir. İran'ın Aftab-e Yazd gazetesinin "Türk Basını İran'ı Eleştirdi" başlıklı haberinde, Türk ve İran resmi yetkililerinin, havanın soğumasının İran doğal gazının Türkiye'ye ihraç edilmesinde yaşanan düşüşün sebebi olduğunu belirtmelerine rağmen, bazı Türk gazetelerinin doğal gazın, İran'ın elinde bir silah olduğunu ve bu silahı Ankara'nın, İran'a karşı izlediği stratejik politikalarını etkilemek amacıyla kullandığını iddia ettiği dile getirilmektedir.⁴⁶ İran doğal gaz kesintisini 7 Ocak 2007'de sona erdirdiğini duyurmuştur.⁴⁷ Ancak son dönemde Rusya'nın, Belarus (Beyaz Rusya) ve Gürcistan'a yaptığı kesintiler dikkate alınırca, İran'ın da

⁴³ Pamir, a.g.e. s.157

⁴⁴ Botaş, Yıllık Rapor 2004, s.36

⁴⁵ Anadou Aansı, "İran Doğal Gaz Akışını Durdurdu", 03 Ocak 2007, (Çevrimiçi) <http://www.anadolujansi.com.tr/>, 03 Ocak 2006

⁴⁶ Basın Yayın ve Enfemasyon Genel Müdürlüğü, Dış basından başlıklar, "ABD Basını", 24 Aralık 2006, (Çevrimiçi) www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/db-guncelturkiye/2006/12/24x12x2006.htm, 03 Ocak 2007

⁴⁷ Anadolu Ajansı, "İran'dan Doğal Gaz Akışı Yeniden Başladı", 08 Ocak 2007 (Çevrimiçi) <http://www.anadolujansi.com.tr/index.php?>, 09 Ocak 2007

Rusya gibi politik bir güç elde etmek için bu tür işaretlemler vermesi söz konusu olabilir.

ç. Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı

Türkiye ve Yunanistan arasında doğal gaz şebekelerinin birleştirilmesi ve Güney Avrupa Gaz Ringi'nin gerçekleştirilmesi kapsamında başlatılan Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı ile Hazar Bölgesi, Ortadoğu ve Türkiye'ye diğer kaynaklardan sağlanacak doğal gazın Türkiye ve Yunanistan üzerinden Avrupa'ya taşınması amaçlanmaktadır.

Avrupa Birliği'nin sponsorluğunda 1996'da Avrupa'ya Devletler arası Petrol ve Gaz Ulaştırma Programı (INOGATE) kurulmuştur. Programın amacı yapılacak yeni stratejik boru hatlarına yatırımları desteklemek ve mevcut olan boru hatlarının geliştirilmesine katkıda bulunmaktır. Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı da INOGATE'in bir parçası olarak Temmuz 2000'de Brüksel'de başlatılmıştır.⁴⁸

Projenin fizibilite ile mühendislik çalışmalarının tamamlanmasının ardından. 23 Aralık 2003 tarihinde Ankara'da düzenlenen bir törenle doğal gaz alım-satım anlaşması imzalanmıştır. Buna göre 750 milyon metreküp ile başlayacak taşıma miktarı 2012 yılında 11 milyar metreküpe ulaşacaktır. Bu miktarın üç milyar metreküpünün Yunanistan'a, sekiz milyar m³ İtalya'ya taşınması öngörülmektedir.⁴⁹ Türkiye sınırları içerisinde Karacabey'den başlayacak boru hattının uzunluğu, 211 km. Türkiye'de olmak üzere, yaklaşık 300 km. olacak. 17 km.lik bölümü Marmara Denizi'nin altından geçtikten sonra İpsala sınır noktasından Yunanistan'a giriş yaparak Gümölcine, Komotini'de sona erecektir.⁵⁰

Boru hattının Yunanistan'dan sonra İtalya'ya uzatılması ile ilgili çalışmalar da başlatılmış bulunmaktadır. Konu ile ilgili olarak İtalyan-

⁴⁸ Gareth, a.g.e. s.36

⁴⁹ Botaş,(Çevrimiçi), www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/bulgaristan.asp, 26 Aralık 2006

⁵⁰ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Basın Merkezi, "Türkiye – Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı'nın Temeli Atılıyor", (Çevrimiçi) <http://www.enerji.gov.tr/basin.htm>, 28 Aralık 2006

Edison Gas ve DEPA bir anlaşma imzalamışlardır. Projeye finansal destek sağlanması amacı ile AB TEN programı fonuna yapılan başvuru kabul edilmiştir. Projenin ön fizibilite çalışmaları tamamlanmış olup, fizibilite çalışmasının ihalesine Edison Gas ve DEPA tarafından çıkmıştır.⁵¹ Türkiye- Yunanistan DGBH projesi kapsamında imzalanan doğal gaz alım-satım anlaşması, projenin İtalya bağlantısı için önemli bir aşamadır. Böylelikle Türkiye-Yunanistan DGBH Projesi, Türkiye-Yunanistan-İtalya DGBH Projesi'ne dönüşebilecektir.

6. YAPILMAKTA OLAN DOĞAL GAZ BORU HATLARI

a. Azerbaycan-Türkiye (Şahdeniz) Doğalgaz Boru Hattı Projesi

Bu proje ile Azerbaycan gazının Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşınması amaçlanmaktadır. Diğer adı Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) olan konsorsiyumda, İngiltere'nin BP %25.5, Norveç'in Statoil %25.5, Azerbaycan'ın Socar %10, Rusya-İtalya ortak şirketi LukAgip %10, İran'ın Nico %10, Fransa'nın Total %10 ve Türkiye'nin TPAO %9 şirketleri yer almaktadır.⁵²

Ekim 2000'de başlayan Azerbaycan'dan doğal gaz teminine yönelik müzakereler sonucunda, 12 Mart 2001 tarihinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ile Azerbaycan Başbakan Yardımcısı tarafından Azerbaycan doğal gazının Türkiye'ye sevkine ilişkin hükümetler arası anlaşma ve bu anlaşmaya istinaden aynı tarihte BOTAŞ ve SOCAR arasında Doğal Gaz Alım Satım Sözleşmesi imzalanmıştır. 15 yıl süreli doğal gaz alım anlaşması, alımların 2 milyar m³ ile başlamasını ve plato periyotta 6.6 Milyar m³/yıla ulaşmasını öngörmektedir. Söz konusu alım-satım kontratı şartları uyarınca, doğal gazın teslim noktası Türkiye-Gürcistan sınırındır. Hattın Türkiye topraklarında kalan kısmının yapım ve işletme sorumluluğu BOTAŞ' a ait olup, Azerbaycan topraklarından başlayarak Türkiye-Gürcistan sınırına kadar yapılacak kısmın yapım ve işletme sorumluluğu da SOCAR-Azerbaycan'a aittir. Azerbaycan-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Türkiye kısmı ile ilgili olarak,

⁵¹ Botaş, a.y.

⁵² EIA, "Caspian Sea", **Country Analysis Briefs**,18 Mayıs 2006,s.6, (Çevrimiçi) <http://www.eia.doe.gov/cabs/Caspian/Full.html> , 28 Aralık 2006

Azerbaycan' dan alınacak olan doğal gazın Gürcistan-Türkiye sınırından Doğu Anadolu İletim Hattı' na 225 km.'lik bir hat yapılarak bağlantı noktası olan Erzurum - Horasan' a kadar taşınması planlanmaktadır.⁵³

Bu hat Türkiye'nin doğal gaz kaynaklarını çeşitlendirmesi ve Rusya'ya olan bağımlılığının azaltılması açısından çok büyük önem taşımaktadır. Ayrıca bu projede alınacak gazın diğer ülkelere de satılabilecek olması Türkiye'nin uzun dönemde satıcı bir ülke konumuna gelmesini de sağlayabilecektir.

Doğal gaz kaynaklarını çeşitlendirmeye çalışan Gürcistan, bu hattın tamamlanmasına büyük önem vermektedir. Rusya'dan yüksek fiyatta aldığı doğal gaz miktarını azaltmaya çalışan Gürcistan'a, Azerbaycan 11 Ocak 2007'den itibaren karayolu ile doğal gaz ihraç etmeye başlamıştır. Şubat ayının sonundan itibaren de Şahdeniz hattından Gürcistan'a doğal gaz pompalanmasına başlanacağı bildirilmektedir.⁵⁴

7. PROJE HALİNDE OLAN DOĞAL GAZ BORU HATLARI

a. Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (NABUCCO PROJESİ)

Çeşitli uluslararası kuruluşlarca gerçekleştirilen projeksiyonlara göre, Türkiye üzerinden Avrupa'ya artan miktarlarda Hazar ve Ortadoğu gazı taşınacak, bu miktar 2010'lu yıllardan başlamak üzere özellikle 2020'lerde oldukça büyük miktarlara ulaşacaktır. Bu kapsamda geliştirilen yeni bir proje ile Bulgaristan'dan başlayıp Romanya ve Macaristan güzergahını izleyerek Avusturya'ya ulaşılması planlanmaktadır. Nabucco Projesi ile Türkiye'den Avrupa'ya 110 milyar m³ gaz pompalanacağı öngörülmektedir.⁵⁵

Proje ile Bulgaristan'ın Bulgargaz, Romanya'nın Transgaz, Macaristan'ın MOL ve Avusturya'nın OMV Gas firmaları ile ortaklaşa

⁵³ Botaş,(Çevrimiçi) < <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/azerbaycan.asp>>, 28 Aralık 2006

⁵⁴ Eric Watkins, "Azerigaz Starts Gas Exports to Georgia", **Oil and Gas Journal**, 15 Ocak 2006

⁵⁵ T.C.Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "AB nin Enerji Köprüsü Türkiye", 27 Haziran 2006, (Çevrimiçi) <http://www.enerji.gov.tr/>, 03 Ocak 2007

çalışmalar yürütülmektedir. AB TEN programı fonundan fizibilite için hibe kredi almak amacıyla OMV Gas tarafından başvuru yapılmış ve 15 Temmuz 2003 tarihinde fizibilite çalışmasının yarısının TEN fonundan karşılanması şeklinde karar alınmıştır. TEN'in bu proje için öngördüğü finansman 4.8 milyar avrodur.⁵⁶ 1760 mil uzunluğundaki projenin 2008 yılında başlanıp 2011 yılının sonunda tamamlanacağı öngörülmektedir.⁵⁷

Avusturya'ya ulaşacak güzergah ile ilk etapta Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Slovakya, Çek Cumhuriyeti gibi yeniden yapılanan ekonomilerin gaz ihtiyacı karşılanıp, diğer ülkelerin gaz talep gelişimlerine göre takip eden yıllarda Avusturya'nın Avrupa'da önemli bir doğal gaz dağıtım noktası olma özelliğinden faydalanılarak Batı Avrupa'ya ulaşılması planlanmaktadır. AB ülkelerinin sona erecek gaz kontratlarının yerini Türkiye üzerinden taşınacak gazla ilgili anlaşmalar alabileceği gibi, AB'nin hedeflemiş olduğu serbest gaz piyasası koşulları oluştuğunda, Avusturya dahil söz konusu ülkelerin devam eden alım kontratları, rekabetçi fiyat koşulları dahilinde Hazar ve Orta Doğu bölgesindeki gaz kaynakları ile yer değiştirebilecektir.⁵⁸

Nabucco Projesi'nin 2010-2030 yılları arasında Avrupa gaz pazarında ulaşabileceği paya ilişkin pazar araştırması ve yaklaşık maliyet hesabına ait ekonomik modelleme çalışması Boston Consulting Group (BCG) tarafından Temmuz 2003 tarihinde tamamlanmıştır. BCG çalışmasına göre Hazar ve Orta Doğu'da üretilen gazın Avrupa'da 2020 yılı itibari ile 25 milyar m³'lük bir pazar payına ulaşabileceği sonucuna varılmıştır.⁵⁹

Projenin pazar ve modelleme çalışmalarının tamamlanmasının ardından, teknik fizibilite çalışmaları başlatılmıştır. 28 Haziran 2005 günü projeye ortak olan şirketler Viyana'da gerçekleştirdikleri Nabucco Çalışma Şirketi Genel Kurul Toplantısı'nda "Ortak Girişim Anlaşması"

⁵⁶ List of Projects Financed Through TEN Programme in 1995-2005,(Çevrimiçi)

http://ec.europa.eu/ten/energy/documentation/index_en.htm, 04 Ocak 2006

⁵⁷ EIA,"İran", **Country Analysis Briefs**, 28 Ağustos 2006, s.2,(Çevrimiçi)
<http://www.eia.doe.gov/cabs/Iran/Full.html> , 25 Aralık 2006

⁵⁸ Botaş, (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/bulgaristan.asp> , 28 Aralık 2006

⁵⁹ Botaş, "Yıllık Rapor 2004", s.66

imzalamışlardır. Bu anlaşma taraf şirketler arasındaki işbirliğinin tüm hukuki yönlerini düzenlemektedir. Proje ortaklarınca Haziran 2004 tarihinde Nabucco Company Pipeline Study Ltd. Şirketi, Nabucco Gas Pipeline International Ltd. adı ile yeniden yapılandırılarak, amaç ve görev kapsamı genişletilmektedir.⁶⁰

b. Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Türkmenistan doğal gazının elverişli bir güzergahtan ve herhangi bir kısıtlamaya tabi olmaksızın Türkiye'ye ve Avrupa pazarlarına ihracı konusundaki çalışmalar 1991 yılı sonu itibarıyla başlatılmıştır. 1991'den bu yana, iki ülke arasında, projenin gerçekleştirilmesine yönelik Mutabakat Zaptı, Protokol ve Anlaşma olmak üzere çeşitli akitler imzalanmıştır. Türkmenistan'da üretilecek doğal gazın Hazar geçişli bir boru hattı ile Türkiye'ye ve Avrupa'ya taşınmasını amaçlayan proje kapsamındaki ilk önemli anlaşma, 29 Ekim 1998 tarihinde, Türkiye ve Türkmenistan Devlet Başkanları arasında Ankara'da imzalanan anlaşmadır. Bu proje ile Türkmenistan'dan Türkiye'ye 16 milyar m³/yıl ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya 14 milyar m³/yıl olmak üzere toplam 30 milyar m³/yıl doğal gazın taşınması öngörülmektedir. 30 yıl süreli söz konusu anlaşmaya göre, gaz teslimatların 2002-2004 döneminde başlaması öngörülmüştür. Anlaşmaya göre, doğal gaz, Türkmenistan'dan Türkiye-Gürcistan sınırında teslim alınacaktır. Ayrıca, doğal gazı taşıyacak ve Türkmenistan'dan başlayarak Gürcistan sınırına ulaşacak boru hattının bu noktaya kadar yapılması ve işletilmesi sorumluluğu tümüyle Türkmenistan tarafına aittir. Boru hattının Türkiye topraklarındaki yapım ve işletimi ise Türkiye'ye aittir. BOTAŞ, özellikle İran hattının çapını 40'inç (100 cm'den) 48'inç (122 cm'ye) çıkararak ve bununla ilgili anlaşmaları imzalayıp inşaatlarına başlanmasını sağlayarak, Türkiye sınırları içinde inşa edilmesi gereken boru hatları için mühendislik, tedarik ve inşaat sözleşmelerinin imzalanması yükümlülüğünün büyük bir bölümünü yerine getirmiş bulunmaktadır.

⁶⁰ T.C.Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Basın Merkezi, "Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesinde Ortak Girişim Anlaşması İmzalandı", (Çevrimiçi) <http://www.enerji.gov.tr/basin.htm> , 28 Aralık 2006

29 Ekim 1998 tarihinde imzalanan anlaşmadaki ulusal prosedürlerin yerine getirilmesi yükümlülüklerinin tümü Türkiye tarafından tamamlanmıştır.⁶¹

Türkmenistan ve Azerbaycan arasında Türkiye'ye kimin doğal gaz sağlayacağı konusunda çıkan rekabet ve Hazar'daki anlaşmazlıklarından dolayı Hazar Geçişli Türkmenistan Projesi engellenmektedir. Proje aynı zamanda Türkiye'ye doğal gaz sağlayan İran ve Rusya tarafından da engellenmeye çalışılmaktadır. ABD, Rusya ve İran'ı baypas eden bu projeye destek vermektedir. Ancak bunu somutlaştırmadığı için Türkmenistan Devlet Başkanı ABD'ye tavır alarak 2000 yılında Rusya ile 30 yıllık bir doğal gaz anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmayla Gazprom, Rusya üzerindeki doğal gaz boru hattı ile Türkmenistan'ın ürettiği doğal gazın neredeyse tamamını satın almaktadır.⁶² Tamamen Rusya'ya bağımlı olan ihracat altyapısı, Türkmenistan doğal gazının uluslararası fiyatlardan çok daha düşük fiyatla Rusya'ya satılmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı Rusya da Türkmenistan doğal gazının alternatif yollardan ihracını ve kendi pazarını paylaşmasını önlemek istemektedir.⁶³

Bir diğer sorun ise Hazar'ın statüsüdür. Konuyla ilgili olarak değişik çözüm alternatifleri olsa da, bölgeye kıyıdaş beş ülke arasında henüz tam bir çözüm bulunamamıştır. Konuyla ilgili en son 1998 yılında Rusya ve Kazakistan arasında yapılan deniz yataklarının orta hat çizgisine göre bölünerek kullanımına imkan veren anlaşma, daha sonra 2001 yılında Rusya-Azerbaycan arasında da imzalanmıştır. Ancak, Hazar'a kıyıdaş diğer iki ülke, Türkmenistan ve İran, ikili anlaşmalarla yapılan bu paylaşımına karşı çıkmışlardır. İran, Hazar'dan elde edilecek tüm mineral kaynaklarının beş ülke arasında eşit paylaşımını istemektedir. Fakat son yıllarda bu yaklaşımında kendisine destek bulamamaktadır. Çünkü İran'ın Hazar'daki kıyıları diğer ülkelere oranla çok daha az petrol ve doğal gaz bulundurmaktadır.⁶⁴ Hazar'ın bu

⁶¹ Botaş,(Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/hazar.asp>,26 Aralık 2006

⁶² Rasizade, a.g.e.,s.13-14

⁶³ Pamir, a.g.e. s.155

⁶⁴ Bahgat, a.g.e., s.5

açından çözümsüz bırakılması Hazar'ın altından yapılacak boru hattı projesine bir engel oluşturmaktadır.

c. Türkiye–Mısır Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Doğal gaz arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve doğal gaz arz açığının bir kısmının Mısır'dan sağlanacak doğal gaz ile karşılanması amacıyla geliştirilen bu proje ile ilgili çalışmalar sürdürülmektedir. 2 Şubat 2000 tarihinde Ankara'da iki ülkenin ilgili bakanları arasında imzalanan petrol ve doğal gaz işbirliğine ilişkin bir protokolde, taraflar Mısır'dan Türkiye'ye, Akdeniz geçişli bir hatla, yılda 4 Milyar m³ doğal gaz ihracı konusunda niyet beyanında bulunmuşlardır. 2 Mayıs 2001 tarihinde yürürlüğe giren 4646 sayılı yeni Doğal Gaz Piyasası Kanunu'nun Geçici 4'üncü Maddesi'ne göre; kanunun yürürlük tarihinden sonra Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu tarafından yapılacak arz-talep dengesi çalışmaları sonucunda bir arz açığı saptanması durumunda, bu proje ile ilgili anlaşma sonuçlandırılacaktır. 17 Mart 2004 tarihinde, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ve Mısır Petrol Bakanı arasında; Türkiye'ye gaz ithalatı ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya gaz iletimi hususlarında çerçeve anlaşma imzalanmıştır.⁶⁵ Anlaşmanın sonuçlandırılması arz açığına bağlı olduğuna göre bunun ancak 2015'ten sonra mümkün olabileceği değerlendirilmektedir. (Tablo-7)

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yeni olarak inşa edilen ve devreye sokulan boru hatlarının neredeyse tamamı yine Rusya Federasyonu topraklarından geçmektedir. Eski egemenliğini büyük oranda sürdürebilmesinin önemli bir aracı olan boru hatlarının Rusya tarafından çok etkin kullanıldığı ve buna karşın ABD'nin çoklu boru hatları stratejisinin bu süreçte eylemden çok söylem düzeyinde kaldığı görülmektedir. ABD'nin büyük desteği ile gerçekleştirilen BTC, bundan sonraki periyotta, çoklu boru hatları stratejisinin somut olarak hayata geçirilmesinin ilk işareti olarak değerlendirilebilir. BTC, ister kar marjı

⁶⁵ Botaş, (Çevrimiçi) <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/misir.asp>, 28 Aralık 2006

ile isterse de politik amaçla yapılmış olsun, Türkiye için enerji koridoru olmasında önemli bir adımdır. Rusya'nın boru hatları ile bölgede sağladığı politik gücünü muhafaza etmesine karşın, ABD'nin çoklu boru hatları stratejisi arasında geçen mücadelede uzunca bir dönemde de Türkiye, coğrafi avantajından dolayı büyük kazanımlar elde edebilecek gözükmektedir.

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı, Hazar Bölgesi ve Orta Asya'yı, Türkiye ve Akdeniz'e bağlaması planlanan ve doğu-batı enerji koridoru olarak adlandırılan sağlam bir güvenlik koridorunun ilk ayağını oluşturmaktadır. Bu sayede Avrupa Birliği ve Amerika'nın çok önem verdiği bir mesele olan enerji arz güvenliği açısından sağlam bir temel atılmasını garantilemiş olmaktadır. Diğer yandan BTC ile Türkiye, boğazlardaki aşırı trafik yükünden kaynaklanan geçiş risklerinin en aza indirilmesi açısından da son derece büyük bir öneme sahiptir. BTC'nin tam kapasite ile çalışması sağlanabilirse boğazların üzerinden yıllık 50 milyon tonluk petrol geçişi de önlenebilecektir.

BTC'nin mevcut kapasitesinin sadece Azerbaycan petrolleri ile doldurulamayacağı açıktır. Hazar'ın statüsünde yaşanan problemin çözülmesi halinde Kazakistan petrollerinin Hazar'ın altından petrol boru hattıyla veya bu mümkün olmazsa tankerlerle Azerbaycan'a taşınarak BTC'ye aktarılması sayesinde kapasitesi etkin olarak kullanılabilir. Bu konuda devletler arasında yapılan anlaşmaların somut olarak hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Samsun-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı, Türkiye'ye hem ekonomik kazanç sağlayabilecek hem de Kazakistan petrollerinin batı pazarlarına ulaştırılmasında alternatif bir yol oluşturabilecek bir hattır. Bunun da ötesinde bu hat boğazlardaki trafiği %50 oranında azaltabilir ve İstanbul'un güvenliğine büyük katkı sağlayabilir. Bunun yanında Samsun'a yapılacak büyük kapasiteli işletmeler sayesinde bölgede ekonomik kazanç ve istihdam da elde edilebilir.

Irak'ta süren istikrarsızlık ve iç çatışmalar sona erdiğinde, Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı tekrar eski kapasitesine ulaştırılabilir. Bununla birlikte toplam kapasitesi 130 milyon ton olan Ceyhan terminali uluslararası bir ticaret bölgesine dönüşebilir. Ancak

son zamanlarda tartışılan Kerkük-Hayfa hattının hayata geçirilmesi Kerkük-Yumurtalık hattındaki petrol akışını azaltabilir. Bunun sonucunda Türkiye, ekonomik zarara uğramasının yanında kaynak çeşitliliği açısından da önemli bir kayba uğrayabilir.

Türkiye'nin enerji ihtiyacı ve enerji güvenliğini sağlamak için mevcut projelerle doğal gaz alınan ülkeler açısından sağlanacak kaynak çeşitliliği, Rusya ve İran'a olan bağımlılığını azaltabilir. Bu maksatla projelerin gerçeğe dönüştürülmesi önem taşımaktadır. Şahdeniz Doğal Gaz Boru Hattı, Türkiye'nin ve bölge ülkelerinin Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacak olan yeni bir hattır. Proje halinde olanların da gerçekleştirilmesi halinde Türkiye'nin Rusya'ya olan bağımlılığı azalabilir.

İran doğal gazının Avrupa'ya Türkiye üzerinden ulaştırılması, Türkiye-İran ilişkilerine katkı sağlayabilir. Nabucco Projesi'ne İran'ın dahil edilmesiyle İran'ın, doğal gazı Türkiye üzerinden geçeceğinden , Türkiye'ye verdiği doğal gazı kesmesi halinde Türkiye'nin de geçiş ücretini artırabileceği gibi elini güçlendirebilecek politik imkanlar sağlanabilir. Bununla birlikte İran hattının kapasitesinin artırılarak İran'ın takas yöntemiyle Türkmenistan'ın doğal gazını Türkiye'ye aktarması sağlanabilir.

AB'nin Rusya'ya bağımlılığının azaltılması açısından proje halinde olan boru hatlarının onaylanarak hayata geçirilmesi, ekonomik girdilerin yanı sıra, Türkiye'ye, AB karşısında politik bir güç kazandırabilir. AB'ne tam üyelik çerçevesinde Türkiye'nin enerji koridoruna entegre olması Türkiye'yi AB'ye yakınlaştırabilir.

AB'nin sadece Nabucco gibi bir projeye 4.8 milyar avro gibi büyük bir bütçe ayırması, Türkiye üzerindeki kısmının inşası sırasında büyük istihdam yaratmasının yanında, yabancı yatırımcılarında bölgeye gelmesini sağlayabilir.

Hazar konusunda anlaşma sağlandığında Türkmenistan'dan Azerbaycan'a Hazar'ın tabanından yapılacak doğal gaz boru hattı, Nabucco projesine dahil edilebilir ve bu sayede Türkiye ve Avrupa'ya büyük miktarlar da doğal gaz akışı sağlanabilir. Böylece Rusya'ya doğal

gazını çok ucuza satan Türkmenistan'a da, uluslar arası rekabetçi piyasa koşullarında doğal gazını pazarlaması imkanı verilebilir.

Türkiye'nin doğal gaz arz-talep senaryoları incelendiğinde 2015 yılından itibaren büyük miktarda doğal gaz arz açığı ortaya çıkmaktadır. Türkiye, Mısır ve ileride Irak ile yapabileceği anlaşmalarla bu ihtiyacını karşılamasının yanında Cezayir ve Nijerya ile yapacağı yeni anlaşmalarla da kaynaklarını çeşitlendirebilir.

Yapılacak yeni doğal gaz projelerinde Şahdeniz'de olduğu gibi , alınan doğal gazın tekrar ihraç edilebilmesi konusunda anlaşma sağlayabilirse, Türkiye enerji koridorunda sadece geçiş ülkesi olarak değil, satıcı bir ülke olarak da yer alabilir.

Orta Asya ve Hazar bölgesindeki bağımsızlığını yeni kazanan devletler, Yeni boru hatları yapıldıkça, petrol ve doğal gazını uluslar arası rekabetçi piyasa koşullarında dünya pazarlarına ulaştırabilir. Elde edilecek gelirler bölge ülkelerinin refah ve güvenliğine büyük katkılar sağlayarak bu ülkelerin kısa zamanda kalkınmasını sağlayabilir.

Bütün bunlar birlikte düşünüldüğünde Türkiye geçiş ülkesi olarak elde edeceği ekonomik kazanımlar ve politik güç sayesinde, bölgede istikrarın, barış ve huzurun sağlanmasına katkıda bulunabilir. Ülkelerle ilişkilerini ve işbirliğini geliştirerek Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan enerji koridorunda söz sahibi bir ülke konumuna gelebilir.

KAYNAKÇA

- 1) ADANALI, Neslihan, “Boğazları Devre Dışı Bırakan Alternatif Boru Hatlarının Değerlendirilmesi”, İzmir Ticaret Odası, Aralık 2006,
< <http://www.izto.org.tr/IZTO/TC/IZTO+Bilgi/E-Haber/>>
- 2) ANADOLU AJANSI, “İran Doğal Gaz Akışını Durdurdu”, 03 Ocak 2007, <<http://www.anadolujansi.com.tr/>>
- 3) ANADOLU AJANSI, “İran’dan Doğal Gaz Akışı Yeniden Başladı”, 08 Ocak 2007 < <http://www.anadolujansi.com.tr/index.php?>>
- 4) ARAS, O.Nuri, **Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul, Der Yayınları, 2001
- 5) BAGHAT, Gawdat. “Central Asia and Energy Security”, Asian Affairs, XXXVII, 1, March 2006, 1-14
- 6) Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Dış basından başlıklar, “İran Basını”, 29 Aralık 2006, <<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/db-guncelturkiye/2006/12/29x12x2006.htm>>
- 7) BASIN YAYIN VE ENFORMASYON GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, Dış basından başlıklar, “ABD Basını”, 24 Aralık 2006, <<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/db->
- 8) BOTAŞ Resmi İnternet Sitesi, <http://www.botas.gov.tr>
- 9) BOTAŞ, Yıllık Rapor 2004
- 10) BP, Statistical Review of World Energy 2006
- 11) BTC, <http://www.btc.com.tr/proje.html>
- 12) CAGAPTAY, Soner ve Nazlı Gençsoy, “Startup of the Baku–Tbilisi–Ceyhan Pipeline: Turkey’s Energy Role”, **Policy Watch #998**, The Washington Institute For Near East Policy
- 13) Commission Of The European Communities. “A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy, Commission Staff Working Document, Brussel, XXX, SEC(2006) 317/2

- 14) ÇAHA, Havva, "Asya ve Avrupa'yı Birbirine Bağlayan Enerji Koridorunda Türkiye'nin Yeri", Akademik Araştırmalar Dergisi, İstanbul, 25, 2005, 21-36
- 15) EIA, "Caspian Sea", **Country Analysis Briefs**, 18 Mayıs 2006
- 16) <http://www.eia.doe.gov/cabs/Caspian/Full.html>>
- 17) EIA, "İran", **Country Analysis Briefs**, 28 Ağustos 2006, <<http://www.eia.doe.gov/cabs/Iran/Full.html>>
- 18) EIA, "Russia", **Country Analysis Briefs**, 19 Temmuz 2006, <<http://www.eia.doe.gov/cabs/Russia/Full.html>>
- 19) EIA, "Turkey", **Country Analysis Briefs**, 11 Ocak 2006, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/turkey.html>
- 20) EIA, "World Oil Transit Chokepoints", **Country Analysis Briefs**, 10 Mart 2006, http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/World_Oil_Transit_Chokepoints/Bosporus_TurkishStraits.html
- 21) FINK, Daniel, "Assessing Turkey's Future As an Energy Transit Country", **Research Notes** #11 The Washington Institute For Near East Policy, 11 July 2006
- 22) IEA, "World Energy Outlook 2004"
- 23) KILLGORE, Andrew I., "Ideology Trumps Economic Efficiency, as The Baku-Tblisi-Ceyhan Pipeline Opens", Washington Report on Middle East Affairs, Vol 24, Issue 6, August 2005
- 24) LIST OF PROJECTS FINANCED THROUGH TEN PROGRAMME IN 1995-2005,
- 25) < http://ec.europa.eu/ten/energy/documentation/index_en.htm>
- 26) PAMİR, Necdet, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri", **Sempozyum (Türkiye'nin Çevresinde Meydana Gelen Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenlik Politikasına Etkileri)**, 09-10 Mart 2006, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2006
- 27) PAMİR, Necdet, "Enerji Güvenliği", **Stratejik Analiz**, Şubat 2005

RASIZADE, Alec, "The Great Game of Caspian Energy: Ambitions and Realities", **Journal of Southern Europe and Balkans**, VII, 1, April 2005, 1-16

28) T.C.ENERJİ VE TABİİ KAYNAKLAR BAKANLIĞI, "AB'nin Enerji Köprüsü Türkiye", 27 Haziran 2006, (< <http://www.enerji.gov.tr/>>

29) T.C.ENERJİ VE TABİİ KAYNAKLAR BAKANLIĞI BASIN MERKEZİ, "Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesinde Ortak Girişim Anlaşması İmzalandı",

30) < <http://www.enerji.gov.tr/basin.htm>>

31) T.C. ENERJİ VE TABİİ KAYNAKLAR BAKANLIĞI BASIN MERKEZİ, "Türkiye–Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı'nın Temeli Atılıyor",

32) < <http://www.enerji.gov.tr/basin.htm>>

33) WINROW, Gareth M. "Turkey and The East–West Gas Transportation Corridor", *Turkish Studies*, V, 2, Summer 2004, 23-42

KÜRESEL GÜÇLERİN KARADENİZ STRATEJİLERİNİN ÖNÜNDEKİ ENGEL: MONTRÖ

Yazar : Başak BÜKÜLMEZ*

Timur KÜPELİ**

Özet

20 Temmuz 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini şartsız var eden ve Karadeniz'de bölgesel güvenliğin teminini sağlayan özel nitelikli bir uluslar arası mukavelenamedir. Karadeniz'in değişen jeopolitiğinde etkinliğini artırmaya çalışan ABD, Genişletilmiş Orta Doğu ve Afrika Projesi kapsamında bir yandan Bulgaristan ve Romanya'da üstler edinmek için girişimlerde bulunmakta diğer yandan NATO'nun Akdeniz'de süregelen "Active Endeavor Harekatı"nı Karadeniz'de mevcut bir güvenlik boşluğu olduğunu öne sürerek bu bölgeye kaydırmak istemektedir.

Karadeniz; Asya-Avrupa arasında bir enerji koridoru olan, zengin hidrokarbon yataklarının bulunduğu Hazar Bölgesine ev sahipliği yapan ve Orta Asya petrollerini barındıran son derece önemli bir coğrafyadır. Geleceğe yönelik tahminler ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB)'nin sorunlu bir bölge olan Orta Doğu'dan enerji temin etmektense gözünü Orta Asya petrollerine dikeceğini göstermektedir. Orta Doğu petrolünün yeni alıcıları ise Uzak Doğu, Japonya ve Çin olacaktır.

ABD'nin Karadeniz stratejisi işte bu koşullar dahilinde oluşmakta ve ABD Donanması'nın Karadeniz'de konuşlandırılması ve Boğazlar'dan geçişinin önündeki en büyük engel Montrö Boğazların Rejimine Dair Konvansiyon olarak gözükmektedir. Montrö üzerine planlanan değişiklik veya andlaşmayı sona erdirmeye senaryoları ABD'nin güttüğü bu stratejiden doğmaktadır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin yıkılmasından sonra Bağımsız Devletler Topluluğu'na vücut veren

* SAREN Ulusal ve Uluslararası Güvenlik Stratejileri 1.Sınıf Öğrencisi

** Makale Danışmanı Dz.Kur.Kd.Alb.Timur KÜPELİ

devletler, Sosyalist rejimin yıllardır üzerlerinde kurmuş olduğu baskıdan kurtularak yüzlerini Batı'ya dönmüşlerdir. Öncelikleri NATO-AB üyesi birer uluslar arası hukuk süjesi olmaktır. Yani koşullar, gerek ABD gerekse AB için bölgede hakimiyet kurmaya elverişli niteliktedir. Aralarında Bulgaristan ve Romanya'nın bulunduğu bölge devletleri Montrö'nün doğal tarafıdır ve olası Montrö'nün kısmen değiştirilmesi teklifinde veyahut antlaşmanın feshi bildiriminde arkalarında Batı'nın gücü ve teşvikiyle hareket edebilirler.

Mevcut böylesi bir haritada Türkiye'nin milli menfaatleri gereği, çıkarlarını en iyi şekilde koruyan ve Boğazlar üzerinde tam egemenlik tesis eden Montrö'nün tadili veya feshi girişimlerine karşı kararlı bir şekilde direnmesi, bunu yaparken Rusya Federasyonu ile birlikte hareket etmesinin yanı sıra ABD'nin de Karadeniz politikalarında tam anlamıyla saf dışı bırakılmamasının yerinde olacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Montrö Boğazlar Sözleşmesi, ABD, AB, Rusya, Karadeniz Stratejisi.

Abstract

The Montreux Convention, signed in the 20th of July 1936, is an international contract assuring the absolute preeminence of Turkey over the Bosphorus and warranting the regional security of the Black Sea. Trying to empower its efficiency over the changing geopolitics of the Black Sea, USA, within the frame of the Greater Middle East and Africa Project, wants to pass the continuing "Active Endeavor Operation" of NATO in the Mediterranean Sea onto the Black Sea by claiming that there is an existing security gap in the Black Sea, while it also attempts to found bases in Bulgaria and Romania.

Being the energy-transferring corridor between Asia and Europe, hosting the Caspian Region that is rich in hydrocarbon reserves and having the Middle Eastern oils, the Black Sea has proven to be an extremely significant region. The forward conjectures show that USA and EU would covet to the Central Asian oils rather than supply energy from the hot spot Middle East. Thus, the new receiver of the Middle Eastern oils would be Far East, Japan and China.

USA's Black Sea strategy is being shaped within these frames and Montreux Convention on the Straits is seen as the biggest obstacle for USA's navigation in the Black Sea and its passage by sea in the Straits. The modification or annihilation scenarios of the Convention derive from this strategy led by the USA.

After the decline of SSCB, the states bodying the Community of Substantive Nations, who got rid of the years-long suppression of the Socialist regime, turned to the West. Their initiative has been to become an international law subjects each. Therefore, the new circumstances are all available for both USA and EU to dominate the region. The region states, including Bulgaria and Romania, are natural participants of the Montreux Convention and they may well act with the power and prompt of the West if there happens a possible suggestion for a partial change over the Convention or annihilation.

In such a present chart, for the national interests, Turkey should strongly resist the tries for a modulation or an annihilation of the Montreux Convention, which best sustains the benefits of Turkey and the absolute independence over the Straits, and while cooperating with Russian Federation to do so, it is significant not to drive USA out of the Black Sea policies at all.

Key Words: Montreaux Convention, USA, EU, Russia, Black Sea Strategy.

GİRİŞ

SSCB'nin yıkılışı ve dolayısıyla Soğuk Savaş Süreci'nin sona ermesinin ardından, Karadeniz'in değişen jeopolitiği kapsamında gerek bölge içi gerekse bölge dışı aktörler tarafından çeşitli stratejiler ortaya atılmaya başlanmıştır. Karadeniz, enerji kaynaklarına yakınlığı ve sözü geçen enerjinin Batı'ya aktarılmasında oynadığı kilit rol nedeniyle uluslar arası ve ulusal üstü birleşimlerin geleceğe dayalı öngörülerinde vazgeçilmez bir önem kazanmıştır.

Avrasya üzerinde hakimiyet ideali ile Genişletilmiş Orta Doğu ve Afrika Projesi'nin mimarı olan Amerika Birleşik Devletleri, NATO aracılığıyla Akdeniz'de sürdürülen "Active Endeavour" Harekatı ile

Akdeniz, Cebelitarık ve Süveyş Kanalı'nda elde ettiği üstünlüğü Karadeniz coğrafyasına da taşımak, "Avro-Atlantik Paketi"na Karadeniz'in de dahil edilmesi sureti ile Kafkasya, Orta Asya ve Hazar Bölgesi'ni kontrolü altına almak istemektedir. Daha açık ifade edecek olursak; ABD'nin hedefinin petrol ve doğal gaz kaynaklarının kontrol edilmesi ve petrolün Batı pazarlarına transferinde kullanılacak boru hatlarının kontrol altında tutulmasından ibaret olduğu söylenebilir. Bu adımın bir başka gayesi de, Karadeniz'in tekrar Rusya Federasyonu'nun etkisi altına girmesini önlemek ve Orta Doğu'ya dahi bu noktadan erişebilmektir.

ABD, Karadeniz'de konuşlanma stratejisini hayata geçirmek maksadıyla Avrupa'da bulunan üslerini Kafkaslar ve Orta Asya'ya kaydırmaktadır. Bunun önemli bir ayağı da, Bulgaristan ve Romanya ile 2005 yılının Nisan ve Aralık aylarında imza edilen üs kurmaya dair çerçeve anlaşmalarıdır. Aynı zamanda açık kaynak verileri vasıtası ile kamuoyunun gündemine gelen Karadeniz'de deniz üsleri kurma niyeti bilinen bir durumdur. Böylelikle NATO'nun Karadeniz etkinliğinde nihai amaca dönük adımlar atılmıştır. Bu stratejinin gelecekte pozitif sonuçlar doğurması; Karadeniz'de deniz kuvveti bulundurmaya veya kuvvet geçişine engel nitelikte hükümler taşıyan, İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazları'nın hukuki statüsünü belirleyen Montrö Antlaşması'nın feshi veya kısmen değiştirilmesi ile mümkün olacaktır.

AB'nin bölgeye dair yaklaşımları, "Genişletilmiş Avrupa Projesi" içinde ele alınmalı ve Bulgaristan ile Romanya'nın birliğe üyeliği, Avrupa'nın nüfuz ettiği büyük coğrafyada enerjiye duyduğu büyük ihtiyaçla bağlantılı olarak değerlendirilmelidir. Yani yeni üyelikler ve yeni komşuluk politikası kapsamında oluşturulmaya başlanan sıkı ilişkiler, enerji kaynaklarına ve enerji yollarına hakim olabilme stratejisi ile açıklanabilir nitelik taşımaktadır. AB, Bulgaristan ve Romanya'nın Birliğe girmesi ile birlikte sınırlarını Karadeniz'e kadar genişletmiştir.

Çalışmamız dâhilinde ele alınacak olan bu konular; şu ana kadar Karadeniz'de var olan hassas dengelerin tarafımızca ve Karadeniz'e kıyısı olan devletlerce yürütülecek istikrarlı bir politikayla bozulmadan devamının sağlanması yani Karadeniz'de bölgesel güvenliğin ilgili devletlerce temini dolayısıyla Montrö üzerinde olası değişikliklerin

proactive yaklaşımlarla önüne geçilmesi üzerine bir netice ile sonlandırılacaktır.

1. Amerika Birleşik Devletlerinin Karadeniz Stratejisi

ABD'nin 1817 yılından bu yana devlet politikası haline gelmiş olan "Karadeniz'e açılma" siyaseti günümüzde yeni bir safhaya girmiştir.¹ Hedef sadece Karadeniz ve Hazar havzası değil, Genişletilmiş Orta Doğu ve Afrika Projesi'nin geleceğe dair açılımına ivme kazandırmaktır. ABD'nin bir başka temel amacı ise Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonucu ortaya çıkan Bağımsız Devletler'in yeniden Rusya Federasyonu'nun etkisi altına girmesini önlemek ve böylelikle Avrupa'dan taşımaya niyetlendiğini askeri üslerini rahatlıkla bu alana kaydırmaktır. Örneğin Almanya'da bulunan üsler iktisadi açıdan Bulgaristan'da kurulacak olan üslerden daha fazla gider payı oluşturmaktadır. Ayrıca Berlin-Bağdat hattının yarı mesafesinde bir vuruş hattı böylelikle elde edilir yani bu süreç sözde İran tehdidine karşı çeşitli kazanımları da beraberinde getirir. Yeni plan; Sovyet döneminden kalan üsleri revize ederek Karadeniz'e bir adım daha yaklaşmaktır. Bulgaristan ve Romanya ile bu doğrultuda Nisan ve Aralık 2005 tarihlerinde Çerçeve Andlaşmaları imzalanmıştır, bölgede var olan ya da inşası süren sekiz civarında üs bulunmaktadır. Deniz üsleri oluşturma düşüncesi ise resmi kaynaklarda dillendirilmemekle birlikte buna ilişkin açık kaynak bilgileri mevcuttur.

Karadeniz'in ABD için önemini aşağıdaki başlıklar altında toplayabiliriz:

- ABD Karadeniz vasıtasıyla Rusya Federasyonu'nun "yumuşak karnı" Kuzey Kafkasya'yı kolaylıkla kontrol edebilir, bu bölgelerde birtakım provokasyonlara girişebilir.
- ABD'nin bölgeye gelişi Ukrayna, Gürcistan ve Moldova gibi ülkelere kendine "güven ve cesaret" getirerek Rusya karşısında seslerini daha fazla yükseltmelerine sebep olabilir.
- Karadeniz "Doğu-Batı ve Kuzey-Güney Enerji Koridoru" nun tam merkezinde yer alması, Bölgenin giderek istikrarsızlaşan Orta

¹ Taylan Sorgun, "Boğazlar-Sevr-İncirlik-Montrö", **Ortadoğu Gazetesi**, (Çevrimiçi) www.denizhaber.com/index.php?sayfa=habgst&id=1257, 29 Kasım 2006.

Doğu'ya alternatif olarak belirginleşmesi, Hazar Havzası'nın Orta Doğu'ya seçenek rezerv kaynağı olması hem ABD'yi hem Avrupa'yı bölge ile iyi ilişkiler kurma konusunda teşvik etmektedir. Enerji sorunu konularında bir yazar, -Martin Walker- Asya'daki enerji kaynakları ile ilgili olarak şu görüşü ileri sürmektedir; "Dünyanın petrol ve doğalgaz ihtiyacının karşılanmasında güvenliğin sağlanması, ABD ve onun başta gelen müttefikleri için hayati bir önem taşımaktadır. Fakat bu maddelerin kaynaklarının sınırları, şimdi kuzeye, Kafkaslara, Sibirya'ya ve Kazakistan'a kadar genişlemiştir. Bu durumda ileri hatlardaki askeri varlığımız ve diplomamız yeniden düzenlenmek ihtiyacındadır." ²

- Karadeniz aynı zamanda İran tarafından da petrol ve doğal gaz ihracı için kullanılması düşünülen mekanlardan birisidir. ABD'nin Karadeniz'de etkin olması İran'ın enerji politikalarını manipüle etme imkanı sunar.

- İran'ın yanı sıra; Irak ve Suriye gibi Orta Doğu devletlerine karşı baskı kurulması ve Büyük Ortadoğu Projesi'nin hayata geçirilmesinde Karadeniz son derece önemli olabilir.

- Bölgenin Afganistan ile başlayan küresel terörle mücadele programında son derece stratejik bir noktada olması kayda değer bir olgudur.

- AB'nin genişleme programı içine Karadeniz Bölgesi Ülkeleri'nin bir kısmının da alınması ve bu çerçevede "Daha Geniş Avrupa" (Wider Europe-Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours) programı çerçevesinde AB'nin bölgeye yönelik politikalarının uygulamaya sokulması, ABD'nin bölgede etkinliği olan en büyük güç olabilme amacına farklı bir anlam kazandırmıştır,

- NATO'nun bölgeyi Barış İçin Ortaklık Programı içine alması (NATO'nun genişlemesi, yıllardır Moskova'nın etkisindeki bazı Doğu Avrupa ülkelerinin giderek Batı ile daha yakın siyasi ve askeri ilişkiler kurmaya yönelmelerini de beraberinde getirmekteydi. Bu durumun Rusya'yı tepkisel bir konuma itmesini istemeyen Batı ülkeleri Barış İçin

² Necip Torumtay, *Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1996, s.218.

Ortaklık projesini geliştirerek Moskova'nın -Ukrayna ile birlikte- Batı savunma sistemi ile ilişkisini kurmaya yönelmişlerdir)³ bölgenin önemini artırmaktadır.

• Karadeniz'in stratejik konumu sebebiyle bölgede bulundurulacak askeri gemi ve/veya üslerden Rusya Federasyonu'na yönelik istihbari çalışmaların yürütülmesine elverişli olması Karadeniz'in ABD için önemini bir kez daha net olarak ortaya koymaktadır.⁴

Bilindiği üzere Baltıklar-Karadeniz-Hazar hattı renkli devrimlere sahne olmuştur. Gürcistan ve Ukrayna'da devrim sonrası başa geçen iktidarlar Batı yanlısıdır ve ABD bu devrimlerin arka planında yer alan devlet olmuştur. Sonrasında oluşturulan Demokratik Devletler Birliği adeta Rusya Federasyonu önderliğindeki Bağımsız Devletler Topluluğu'na misilleme olarak kurulmuştur. Burada değinmeden geçilemeyeceği üzere, bu birliktelik aynı zamanda Şanghay İşbirliği Örgütü'ne bir cevap niteliğindedir. Amaç bölgede Batı yanlısı politikaların etkinliğini artırmaktır.

Küresel güçlerin ve hatta uluslar arası örgütler ile uluslar üstü birleşimlerin hedef coğrafyası olan Karadeniz'de ABD'nin önündeki en önemli engellerden biri Montrö Boğazların Rejimine Dair Konvansiyon'dur. Çünkü Montrö Karadeniz'de bulundurulabilecek bölge dışı ülkelerin savaş gemilerini toplam 45.000 tonaj ve 21 günlük süreyle sınırlamıştır. Emekli Orgeneral Kemal Yavuz'un belgelerle onaya koyduğuna göre, ABD Dış İlişkiler Komisyonu'na verilen bir siyaset bildiriminde, Montrö'nün artık eskidiğinden söz edilmekte ve bunun ortadan kalkması gerektiği öne sürülmektedir.⁵ Özetle bu engeli ortadan kaldırmak için ABD'nin " Boğazları bana Montrö hükümlerini dikkate almadan aç" istemi Türkiye'ye iletilmiştir⁶.

³ Faruk Sönmezoğlu, *II.Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s.690.

⁴ Sinan Ogan, "The Black Sea: New Area For Global Competition", *Turkish Policy Quarterly*, Summer 2006, Vol. 5 No. 2, s.109.

⁵ Sorgun, a.g.y., s.3.

⁶ Mustafa Balbay, "ABD Boğazlarda Ayrıcalık İstiyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, (Çevrimiçi) www.denizhaber.com/index.php?sayfa=habgst&id=1187, 25 Aralık 2006.

2. ABD ve NATO'nun Karadeniz Yapılanması

ABD yeni konuşlanma stratejisi kapsamında Avrupa'da bulunan üslerini Polonya, Macaristan, Bulgaristan ve Romanya'ya kaydırmayı planlamaktadır. Bunu yaparken de NATO'daki liderliğini korumak için belli sayıda askeri Avrupa'da tutmak zorundadır. Karadeniz stratejisi dahilinde ise donanmasının Karadeniz'e girebilmesi ve deniz üsleri elde edebilmesi için bölgede gerekli ortamın yaratılması çabaları içine girmiştir. Karadeniz'de ABD'nin istediği ve/veya isteyebileceği deniz üsleri kısa vadede Türkiye (Trabzon) ve Romanya ile Bulgaristan üsleridir. Ancak orta ve uzun vadede ABD'nin istediği üs şu an Rus üslerini barındıran Ukrayna'ya ait olan Sivastopol üssüdür.⁷ Bu üsler Karadeniz jeopolitiğinde kilit nokta teşkil etmektedir.

Karadeniz için olası bir diğer durum; küresel terörün önlenmesi ve Karadeniz güvenliğinin temini amacıyla, Akdeniz'de görev yapmakta olan "Aktif Çaba" gücünün NATO ve ABD ortak iradesiyle Karadeniz'de de etkin hale getirilmek istenmesidir. ABD'nin Karadeniz'de güvenlik boşluğu olduğu sözde varsayımı, yeni tehditlere özetle yukarıda da belirtildiği üzere terörizm, kitle imha silahları, uyuşturucu ticareti ve insan kaçakçılığı için bölgenin geçiş coğrafyası olması olguları üzerine inşa edilmektedir.

Yeni tehditlerin çoğunlukla bulunduğu coğrafyanın Orta Doğu olması, RF'nin Hazar Havzası ve Orta Asya'ya yakınlığı, Avrupa'nın art alanı oluşu ve dünyanın en büyük doğalgaz ve petrol yataklarına yakınlığı Karadeniz'i askeri yönden kontrol edilmesi için önemli kılan stratejik sebepler olmuşlardır.⁸

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Avrupa ve Avrasya'dan sorumlu üst düzey yetkililerinden Kurt Volker, Washington'da yaptığı bir konuşmada, söz konusu NATO gücünün Karadeniz'de de görev

⁷ İncirlik üssüne sahip ABD bu üsse ilave olarak; İstanbul'daki Sabiha Gökçen, Diyarbakır, Gaziantep, Batman, Muş havaalanları; İzmir, İskenderun, Mersin, Trabzon ve Samsun limanları; İskenderun Limanı'ndan Irak sınırındaki Silopi'ye dek uzanan yol üzerinde bazı noktalarda kara lojistik üsleri ve Silopi'de taktik harekât üssü ABD'nin üs olarak kullanmayı talep etmektedir. (Ogan, a.g.e., s. 116)

⁸ Işık Fidancı, **Son yıllarda Karadeniz havzasında meydana gelen askeri, siyasi ve ekonomik gelişmeleri dikkate alarak; Montrö Sözleşmesini Türkiye'nin güvenliği açısından değerlendiriniz konulu tez çalışması**, Harp Akademileri Basım Evi, 26 Mayıs 2006, s. 4-12.

yapmasını istediklerini, ancak Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkeler arasında buna ilişkin görüş ayrılığı olduğunu söylemiştir. Volker, "Bu konuda özellikle Türkiye gibi bir NATO ülkesine karşı NATO üzerinden baskı yapmak istemiyoruz. İlgili ülkelerle bu işi nasıl çözebileceğimizi konuşuyoruz" demiştir. Ancak ABD'nin asıl amacının Karadeniz'deki güvenlik işbirliğine fiilen katılmak ve bu işbirliğini NATO şemsiyesi altına sokmak olduğu bilinmektedir. NATO'nun ise Karadeniz Bölgesi'nin istikrar ve güvenliğini temin etmek için iki tür yaklaşımı mevcuttur; işlevsel yaklaşım ve güvenlik için işbirliği yaklaşımı.⁹ GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova) ve KEİT'in (Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) yetersiz kaldığı bölgede, NATO ve AGİT, ABD çıkarlarının korunması için enstrüman olarak da kullanılabilir.¹⁰

Tüm bu gelişmeler muvacehesinde, Karadeniz ülkelerinin güvenliğe karşı ortak tutumu "Black Sea Economic Cooperation (BSEC)-Karadeniz Ekonomik İşbirliği", "Black Sea For-Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu" ve Türkiye'nin liderliğinde oluşturulan "Black Sea Harmony-Karadeniz Uyum Harekâtı" projeleri kapsamında vücut bulmuştur.¹¹ BSEC'in amacı coğrafi yakınlıkları ve ekonomik yapılarındaki benzerlikler nedeniyle birbirlerinin tamamlayıcısı durumunda olan bölge devletlerinin Karadeniz'de kalıcı barış ve güvenliğin tesisi için bir araya gelmelerini sağlamaktır. Black Sea For ise farklı tarihsel-siyasal geçmişe sahip olan Karadeniz kıyıdaşı devletlerin aynı ortak payda etrafında Batılı güçlerin bu işbirliğine ve Karadeniz gücüne dahil olmasına meydan vermeksizin oluşturdukları önemli bir görev grubudur. Gayesi arama kurtarma operasyonları yürütmek, insancıl yardım ve çevre konularında kıyıdaş ülkeler arasında işbirliğini sağlamak olan Karadeniz Görev Grubu'na ise bütün Karadeniz kıyıdaşı devletler üyedir.

Karadeniz'de ortaya çıkabilecek asimetrik riskleri caydırmak ve önlemek amacıyla Türk Deniz Kuvvetleri tarafından 1 Mart 2004'ten bu yana yürütülen Karadeniz Uyum Harekâtı'na Rusya da resmen dahil

⁹ Deniz KUTLUK, "NATO and Divider Black Sea Region" **Black Sea Focus**, NAVAL FORCES II/2006.

¹⁰ Ogan, a.g.y., s.110.

¹¹ Bilindiği üzere Uyum Harekâtı sürecinde elde edilen istihbarat bilgileri NATO ile paylaşılmaktadır.

olmuştur. Bunun ardından yapılan açıklamada, Ukrayna'nın da harekate girmesine ilişkin çalışmaların sürdüğü, Romanya'nın ise "Uyum Harekatı"na katılmak için "siyasi irade beyanı" yaptığı belirtilmiştir. Dolayısıyla ABD ile özellikle Karadeniz konusunda yakın işbirliği içinde olan Romanya'nın Uyum Harekatı'na katılması, ABD'nin Romanya üzerinden Karadeniz'e girebileceği yorumlarını ortaya çıkarmaktadır.¹²

Sonuçta Türkiye Karadeniz coğrafyasında önemli askeri kuvvetlerden biridir ve aynı şekilde önem arz eden Rusya Federasyonu da Karadeniz'de yabancı silahlı kuvvetlerin mevcudiyetine karşı çıkmaktadır. Romanya ve Bulgaristan ABD ile girmiş oldukları yakın temas sonucu bölge dışı faktörlerin Karadeniz'de etkinliğine sıcak bakmakta yine Gürcistan ve Ukrayna da bu devletlere karşı benzer tutum sergilemektedir.

3. Bulgaristan ve Romanya'da ABD Üsleri

ABD Avrupa'daki üstlerini Doğu'ya doğru kaydırma hamlesinde Gürcistan, Bulgaristan ve Romanya'yı hedef olarak belirlemiş yalnız Gürcistan'da süregelen siyasi karışıklık bu düşüncenin şimdilik Bulgaristan ve Romanya üzerinden harekete geçirilmesine imkan vermiştir. Aynı zamanda ABD'nin Azerbaycan'da da bir radar üssü olduğu bilinmekte ve radar üssü kurulması safhasının askeri konuşlanmada ilk adım olduğu kabul görmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri, 11 Eylül terör saldırıları sonrasında oluşturduğu yeni askeri doktrin çerçevesinde, Balkanlar-Kafkasya hattının kendisi açısından ne kadar önemli olduğunu, NATO Müttefik Kuvvetleri Komutanı Orgeneral James Jones Amerikan Senatosu Silahlı Kuvvetler Komitesi'ne yaptığı açıklamalarla net olarak ortaya koymuştur.

Orgeneral Jones, açıklamalarında, özellikle Afganistan'daki Amerikan kuvvetlerine yeterli savaş desteği sağlayabilmek için, Bulgaristan ve Romanya'da gerçekleştirilen savaş stoklarının Karadeniz

¹² Selim Bahadır, "ABD Arka Kapıyı Zorluyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, Dış Haberler, 30 Aralık 2006, s.10.

üzerinden, Kafkasya koridorunu kullanarak bölgeye ulaştırıldığını belirterek, “Gerek Balkanlardaki müttefiklerimiz Bulgaristan ve Romanya ve gerekse Kafkasya’da, Gürcistan başta olmak üzere Ermenistan ve Azerbaycan ile stratejik ittifakımızın güçlenmesi için her şeyi yapmaya hazırız” diyordu.¹³

ABD Dışişleri Bakanı Condollezza Rice, Romanya gezisi sırasında bu ülke ile Romanya’da Amerikan üslerinin kurulmasını öngören anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmayla ABD; Romanya’da Babadağ’da, Mihail Kogalniceanu Havalimanı’nda ve Bükreş’in neredeyse 200 km doğusundaki Fetesti’de etkinlik kazanmıştır. Bu üslerde aynı zamanda Doğu Avrupa Müdahale Gücü’nün (EETAF, Eastern European Task Force) ve ‘Mihail Kogalniceanu Üssü’nde (güneydoğu, Karadeniz sahilleri) daimi bir şekilde yaklaşık yüz kişilik bir kurmay başkanlığının kurulacağı da planlanmaktadır. Bulgaristan’da söz konusu askeri alanlar; Türkiye ile güneydeki sınırına yakın olan Bezmer Hava Üssü ile Novo Selo Atış Menzili’dir. Her iki ülkede yaklaşık 5 bin ABD askerinin konuşlandırılması planlanmaktadır. Gürcistan da ABD için ülkedeki Rus üslerini boşaltmak ve AB ile ikili askeri anlaşmalar imzalayarak bu ülkenin askeri varlığını kabul etmek için çaba harcamaktadır.¹⁴

Bulgaristan ve Romanya’da kurulan veya inşa aşamasında olan bu üsler, Orta Doğu’ya yapılacak herhangi bir askeri müdahalede taşıyacağı önemin yanı sıra Kafkasya ve Orta Asya bölgelerine düzenlenecek hareketler için de avantaj niteliğinde olacaktır. Çünkü ABD çoğu zaman komşu ülkelerle olası bir askeri müdahale için fikir bazında örtüşmemekte ve bu ülkeler üzerinden kuvvet nakli yapılması konusunda uzlaşmaya varamamaktadır.

Bu konu kapsamında ayrıca net olarak açıklanmamakla birlikte ABD’nin Karadeniz’de deniz üsleri konuşlandırma iradesinin olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, ABD’nin, Bulgaristan ve Romanya’nın üç limanı (Agia, Burgaz ve Köstence) ile ilgilendiğine yönelik açık

¹³ Cengiz Fitoz, **Bulgaristan ve Romanya’nın NATO’ya üyeliği ve ABD’nin açık denizlerin serbestisi politikası dikkate alındığında Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin mevcut yapısını muhafaza etmek için ne gibi tedbirler alınmalıdır konulu tez çalışması**, Harp Akademileri Basım Evi, 16 Ocak 2006, s. 4-85.

¹⁴ Ogan, a.g.y., s.115-116.

kaynak bilgilerine rastlanmaktadır.¹⁵ Bu bilgilerin doğruluğunda uzun vadede Karadeniz'deki dengelerde büyük oynamalar olacağı ve bunun RF'nu olduğu kadar Türkiye'yi de etkileyeceği gerçeği unutulmamalıdır. Yine ister Romanya ister Bulgaristan kanalı ile olsun, ABD'nin Karadeniz'de sabit üs bulundurma niyet ve çabaları, Montrö'nün kıyıdaş olmayan devletlere ait savaş gemilerinin bu denizde bulunmasına getirdiği tonaj, sayı, gemi sınıfı ve süre kısıtlamaları ile karşılaşacaktır. ABD işte bu koşullar dahilinde Montrö'nün tarafı olan Bulgaristan ve Romanya'yı, andlaşmanın tadili veya feshi konularında harekete geçirebilir.

4. Avrupa Birliğinin Karadeniz Stratejisi

AB'nin belirgin bir Karadeniz Politikası izleme hedefi, Karadeniz coğrafyasında bulunan devletlerin Birliğe üye oluşları ile birlikte gündeme gelmiştir. Hazar Havzası ve Orta Asya petrolerinin dünyaya transfer edildiği bir geçiş yolu olan Karadeniz adeta Avrupa Asya arasında bir enerji koridoru niteliği taşımaktadır.

Genişletilmiş Avrupa Projesi kapsamında sürekli büyüme yaşayan AB, bu oranda enerji kaynaklarına ihtiyaç duymakta ve son dönemde Bulgaristan ve Romanya'nın üyeliği ile birlikte bu kaynaklara daha yakın bir konuma odaklanmaktadır. AB artık sınırlarını Karadeniz'e kadar ulaştırmış ve üyelik kapsamında mütalaa etmediği diğer bölge ülkeleriyle de "yeni komşuluk politikası"¹⁶ oluşturma yolunda adımlar atmıştır. Atılan adımlar bu bölgedeki sorunların – Kafkaslar ve Doğu Avrupa'daki istikrarsızlığın- kendi güvenliğine etkileri sorununu ortaya çıkarmış ve bu bağlamda AB bölgeye yönelik daha somut ve kalıcı politikalar izlemeye başlamıştır. Ayrıca artık Karadeniz'de kıyı sahibi olan AB, gelecekte; kıyı çevresinin ve su

¹⁵ Fidancı, a.g.e., s.4-16.

¹⁶ Son genişleme ile birlikte Avrupa Birliği'nin sınırlarının ve dolayısıyla da komşularının değişmesi fırsatların yanı sıra yeni zorlukları da ortaya çıkarmıştır. Avrupa Komşuluk Politikası (AKP-European Neighbourhood Policy) söz konusu fırsatlar ve zorluklara yönelik olarak geliştirilmiş bir proje niteliğinde olup, politikanın aynı zamanda Avrupa Güvenlik Stratejisi'ni desteklemesi de öngörülmektedir.

(Çevrimiçi) http://www.legalisplatform.net/ozel_dosyalar/Kom%C5%9Fuluk%20Politikas%C4%B1.pdf, 25 Aralık 2006.

kaynaklarının korunması ve radyoaktif atıklarla mücadele konusunda önleyici projeleri hayata geçirmek zorunda kalacaktır.

5. Türk Boğazlarının Hukuki Rejimi ve Montrö'nün Küresel Güçlerin Karadeniz Stratejisine Olan Etkileri

Türk boğazları, uluslar arası düzenlemelerde Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazını kapsayıcı genel bir terim olarak kullanılır. 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Andlaşması 23. maddesi ile Boğazlar Rejimine Dair Konvansiyonu gündeme getirmiştir.

ÖZEL HÜKÜMLER¹⁷

Madde 23

Bağıtlı Yüksek Taraflar, Boğazlar rejimine ilişkin bugünkü tarihle yapılmış olan Sözleşmede öngörüldüğü üzere, Çanakkale Boğazı'nda, Marmara Denizi'nde ve Karadeniz Boğazı'nda, denizden ve havadan, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da, geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) serbestliği ilkesini kabul ve ilan etmekle görüş birliğine varmışlardır. (Boğazlar rejimine ilişkin olarak bugünkü tarihle yapılmış) bu Sözleşme, Yüksek Taraflar bakımından, sanki bu Andlaşmanın içindeymiş gibi, aynı güç ve değerde olacaktır.

Konvansiyon Andlaşma'nın eki niteliğinde ve fakat andlaşma ile hukuki bakımdan eş değer kabul edilen bir belge niteliğindedir. Bahsi geçen düzenlemeye göre; gerek savaş ve gerekse barış zamanı, havada ve denizde, tam bir geçiş serbestisi ilkesi kabul edilmiştir.

Ticaret gemi ve uçakları, barış zamanında, geçiş serbestisini harzıdır. Türkiye'nin tarafsız kaldığı bir savaş durumunda, Türkiye, tarafsızlık haklarını, geçişi engelleyebilecek bir biçimde kullanamaz. Türkiye'nin muharip olduğu bir savaş zamanında, tarafsız devletlere mensup gemi ve uçakları, düşmana yardım etmemek şartıyla geçebilir. Düşman gemi ve uçaklarına karşı Türkiye'nin bütün hakları saklı tutulmuştur.

¹⁷ Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Basım Evi, 1973, Takım II, cilt 2, s.8.

Savaş gemi ve uçakları, barış zamanında, Boğazlar'dan geçebilir. Fakat, Karadeniz'e açılmak üzere geçen gemiler bakımından bir sınırlama kabul edilmiştir. Bir devletin geçirebileceği kuvvet, geçiş sırasında Karadeniz'de en kuvvetli donanmaya sahip olan devletin kuvvetlerini aşmayacaktır. Bununla beraber, devletler, her halde, her biri 10.000 tonilatoyu aşmayan üç savaş gemisini Karadeniz'e yollama hakkını haiz olacaklardır. Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaş durumunda, barış zamanı için öngörülen şartlar altında geçiş serbestisi vardır. Fakat Karadeniz'le ilgili sınırlamaların, "muharip devletlere, bunların Karadeniz'deki muhariplik hukukuna icrası hanel edecek surette" uygulanmaması kabul edilmiştir. Türkiye, tarafsızlık haklarını, geçişi engelleyecek bir biçimde kullanamaz. Türkiye'nin muharip olduğu bir savaş durumunda, tarafsız devletler gemilerinin geçiş hakkı vardır. Muharip devletler gemi ve uçaklarının geçişini önlemek için alınacak tedbirlerin, tarafsız gemilerin geçişini engelleyecek nitelikte olmamasına çalışılır.¹⁸

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin bir süresi yoktur.¹⁹ Ayrıca Boğazlar Bölgesi askersizleştirilmiş ve Andlaşma düzenini sağlaması bakımından bir denetleme organı yaratılmıştır. Bu organ; taraf devlet temsilcilerinden oluşan ve Türkiye temsilcisinin başkanlığında çalışan bir milletler arası komisyon niteliğindedir. Milletler Cemiyeti'nin himayesi altında çalışan bu organın görevi, Andlaşma'nın geçiş serbestisine ilişkin hükümlerinin ihlali ve/veya Boğazlar'ın güvenliğinin tehlikeye düşmesi halinde taraf devletlerden birinin başvurusuyla birlikte hareket usulü ile mevcut vakıanın önüne geçmektir.

20 Temmuz 1936 tarihli Montrö Boğazlar Antlaşması hakkında bilgi verilmeden önce hukuki statünün yarattığı farkları belirlemek konunun daha iyi anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Lozan Türk Boğazları için "askersizleştirme ve silahsızlaştırma" rejimini öngörür. Bu olası bir savaş veya savaş tehdidi halinde Türkiye'nin güvenliğini sağlamada acze düşmesine neden olacak nitelik taşımaktadır. Boğazların denetimi ve idaresi uluslar arası bir Komisyona bırakılmıştır. Oysaki Türkiye'nin iç suyuna dahil olan Boğazlar'da tam

¹⁸ Sevin Toluner, *Milletlerarası Hukuk Dersleri*, İstanbul, Beta Yayınları, 1996, s. 163.

¹⁹ Ömer Budak, *Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya'daki Yeri*, Ankara, Bilge yayınları, 2006,s.156.

egemenliğin tesisi mutlak zorunluluk taşımaktadır. Bir milletin iç suyu niteliğinde olan boğazlarının idaresinin, bir uluslar arası organa devredilmesi o devletin bağımsız ve tam egemen duruşunu uluslar arası camiada örseler niteliktedir. Önemli bir başka konuda, bu düzenlemenin sadece savaş ve barış durumuna ilişkin olmasıdır. Çok yakın savaş tehdidi altında Türkiye sözleşmesel açıdan korunmasız bırakılmıştır. İlerde ayrıntılı değinilecek son nokta da; Lozan'da savaş gemilerinin sayısı, tonaj ve sınıfı bakımından herhangi bir sınırlama getirilmemektedir. Anlatılanlar muvacehesinde görüleceği üzere, Türk Boğazları'nın ve Karadeniz'in güvenlik ve istikrarını sağlamada yetersiz olan bu sözleşme yerine inşa edilen Montrö Boğazlar Antlaşması ile uygulanmaz hale gelmiştir.

Montrö Boğazların Rejimine Dair Konvansiyon, 20 Temmuz 1936'da imzalanmıştır ve bugün kadar Boğazlar'ın statüsünü belirleyen yegane sözleşmedir. Akit taraflar; Türkiye, Fransa, Romanya, Bulgaristan, Sovyetler Birliği, Japonya, Yugoslavya, İngiltere ve İngiliz Commonwealth'ine (İngiliz Milletler Topluluğu'na) dahil Avustralya'dır yalnız Japonya 8 Eylül 1951 tarihinde taraf devlet sıfatından doğabilecek tüm hak ve menfaatlerinden vazgeçmiştir. Ayrıca Konvansiyona taraf olan birçok devlet sonradan yıkılmış veya bölünmüştür.

Montrö savaş sonrası dönemde barış amaçlı yapılan ilk resmi düzenlemedir ayrıca Türkiye ve onun Balkan komşuları için açık bir zafer niteliğindedir.²⁰ Bu belge ile Boğazlar üzerinde tam egemenlik tesis edilmiş ve dolayısı ile Türkiye ve Karadeniz kıyıdaşı ülkelerin güvenliği daha korunaklı hale getirilmiştir. Şöyle ki;

“Montrö Boğazlar üzerindeki ulaşımda savaş ve ticaret gemileri ayırımını ortaya koymuştur. Savaş gemileri; tonaj, sayı ve sınıf bakımından sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmada, devletlerin Karadeniz'e kıyısı olup olmadığı olgusu gözetilmiştir. Ayrıca bazı hallerde Türkiye savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişini engelleyebilecektir. Konvansiyonun 19. maddesinin getirdiği sınırlamaya göre, Türkiye'nin tarafsız olduğu durumlarda, savaştan

²⁰ Harry N. Howard, “The Straits After The Montreux Conference”, *Foreign Affairs*, Ekim 2006, Vol. 15 Issue 1, s. 199-202.

kuvvetlere ait savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi yasaktır.²¹ Sözleşme, her sınıf savaş gemisine geçiş hakkı tanımamış, bu haktan yararlanacak savaş gemilerinin geçişlerini bazı kayıt ve sınırlamalara tabi tutmuştur Sözleşmenin 10. maddesine göre barış zamanında, hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemiler boğazlardan geçiş özgürlüğünden yararlanacaklardır.²² Ayrıca uçak gemileri ve bazı hallerde denizaltıların Türk Boğazları'ndan geçişi yasaklanmıştır.

Lozan Barış Andlaşması'nın tarafları ile birlikte Yugoslavya ve Avustralya'nın da imzacı olarak katıldığı Montrö'de (İsviçre, 1936) Uluslararası Boğazlar Komisyonu kaldırılmış, Boğazlar Türk askeri denetimine geri dönmüştür.²³ Böylelikle Boğazlar'ın yeniden askerleştirilmesi sağlanmış ve silahsızlanmaya ilişkin sınırlamalar bertaraf edilmiştir.

Montrö Rejimi'nde Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik yetkisi, sadece geçiş ve ulaştırma konusunda sınırlanmaktadır. Konvansiyona göre Boğazlar'dan geçiş düzeni "zararsız geçiş" sistemidir ve bu sistemden farklı bir rejim öngörülemez. Sözleşmenin doğasından gelen ve hazırlanış amacına uygun olarak yaptığımız yorumda ise şu bilgiye ulaşırız: "Türkiye'nin Andlaşma'nın yetkisine girmeyen konularda ve yine Boğazlar'a ilişkin olmak üzere zabita ve yargı erklerinin kullanılmasıyla ilgili yetkileri ve geçişin zararsız olmasını talep hakkı muhafaza edilmiştir."

Montrö Boğazların Rejimine Dair Konvansiyon esas olarak savaş gemileri baz alınarak hazırlanmış bir metindir ve bu gemilerin dışında kalan her tür gemi ticaret gemisi olarak nitelendirilmiştir. Ticaret gemileri barış zamanı sağlık bildirimini, kısmi vergi ve harç alımları ve yakın bir savaş tehlikesi bulunması durumunda kılavuzluğun ücretsiz olmak üzere zorunlu olması dışında başka hiçbir sınırlamaya tabi olmaksızın Boğazlar'dan geçerler. Sadece savaş zamanında, Türkiye savaşan ise, Türkiye ile savaş durumunda olan bir devlete ait ticaret

²¹ S. Seydi, and S. Morewood, "Turkey Application of the Montreux Convention in the Second World War", *Middle Eastern Studies*, Haziran 2005, Vol.41, No.1, s. 79-101.

²² Ali Kurumahmut, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Savaş Gemileri İçin Barış Zamanı Geçiş Rejimi", *Stratejik Etütler Bülteni*, 2003, S.89, s.131.

²³ Montreux__Convention, Columbia Encyclopedia; (AN IXBMontrxCnv), (Çevrimiçi) <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=aph&AN=IXBMontrxCnv&site=ehost-live>, 12 Aralık 2007.

gemileri Boğazlar'dan geçemezler. Konvansiyon dahilinde özellik arz eden ve değiştirilmeye çabalanan hükümler savaş gemileri hakkında olanlar yani 14. ve 18. madde metninde vücut bulan durumlardır.²⁴

Bu iki madde içeriğinde var olan -Karadeniz kıyıdaşı olmayan devletlere ait savaş gemilerine ilişkin- sınırlamalar Karadeniz coğrafyasında söz sahibi olmak isteyen ve bölgede mevcut petrolün

²⁴ **MADDE 14.** İşbu Sözleşme'nin 11.maddesinde ve III sayılı Ek'inde öngörülen koşullar dışında; Boğazlarda transit geçişte bulunabilecek bütün yabancı deniz kuvvetlerinin en yüksek (tavan) toplam tonajı 15.000 tonu aşmayacaktır.

Bununla birlikte, bir önceki fıkrada belirtilen kuvvetler dokuz gemiden çok gemi içermeyeceklerdir.

Karadeniz'de kıyıdaş olan ya da olmayan Devletlerin, 17.madde hükümleri uyarınca Boğazlardaki bir limanı ziyaret eden gemileri bu tonaja katılmayacaklardır.

Geçiş sırasında bir avaryaya uğramış olan savaş gemileri de bu tonaja katılmayacaktır; bu gemiler, onarım sırasında, Türkiye'ce yayımlanan özel güvenlik hükümlerine bağlı tutulacaklardır.

MADDE 18. 1. Karadeniz kıyıdaşı olmayan Devletlerin barış zamanında bu denizde bulundurabilecekleri toplam tonaj aşağıdaki gibi sınırlandırılmıştır.

a) Aşağıda b paragrafında öngörülen durum dışında, sözü geçen Devletlerin toplam tonajı 30.000 tonu aşmayacaktır;

b) Herhangi bir anda, Karadeniz'in en güçlü donanmasının (filosunun) tonajı işbu Sözleşmenin imzalanması tarihinde bu denizde en güçlü donanmanın (filonun) tonajını en az 10.000 ton aşarsa, a) paragrafında belirtilmiş olan 30.000 tonluk toplam tonaj aynı ölçüde ve en çok 45.000 tona varıncaya değin artırılacaktır. Bu amaçla, kıyıdaş her Devlet, işbu Sözleşmenin IV sayılı Ek'i uyarınca, Türk Hükümetine, her yılın 1 Ocak ve 1 Temmuz tarihlerinde, Karadeniz'deki donanmasının (filosunun) toplam tonajını bildirecektir; Türk Hükümeti de, bu bilgiyi, öteli Bağlılı Yüksek Taraflara ve Milletler Cemiyeti Genel Sekreterine ulaştıracaktır.

c) Karadeniz'e kıyıdaş olmasın Devletlerden herhangi birinin bu denizde bulundurabileceği tonaj, yukarıdaki a) ve b) paragraflarında öngörülen toplam tonajın üçte ikisiyle sınırlandırılmış olacaktır.

d) Bununla birlikte, Karadeniz kıyıdaşı olmayan bir ya da birkaç Devlet, bu denize, insancıl bir amaçla deniz kuvveti göndermek isterlerse, toplamı hiçbir varsayımda 8.000 tonu aşmaması gereken kuvvetler, işbu Sözleşmenin 13. maddesinde öngörülen ön-bildirime gerek duyulmaksızın, aşağıdaki koşullar içinde Türk Hükümeti'nden alacakları izin üzerine, Karadeniz'e girebileceklerdir: Yukarıdaki a) ve b) paragraflarında öngörülen toplam tonaj dolmamışsa ve gönderilmesi istenilen kuvvetlerle bu toplam tonaj aşılmayacaksa, Türk Hükümeti, kendisine yapılmış olan istemi aldıktan sonra en kısa süre içinde bu izni verecektir; sözü geçen toplam tonaj daha önce kullanılmış bulunuyorsa ya da gönderilmesi istenilen kuvvetlerle bu toplam tonaj aşılacaksa, Türk Hükümeti, bu izin isteminden, Karadeniz kıyıdaşı Devletleri hemen haberli kılacak ve bu Devletler, haberli kıldıklarından yirmi-dört saat sonra bir karşı görüş öne sürmezlerse, ilgili Devletlere istemlerine ilişkin olarak verdiği kararı en geç kırk-sekiz saat içinde bildirecektir.

Karadeniz'e kıyıdaş olmayan Devletler deniz kuvvetlerinin, Karadeniz'e bundan sonraki her girişi ancak yukarıdaki a) ve b) paragraflarında öngörülen kullanılabilir toplam tonajın sınırları içinde yapılacaktır.

2. Karadeniz'de bulunmalarının amacı ne olursa olsun, kıyıdaş olmayan Devletlerin savaş gemileri bu denizde yirmi-bir günden çok kalamayacaklardır.

Bati'ya aktarılmasında Türk Boğazları'nın öneminin farkında olan ABD'yi ve onun bileşiminde NATO'yu Montrö'nün değiştirilmesine ilişkin adımlar atmaya sevk etmektedir. Bunun ötesinde jeopolitik ve jeo-stratejik konumu ve uluslar arası ulaştırmadaki ehemmiyeti ile Türk Boğazları her zaman küresel güçlerin ilgi odağı olmuştur.

Hali hazırda antlaşmanın kısmen veya tamamen tadili veya feshine ilişkin hükümlerinin değerlendirilmesine geçilebilir. Montrö'nün bu açılımı getiren maddeleri m.28 ve m.29'dur: ²⁵

Madde 28, metni oldukça açıktır ve herhangi bir tereddüde yer bırakmayacak şekilde kaleme alınmıştır. Sözleşmenin yürürlük süresi ve sona erdirilme usulü madde metninde vücut bulmuştur. Ayrıca Andlaşma sona erdiği takdirde Bağlı Yüksek Taraflarca yeni bir akit

²⁵ **MADDE 28.**

İşbu Sözleşmenin süresi, yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak, yirmi yıl olacaktır. Bununla birlikte, işbu Sözleşmenin 1. maddesinde doğrulanan geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) özgürlüğü ilkesinin sonsuz bir süresi olacaktır.

Sözü edilen yirmi yıllık sürenin bitiminden iki yıl önce, hiçbir Bağlı Yüksek Taraf, Fransız Hükümetine Sözleşmeyi sona erdirmeye ön-bildirimini vermemişse, işbu Sözleşme, bir sona erdirmeye ön-bildirim gönderilmesinden başlayarak, iki yıl geçinceye kadar yürürlükte kalacaktır. Bu ön-bildirim, Fransız Hükümetince, Bağlı Yüksek Taraflara iletilecektir.

İşbu Sözleşme, işbu madde hükümlerine uygun olarak sona erdirilmiş olursa, Bağlı Yüksek Taraflar, yeni bir Sözleşmenin hükümlerini saptamak üzere kendilerini bir konferansta temsil ettirmeği kabul emektedirler.

MADDE 29.

İşbu Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden başlayarak her beş yıllık dönemin sona ermesinde, Bağlı Yüksek Taraflardan her biri, işbu Sözleşmenin bir ya da birkaç hükmünün değiştirilmesini önerme girişiminde bulunabilecektir.

Bağlı Yüksek Taraflardan birinci yapılacak değiştirme isteminin kabul edilebilmesi için, bu istem 14. ya da 18. maddelerin değiştirilmesini amaçlamaktaysa, başka bir Bağlı Yüksek Tarafça; başka herhangi bir maddenin değiştirilmesini amaçlamaktaysa, başka iki Bağlı Yüksek Tarafça desteklenmesi gerekir.

Böylece desteklenmiş değişiklik istemi, içinde bulunulan beş yıllık dönemin sona ermesinden üç ay önce, Bağlı Yüksek Taraflardan her birine bildirilecektir. Bu bildiri, önerilen değişikliğin niteliğini ve gerekçesini kapsayacaktır.

Bu öneriler üzerinde diplomasi yoluyla bir sonuca varmak olanağı bulunamazsa, Bağlı Yüksek Taraflar, bu konuda toplanacak bir konferansta kendilerini temsil ettireceklerdir.

Bu konferans, ancak oybirliğiyle karar alabilecektir; 14. ve 18. maddelere ilişkin değişiklik durumları bu hükmün dışında kalmaktadır; bu durumlar için Bağlı Yüksek Tarafların dörtte üçünden oluşan bir çoğunluk yeterli olacaktır.

Bu çoğunluk, Türkiye'yi de içine alarak Karadeniz kıyıdaşı Bağlı Yüksek Tarafların dörtte üçüncü kapsamak üzere hesaplanacaktır.

saptamak üzere konferans oluşturma iradesi kabul edilmektedir. Burada dikkat edilecek en önemli noktalarda biri de; Andlaşma'nın yürürlüğü açısından bir süre sınırlaması olmasına rağmen, "ulaşım özgürlüğü ilkesinin sonsuz bir süreye bağlanması" dır. Sonuç olarak öngörülen yirmi yıllık süre sona ermiş, akit süresiz olarak uzamıştır fakat taraflardan herhangi birinin yapacağı ön-bildirim ile bu ön-bildirim tarihi üzerinden iki yıl geçmekle antlaşma fesih edilebilir.

Madde 29 ise düzenleniş itibariyle beraberinde birçok tartışmayı getirmektedir. 14. ve 18. maddeler açısından değişiklik önerisinin kabul edilebilmesi için Karadeniz Kıyıdaşı Bağlı Yüksek Taraflar'ın dörtte üçünden oluşan bir çoğunluk yeterli olacaktır. İncelememizin esasını oluşturan noktaya işte burada geçiş yapıyoruz. Geçen 71 yıllık süre zarfında, antlaşmanın imzacılarından olan taraf devletlerin bazılarının hukuki statülerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin Sovyetler Birliği dağılmış ve bunu sonucu Andlaşma bakımından bir halefiyet sorunsalı ortaya çıkmıştır. Gürcistan ve Ukrayna, Sovyetler Birliği'nin halefidir, ama halefi olmaları tek başına Sovyetler Birliği'nin akdettiği antlaşmalara taraf olma hakkını kazandırmaz.²⁶ Tartışmalı olan bu konuda bahsi geçen görüş ağır basmaktadır. Dolayısıyla böylesi bir değişiklikte dörtte üç çoğunluğun içine dahil olmayacaklardır. Pek tabidir ki; Karadeniz'e kıyısı olan devlet sıfatıyla Andlaşma'dan istifade edebileceklerdir. Mevcut halde kanımca bugün bahsi geçen nitelikli çoğunluğun aranacağı devletler; Türkiye, Bulgaristan, Romanya ve Rusya Federasyonu'dur.

Yeni kurulan devletlerin halef olmamaları ve andlaşmaya akit devlet statüsü ile katılmamaları durumunda ise andlaşma, mevcut şekliyle yürürlükte kalmaya devam edecek ve anılan devletler Boğazlar'dan geçiş ve ulaşım özgürlüğünden Karadeniz'e sahildevlet devlet sıfatıyla yararlanabileceklerdir.²⁷

Çok önemli bir başka husus, Türkiye'ye 29. madde kapsamında verilen "veto" hakkıdır ki bu durum tartışmasız kabul görmektedir.

²⁶ Sevin Toluner, *Güncel Gelişmeler Işığında Montrö Sözleşmesi ve Türk Boğazlar' konulu İstanbul Barosunca düzenlenen Seminer*, Taksim, Mali Müşavirler Odası, 28 Nisan 2006.

²⁷ Ali Kurumahmut, "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin Dağılması ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, 2005, S.553, s.86.

Karadeniz Kıyıdaşı Bağlı Yüksek Taraflardan oluşan çoğunluk içinde Türkiye'nin varlığı vazgeçilmez koşuldur.

ABD'nin Genişletilmiş Orta Doğu ve Afrika Projesi çerçevesinde oluşturduğu Kafkaslar, Hazar, Orta Asya coğrafyası hakimiyeti fikrinin önündeki en büyük engel mevcut bu maddedir. Çünkü bölgelere ulaşım yani Karadeniz'in kontrolü Boğazlar'dan geçmektedir ve ABD donanmasını 14. ve 18. maddeler gereği Karadeniz'den geçirememekte ya da sabit kuvvet tesis edememektedir. Bu amaçla Romanya ve Bulgaristan'la ilişkilerini sağlamlaştırıp, buralarda deniz üssü de dahil olmak üzere konuşlanmak isteyen ABD, yine aynı stratejik amaç doğrultusunda adı geçen ülkeleri ve Karadeniz kıyıdaşı devletleri Montrö'nün değiştirilmesi veya feshi konusunda teşvik etmektedir. Neyse ki, 29. maddenin içerdiği veto hakkı bu tehlikenin önündeki en büyük emniyet sübaplarından biridir.

Montrö'yle ilgili milli hassasiyetimizi oluşturan noktaların üzerinde durduğumuz bu çalışmada Andlaşmaca öngörülen "zararsız geçiş rejimi" ne değinmekte büyük fayda vardır. 1982 Konvansiyonu'nun II. Bölüm üçüncü kısmında yer alan "Bütün Gemilere Uygulanacak Kurallar" başlıklı 17. maddesi " Denize kıyısı olsun olmasın bütün devletlerin gemilerinin, bu sözleşmenin hükümlerine tabi bir şekilde, karasularından zararsız geçiş hakkına sahip olduklarını belirttikten sonra, 18. maddesinde geçişin tanımını yapmıştır. Buna göre geçiş, iç sulara girmeden veya iç sular dışındaki bir demirleme yeri veya liman tesisine uğramadan karasularını kat etme; iç sulara girme veya iç sulardan çıkma veya bu gibi bir demirleme yeri veya liman tesisine uğrama amacı ile karasularından seyrüsefer etmek anlamına gelmektedir." Geçiş kesintisiz ve çabuk olacaktır. ²⁸ Zararsız geçiş ertelenebilir nitelikte olmasına rağmen transit geçiş ertelenemeyeceği gibi hem gemiler hem de uçaklar bu geçiş rejiminin kendilerine tanıdığı haktan istifade etmektedirler.

Aynı Konvansiyon düzeni içinde transit geçiş hakkının tanımı ise şu şekilde yapılmıştır: (m.38/2) "Transit geçiş, açık denizin veya münhasır ekonomik bölgenin bir bölümü ile açık denizin veya münhasır

²⁸ Ferit Hakan BAYKAL, **Deniz Hukuku Çalışmaları**, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti.,1998, s.258.

ekonomik bölgenin diğer bölümü arasındaki boğazlar da devamlı ve süratli geçiş (transit) münhasır amacıyla seyrüsefer etmek ve üstten uçmak hürriyetinin bu Kısıma uygun şekilde kullanılması anlamına gelir.”²⁹ Türk Boğazları’nın (İstanbul Boğazı, Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı) statüleri özel bir sözleşme ile (Montreux Boğazlar Sözleşmesi) belirlendiği için Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ile getirilen transit geçiş kuralları bunlar hakkında uygulanmayacaktır.³⁰

Bu kadar izahattan sonra, bir an için Montrö’nün sona erdirildiğini ve bunu ardı sıra yaşanabilecek gelişmeleri düşünelim. İlk Montrö’nün metni içerisinde var olan ve Andlaşma’ya süre sınırı getirilmesine rağmen Andlaşma’nın getirmiş olduğu geçiş serbestliği prensibinin süreye bağlı olmaksızın daimi olarak işletildiğini hatırlayalım. 28. maddenin ikinci paragrafında, Andlaşma’nın 1. maddesinde teyit edilen, geçiş ve seyrüsefer serbestisi prensibinin süresiz olduğu hükmü yer alır. Bu hüküm ile akit taraflar, Montreux düzeninin ortadan kalkması halinde, milletlerarası örf ve adet hukukunun öngördüğü geçiş serbestisi ilkesini saklı tutmak niyetinde olduklarını açıklamışlardır.³¹ Sonrasında 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin III. Kısım’ında yer alan “Milletlerarası (Seyrüsefer) Ulaştırma için Kullanılan Boğazlar” başlığı altında Genel Hükümler madde 35-c’yi inceleyelim:

Madde 35- Bu Kısımın kapsamı

Bu kısımda yer alan hiçbir hüküm:

“c-geçişin, kısmen veya tamamen özellikle bu gibi boğazlarla ilgili olup yürürlükte ve uzun bir geçmişe sahip olan milletlerarası sözleşmelerde düzenlendiği boğazlardaki hukuki rejimi etkilemeyecektir.”³²

²⁹ Aslan GÜNDÜZ, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler* (2. Baskı), İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1994, s.301.

³⁰ Ali Kurumahmut, “Zararsız ve Transit Geçiş”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, 2005, S.546, s.63.

³¹ Toluner, *Milletlerarası Hukuk Dersleri*, s.179.

³² Gürdüz, “*Milletlerarası Hukuk*” *Temel Belgeler-Örnek Kararlar*,(5 Baskı), İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 2003, s.367.

Geleceğimiz nokta şudur; Montrö, Boğazlara Dair Lozan Kararnamesi'ni ortadan kaldırmıştır. Lozan Barış Andlaşması'nın 23. maddesinde öngörülen geçiş ve seyrüsefain serbestisi askıya alınmamıştır. Yani Montrö'nün ortadan kalktığı böyle bir durumda Boğazlar'dan geçişte hiçbir sınırlamayı öngörmeyen tam bir serbesti rejimi uygulanabilir hale gelebilir ki bu Türkiye'nin son derece aleyhine olan bir durum yaratacaktır.

Yine aleyhe başka bir hadise veyahut sorgulama şudur; Montrö sona erdirildiğinde devletlerin ortak irade beyanları icabı yeni bir andlaşma için toplanması gerekli konferansa ABD iştirak edecek midir? ABD Boğazlar'dan geçiş rejimiyle ilgili olarak hiçbir şey söyleyemez mi? Söz konusu devlet Lozan Konferansı'na katılmış ve Potsdam'da Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından da kendisine ilgili taraf sıfatı tanınmıştır. Bundan sonra Boğazlar'dan geçişle ilgili yeni bir rejimin düzenlenmesi söz konusu olduğunda, Amerika Birleşik Devletleri olmaksızın masaya oturma pek mümkün görünmüyor.³³

SONUÇ

Karadeniz; değişen jeopolitiğiyle ve Asya-Avrupa arasında bir enerji geçiş koridoru olması sebebiyle küresel güçlerin ve uluslar arası örgütlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Gelecekte AB ve ABD'nin ihtiyaç duydukları enerjiyi istikrarsızlığın beşiği haline gelen Orta Doğu'dan temin etmektense, yüzlerini Orta Asya ve dolayısıyla Hazar Havzası enerji kaynaklarına dönecekleri aşikardır. İşte bu doğrultuda bölgede meydana getirilen tüm stratejiler; enerji kaynaklarına hakimiyet ideali, Rusya Federasyonu'nun eski gücünü yeniden kazanmasının önüne geçilmesi için buradaki devletlerle yakın temas içine girilmesi ve Karadeniz'e hakim olan Orta Doğu'ya kadar tüm bölgeye ve hatta Orta Doğu'ya hakim olur inancı ile özetlenebilir.

ABD'nin Karadeniz politikasında karşılaştığı en önemli engellerden biri, donanmasını Karadeniz'den geçirmesini ve bölgede askeri konuşlanmasını sınırlayan 1936 tarihli Montrö Boğazların

³³ Toluner, *Güncel Gelişmeler Işığında Montrö Sözleşmesi ve Türk Boğazlar* konulu İstanbul Barosunca düzenlenen Seminer, s.9.

Rejimine Dair Konvansiyon'dur. Son yıllarda Montrö üzerinde planlanan değişiklik senaryoları, antlaşmanın tadili veya feshinin gündeme getirilmesi bu temel dahilinde ortaya atılmıştır. Antlaşmanın değiştirilmek istenen maddeleri, savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişine tonaj, sınıf, adet ve süre kısıtlamaları getiren 14 ve 18. maddeleridir. Türkiye'nin ve Karadeniz kıyıdaşı diğer devletlerin güvenliği açısından olmazsa olmaz diye nitelendirebileceğimiz bu maddelerin tadili girişimleri ısrarlı bir karşı politikayla bertaraf edilmelidir.

Andlaşmanın feshi veya kısmen tadili konularında önemli diğer bir husus, 36'lı yıllarda akit taraf olan devletlerin bir kısmının sonradan ortadan kalkmış olmasıdır. Yani Montrö'de öngörüldüğü üzere, andlaşma sona erdiğinde yeni akit ilişkisi oluşturma amaçlı olarak bir konferansın toplanması ve çalışmalara başlaması gerekir. Peki kimler dahil olacaktır bu görüşmelere, kimler taraf sıfatını taşıyacaktır? Uluslar arası hukuk doktrininde ağır basan görüşler, Sovyetler Birliği'nin halefinin Rusya Federasyonu olarak kabul edilmesi ve yine Gürcistan ve Ukrayna'nın Karadeniz'e kıyısı olan devletler olarak haklardan yararlanmaları ama bu devletlere taraf sıfatının tanınmamasıdır. Montrö'nün 14. ve 18. maddelerinin değiştirilmesi gündeme geldiğinde değişikliğin kabulü için taraf devletlerden Karadeniz kıyıdaşı olanların dörtte üçünün olumlu oyu gerekir. Dolayısıyla bu dörtte üçlük çoğunluğun hesaplanmasında kanaatimce sadece Türkiye, Rusya Federasyonu, Bulgaristan ve Romanya'nın oyları dikkate alınacaktır. Başka bir problem de işte tam bu noktada ortaya çıkar. ABD ve Batı yanlısı politikaları bilinen Bulgaristan ve Romanya, hem değişiklik için taraflara öneri getirebilecek hem de verecekleri oyla değişikliğin kabulünde aktif olarak rol alacaktır. Neyse ki; o dönemin Türk Dış İşleri'nin, başta Tevfik Rüştü Aras'ın Türkiye'nin çıkarları adına büyük başarısı olan bu metin, madde 29 lafzıyla bu sakıncanın da önüne geçmiştir. Madde, Türkiye'ye kayıtsız şartsız bir "veto" hakkı tanımaktadır. Diyebilirim ki, bu anlamda yani Montrö üzerine kurulan oyunlarda Türkiye'nin karşılaşacağı en tatsız durum, madde 28 uyarınca taraflardan her hangi birinin fesih ön bildiriminde bulunmasıdır. İki yıl içinde sözleşmenin sona ermesini sağlayacak olan bu talep, Türkiye'nin elini kolunu bağlar görünmektedir. Bu tarz bir senaryoda da

yapılabilecek olan en akıllıca hareket, Potsdam görüşmeleri ile birlikte neredeyse taraf sıfatına haiz olan ve yeni sözleşmenin hazırlanışı çalışmalarına bire bir katılacak olan ABD'nin önünü Rusya Federasyonu ile yapılacak işbirliği vasıtasıyla kesmektir. Unutulmamalıdır ki; ABD bu hedef doğrultusunda Bulgaristan ve Romanya dışında Gürcistan ve Ukrayna'nın da desteğini alacaktır.

Yukarıda bahsi geçtiği üzere, Rusya Federasyonu-Türkiye dirsek teması politikası ve bölgede ortak siyaset izleme iradesi; NATO güçlerinin uluslar arası terör bahanesi ve Karadeniz'de güvenlik boşluğu olduğu iddiası ile bölgeye girişinin önünde açık ve net bir karşı duruş sergilemenin anahtarı olmalıdır. Dünya kamuoyuna kararlı bir tavırla duyurulması gereken husus, Karadeniz'de güvenliğin Karadeniz kıyıdaşı devletlerce sağlanabileceği ve 71 yıldır Montrö sayesinde bu güvenliğin ve huzur ortamının hali hazırda zaten tesis edildiğidir. Bu demek değildir ki, Karadeniz politikasında ABD tümüyle saf dışı edilecektir. Realist bir bakış açısıyla bunun zaten mümkün olamayacağı görülmektedir. ABD ile temaslar milli çıkarlarımıza endeksli olarak öncelikli bir şekilde sürdürülmeli fakat çıkarlarımızın çatıştığı noktada ortak menfaatlerin doğal bir sonucu olarak Rusya Federasyonu'nun desteğinin bizim için ne derece önemli olacağı akıllardan çıkarılmamalıdır.

Unutmayınız Türk Boğazları her ne kadar uluslar arası deniz ulaşımında kullanılan birer su yolu olsalar da, Türkiye'nin tam egemenliğine tabi iç sularıdır. Bu bölgedeki egemenliğimizden taviz verilmesi ulusal duruşumuzda zafiyet yaşanması demektir. Türkiye uluslar arası arenayı oluşturan devletler camiasında Montrö'nün mevcut haliyle korunması ulusal fikrini net ve ikna edici bir tavırla ortaya koymalıdır.

KAYNAKÇA

- 1) BAHADIR, Selim. "ABD Arka Kapıyı Zorluyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, Dış Haberler, 30 Aralık 2006, s.10.
- 2) BALBAY, Mustafa. "ABD Boğazlarda Ayrıcalık İstiyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Nisan 2004, <www.denizhaber.com/index.php?sayfa=habgst&id=1187>
- 3) BAYKAL, Ferit Hakan. **Deniz Hukuku Çalışmaları**, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti.,1998.
- 4) BUDAK, Ömer. **Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasyadaki Yeri**, Ankara, Bilge yayınları, 2006.
- 5) FİDANCI, Işık. **Son yıllarda Karadeniz havzasında meydana gelen askeri, siyasi ve ekonomik gelişmeleri dikkate alarak;Montrö Sözleşmesini Türkiye'nin güvenliği açısından değerlendiriniz konulu tez çalışması**, Harp Akademileri Basım Evi, 26 Mayıs 2006.
- 6) FİTOZ, Cengiz. **Bulgaristan ve Romanya'nın NATO'ya üyeliği ve ABD'nin açık denizlerin serbestisi politikası dikkate alındığında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin mevcut yapısını muhafaza etmek için ne gibi tedbirler alınmalıdır konulu tez çalışması**, Harp Akademileri Basım Evi, 16 Ocak 2006.
- 7) GÜNDÜZ, Aslan. **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler** (2. Baskı), İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1994.
- 8) GÜRBÜZ, Aslan. **"Milletlerarası Hukuk" Temel Belgeler-Örnek Kararlar**, (5 Baskı), İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 2003.
- 9) HOWARD, N. Harry. "The Straits After The Montreux Conference", **Foreign Affairs**, Ekim 2006, Vol. 15 Issue 1, s.199-202.
- 10) KURUMA HMUT, Ali. "Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Savaş Gemileri İçin Barış Zamanı Geçiş Rejimi", **Stratejik Etütler Bülteni**, 2003, S.89, s.131.
- 11) KURUMA HMUT, Ali. "Zararsız ve Transit Geçiş", **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, 2005, S.546, s.63

- 12) KURUMAHMUT, Ali. "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin Dağılması ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi", **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, 2005, S.553, s.86.
- 13) KUTLUK, Deniz. "NATO and Divider Black Sea Region" **Black Sea Focus**, NAVAL FORCES II/2006.
- 14) MERAY, L. Seha. **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, Ankara, A.U. Siyasal Bilgiler Basım Evi, 1973, Takım II, cilt 2.
- 15) Montreux Convention, Columbia Encyclopedia; (*AN IXBMontrxCnv*) 12.01.2007, <<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=aph&AN=IXBMontrxCnv&site=ehost-live>>
- 16) OGAN, Sinan. "The Black Sea: New Area For Global Competition", **Turkish Policy Quarterly**, Summer 2006, Vol. 5 No. 2, s.105-120.
- 17) SEYDİ, S. and S. MOREWOOD, "Turkey Application of the Montreux Convention in the Second World War", **Middle Eastern Studies**, Haziran 2005, Vol.41, No.1, s. 79-101.
- 18) SORGUN, Taylan. "Boğazlar-Sevr-İncirlik-Montrö", **Ortadoğu Gazetesi**, 29 Nisan 2005, <www.denizhaber.com/index.php?sayfa=habgst&id=1257>
- 19) SÖNMEZOĞLU, Faruk. **II.Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, İstanbul, Der Yayınları, 2006.
- 20) TOLUNER, Sevin, **Milletlerarası Hukuk Dersleri**, İstanbul, Beta Yayınları, 1996.
- 21) TOLUNER, Sevin. **Güncel Gelişmeler Işığında Montrö Sözleşmesi ve Türk Boğazlar" konulu İstanbul Barosunca düzenlenen Seminer**, Taksim, Mali Müşavirler Odası, 28.04.2006.
- 22) TORUMTAY, Necip. **Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1996.

YAYIN İLKELERİ

Yayın Amacı ve Kapsamı:

1. Güvenlik Stratejileri Dergisi; Genel Kurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı bünyesinde bulunan Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü tarafından, **ulusal hakemli dergi** niteliğinde yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanmaktadır.
2. Güvenlik Stratejileri Dergisi'nde; güvenlik boyutunda geleceğe yönelik jeopolitik, jeostratejik ve jeo-ekonomik seviyede Türkiye'nin uygulamasında fayda mütalâa edilen güvenlik stratejilerine ait seçeneklerin saptanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda Güvenlik Stratejileri Dergisi'nde ülkemizin güvenliği ile ilgili konuları işleyen, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Anayasası'nda ifadesini bulan temel niteliklere saygılı bir tutum ve uyum içinde kaleme alınmış, özgün ve bilimsel nitelik taşıyan tüm makalelere, hakem heyetinin değerlendirmeleri neticesinde yer verilecektir.
3. Güvenlik Stratejileri Dergisi'ne gönderilen makaleler daha önce başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makalelerin uzunluğu dergi formatında 25 sayfayı (ya da 10.000 kelimeyi) geçmemelidir. Makaleler, yayımlanmak üzere kabul edildiği takdirde Güvenlik Stratejileri Dergisi bütün yayın haklarına sahiptir. Güvenlik Stratejileri Dergisi'nde makalesi yayımlanan yazarlara; talep etmeleri halinde ilgili mevzuat çerçevesinde telif ücreti ödenmektedir.
4. Yazarlar unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adresleri ile telefon numaralarını ve e-posta adreslerini mutlaka bildirmelidir.
5. Güvenlik Stratejileri Dergisi'ne gönderilecek makalelerin ilk değerlendirmesi (içerik, sunuş tarzı ve yazım kurallarına uygunluk) Yayın Kurulu tarafından yapıldıktan sonra uygun bulunanlar, bilimsel açıdan değerlendirilmek üzere, sahasında eser ve çalışmalarıyla tanınan iki hakeme gönderilir. Hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda makalenin basılmasına, yazardan rapor çerçevesinde düzeltme istenmesine ya da yazının geri çevrilmesine karar verilir ve durum yazara en kısa sürede bildirilir. Gönderilen makale için hakemlerden birinin olumlu, diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda ise çalışma üçüncü bir hakeme gönderilir ve yayımlanmasına yeni rapora göre karar verilir. Dergide, hakemlerin uygun bulduğu makaleler yayımlanır. Hakem raporları gizli olup, yazarın hakem raporuna itiraz hakkı bulunmamaktadır.
6. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltinin en geç üç ay içinde yapılarak, Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.
7. Yayımlanan makalenin yer aldığı beş adet dergi, yazara ücretsiz olarak gönderilecektir.
8. Güvenlik Stratejileri Dergisi'nde yayımlanan makaleler, yazarlarının şahsî görüşlerini içermektedir. Bu nedenle, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin resmî görüşlerini yansıtmamaktadır.

Yayın Kuralları:

1. Makaleler, bilgisayar ortamında " Word for Windows"un değişik versiyonlarında (Word 2.0-7.0), bir diskete kayıt "save" edilerek, iki nüsha A4 boyutunda bilgisayar çıktısı ile birlikte posta yoluyla gönderilmelidir. E-posta ile gönderilen makaleler değerlendirmeye alınmayacaktır.
2. Makalenin başlangıç kısmına (150 kelimeyi geçmeyecek şekilde), Türkçe ve İngilizce özet ile beş adet anahtar kelime yazılmalıdır.
3. Makalenin ana bölümlerinde 10 punto, dipnotu, özet, kaynakça, tablo gibi bölümlerinde ise 8 punto harf büyüklüğünün ve Arial karakterinin kullanılması gerekmektedir..
4. Makalenin konusuyla ilgili belge ve fotoğrafların orijinalleri veya baskıya uygun nitelikte olanları seçilmelidir. Fotoğraf altına ve şekil kenarına yazar adı belirtilmelidir.
5. Yazar adı ve açık adresi (elektronik posta adresi ve telefon numarası dâhil) sağ köşeye italik, koyu 10 punto olarak yazılmalı; unvan ve görev yeri dipnotta (*) işareti ile belirtilmelidir.
6. Dipnotlar, yer aldığı sayfanın alt tarafında ve numaralandırılarak şu şekilde verilmelidir : (Adı Soyadı; Kitap / Makale Adı, Cilt / Sayı, Yayın Evi / İl / Basım Evi, Yıl, Sayfa No.)
7. Kaynakça, makalenin sonuna yazarların soyadlarına göre sıralanmış bir biçimde aşağıdaki şekilde konmalıdır. (Soyadı Adı; Eser İsmi, Cilt / Sayı, Yayın Evi, İl, Yıl)
8. Yayımlanacak makalelerde esasa ilişkin olmayan redaksiyon değişiklikleri ve düzeltmeler Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğüne yapılabilir.9.